

ESTERHÁZY MIKLÓS NÁDOR
LEMONDÁSA

(SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS)

IRTA

HAJNAL ISTVÁN

LEV. TAG

HERCEG ESTERHÁZY PÁL ÚR ADOMÁNYÁNAK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST, 1929

ESTERHÁZY MIKLÓS NÁDOR LEMONDÁSA

(SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS)

ÍRTA

HAJNAL ISTVÁN

LEV. TAG

HERCEG ESTERHÁZY PÁL ÚR ADOMÁNYÁNAK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST, 1929

Pápa, 1929. Nyomatott a Főiskolai könyvnyomdában.

B E V E Z E T É S .

Esterházy Miklós húsz évig volt Magyarország nádora, a harmincéves háború, Bethlen Gábor és I. Rákóczy György erdélyi fejedelemségének és felkeléseinek idején. Bethlen halála és Rákóczy fegyverfogása között az aránylagos értelemben vett belső békének tizenöt esztendeje telt el és ez idő alatt a nádor csaknem állandóan lemondásáról gondolkodott, sőt több alkalomról tudunk, amikor, mindig határozottabb formában, lépéseket is tett méltóságától való felmentése érdekében.

Súlyos kormányzati nehézségekre mutat ez; az okok vizsgálata világot vet a korszak egész kormányzattörténetére is. Esterházy egyéniségét illetőleg pedig még inkább kiemeli azokat a hazafias és férfias vonásokat, amelyekkel alakját az újabb magyar történetírás már eddig is felruházta.

A török nyomorúság, a vallási és politikai szakadás sivárrá és zavarossá tette az utókor előtt e korszak emlékezetét. Nagy embereink voltak, de nem volt, úgy tudtuk, egységes szellem, ami lendületet adott volna a nemzetnek számtalan nyomorúsága között. Mintha senki sem tudott volna lemondani saját külön szempontjairól, pártérdekeiről, élet-halált jelentő nemzeti érdekek súlya alatt sem.

Világtörténelmi erők hatottak akkor s magyarázzák előttünk most is mindezt; a vallás, a társadalom és az államszervezet válságai. De ezek mélyén nem keressük hiába az örök erőnek, a nemzeti önfenntartás ösztönének eleven életét sem. Azt hisszük, ha a történetírás az akkor aktuálisnak mondható szempontokon kívül a korszak egész emberét igyekszik elénk állítani, erősebb tényezőnek talál némely oly jellemvonást, amely különben elveszett emlékeinkben a mindennapi politika dolgainak emlékei mögött.

Magyarország nádorában, tiszte szerint is, e pártokon felülálló jellemvonásnak kellett kiemelkednie és hivatalos politikájává is válnia. Történetírásunk hibájául róttá fel tehát eddig, hazafias lelkületének elismerése mellett is, valóságos elfogultságát, ami akadálya volt annak, hogy az ország protestáns tömegeit közös célokra megnyerhesse. E felfogás azért gyökerezhetett meg irodalmunkban, mert azt a múltban főként az erdélyi protestáns fejedelemség története érdekelte e korban és a nádor szerepét is ebből a szempontból vizsgálta, már pedig ő ez oldalra csak kemény ökleit szeretete mutogatni. Más véleményre jutunk, ha azon küzdelmeit kísérvük figyelemmel, amelyeket ő a másik oldalon, fölfelé, a kormányzat kebelében, vívott és amelyek saját korában is jórészt ismeretlenek maradtak a be nem. avatottak előtt. És amikor ily módon a nádornak a magyar egység helyreállítására irányuló küzdelmeit megismerjük és méltányoljuk, nem csupán Esterházy érdemeit kell magunk előtt látnunk. A magyar köznemes osztályt, amelyből Esterházy származott, a főúri osztályt, melynek büszke tagjává lett, pártviszályaik közepette is bizonyára mélyebben eltöltötte a nemzetfenntartás gondja és a megújulás fájdalmas reménye, mint az a ránkmaradt forrásanyagból mai napság kiolvasható. Az élet egésze mindig több és nagyszerűbb, mint az, ami benne az embereket időről-időre érdekelte. Ez a vigasztaló gondolat támad bennünk, amikor a nádor újból és újból reménykedő és mindig újabb keserűségbe süllyedő tevékenységét összefüggően magunk elé idézzük.¹

¹ Dolgozatunkhoz az eddig kiadott anyagon kívül főként az Esterházy hercegi levéltár (Est. It.) szolgáltatott nagyobb ismeretlen forrásanyagot. Hálás köszönettel adózunk dr. Esterházy Pál herceg úr Őfőméltóságának, akinek engedélyével a levéltár nádori iratait korlátlanul felhasználhattuk. — Bőséges anyagot adott az Országos Levéltár kancelláriai osztálya is, országgyűlési irataival (Diaet.), levelezéseivel (Lit. Palat.) s az 1637. évvel kezdődőleg fennmaradt kancelláriai előterjesztéseivel (Propos.) — A bécsi Staatsarchiv (St.) Hungarica, Comititalia, Turcica osztálya is több érdekes adatot nyújtott; ugyanott használtuk a velencei követjelentések másolatait is (Dispacci).

Pázmány és Esterházy.

A két ellenfél.

Esterházy első lemondásainak okát saját kora és később a történetírás is Pázmánnyal való hatalmi viszályában kereste. Nádorságának csaknem első éveitől kezdve egész a nagy bíboros haláláig, az 1637. év elejéig, szinte szüntelenül tartott a harc közöttük, tele szenvedéllyel, az ország színe előtt is nyílt botrányokban kirobbanva. Szomorú jelenség a maradék, pár megyényi országban, amelynek határszéleit egyre tördelte a török hódoltatás és amelynek belsejét az egyrészt Erdélyre, másrészt a császári hatalomra támaszkodó vallásellentétek nyugodni nem engedték; mintha kívül-belül leküzdhetlen világerők végezték volna tragikus munkájukat egy nemrég még nagy nemzet teljes szétporlasztására.

Pázmány a nagy szellemek és a nagy érdemek előnyeivel állott mindig azok megítélése előtt, akik e viták történetével foglalkoztak. Imponáló helyzetét, tiszta ítéletét semmiképen sem kisebbíti mindaz, ami új adat a nádor állásfoglalását illetőleg napfényre került. Fölényét és hatalmát mindenestre erősen érvényesíteni kívánta a nádorral szemben is, akit hatáskörének önkényes kiterjesztésével, zavaros ambíciókkal, az erdélyi fejedelemségre való törekvéssel vádolt, fegyelmetlenséggel a központilag vezetett politika irányával szemben; féktelenséggel, amellyel még a török veszélyt sem óvakodott volna magunkra zúdítani. És a szenvedélyes hatalomvágy, amellyel a katolikus nádor még a protestáns ellenfeleivel való szövetségtől sem riadt volna vissza, Pázmány feltevése szerint a birtokszerzés mohó vágyával járt volna együtt; igazi önkényes főúr, aki az ország szerencsétlenségében is egyéni és családi hatalmának megalapozásában találta volna legfőbb gondját.

Pázmány politikája mindenesetre logikusabbnak látszott, Esterházyé impulzívabbnak, indulatosabbnak. De Pázmány örökös támadó szellemének, éppen a híven katolikus nádor ellen, szintén nem tudta történetírásunk kielégítő magyarázatát adni. Viszályuk részletei jobbára ismeretesek voltak eddig is, íróink előadásában azonban meglehetősen széthullanak azok, ami pedig már magában is arra a felfogásra mutat, hogy az összeütközéseket inkább a kölcsönös féltékenység, mint magasabb elvi szempontok idézték volna elő.¹ A politikust és az egyént ily kérdésekben teljesen különválasztani nemcsak sikertelen, de hibás kísérlet is lenne; egyéniségük magvát keresve juthatunk csak olyan képhez, mely mindent önmagából, természetesen magyaráz meg.

Kétségtelen, hogy Pázmány, tehetségének és magas céljainak tudatában, vezető embere akart lenni a magyar politikának. A katholicizmustól, tehát a Habsburg hatalomtól, remélte egyedül az ország megmentését. A harmincéves európai háború sivár végnélküliségében akadályát látta ekkor már a magyar remények teljesülésének és, egyelőre legalább, lemondott arról, hogy a német birodalom katolikus egységét fegyverrel lehessen visszaállítani; ezért több ízben erélyesen állást is foglalt Bécsben a német protestáns hatalmakkal való egyezkedés mellett.² Másrészt azonban, míg a nyugati háborúk kötik le a Habsburgok erejét, hibának tartott mindent, ami ezt az erő kifejtést akadályozhatta volna. Nem állott hatalmunkban, hogy a török sűrű kiütéseinek, a határszélek lassú hódoltatásának, egyszerűs mindenkorra végét vessük; Pázmány tehát egyelőre inkább megnyugvást kívánt a változhatatlanban, elnézte volna, hogy a határok falvai hódolással váltsák meg szenvedéseiket, mintsem hogy bosszuló visszaütésekkel még veszedelmesebb vállalkozásokra ingereljük pogány ellenségünket. Erdélyben, pár év ingadozása után, szilárdulni kezdett Rákóczy György protestáns fejedelemsége; Pázmány itt is ellenzett mindent, ami nyílt ellenséggé tehetette a feje-

¹ A kérdést legrészletesebben Franki Vilmos tárgyalta, „Pázmány Péter és kora” c. művének II. és III. kötetében.

² 1632. XII. 8., 1635. V. 10. Hanuy: Pázmány Péter összegyűjtött levelei, II. k. - 1634. VI. 8. Est. lt. 8. b) köt. 134.

delmet, sőt lassanként bizalmasnak nevezhető viszonyba lépett Rákóczyval. Kemény János önéletrajza fenntartotta szavait, amelyek szerint Pázmány Erdély önállóságát a német ellensúlyozására szükségesnek tartotta volna. Azt hiszük azonban, hogy ezek inkább a diplomata szavai voltak a hivatalos erdélyi küldetésben járó Keménnyel szemben. Mert Pázmány mindenesetre feltétlenül bizott az uralkodóházban; a németben ugyan nem, de az uralkodó jóhiszeműsége mellett valószínűleg nagyobb ellensúlyt látott volna az idegen törekvésekkel szemben az újra egyesült és katolikus Magyarországon, mint a külön Erdélytől támogatott és az uralkodóra semmi hasznot sem hozó királyi magyar területekben. Rákóczyval való barátságának ideiglenes nyugalom volt a célja, a nyugalom pedig lehetővé tette, hogy idehaza folytassa az ellenreformáció munkáját, ami eddig csak félmunka volt, hiszen jobbára csak a főurak között hódított, a nemesség, a városok és a jobbágyság nagy tömegei még mindig a protestáns hitet vallották. Pázmány nem akart belső felfordulást, a törvények nyílt megsértését a vallás kérdésében is kerülni akarta; de a törvények értelmezése körül óriási ellentétek voltak a két vallás párhívei között és pedig éppen az alsóbb nép vallásgyakorlatára vonatkozólag.¹ A kor általános felfogását követve, a bíboros is bizonyos csak az egyvállalású államot tartotta egyedül egységes, életerős szervezetnek; a magyar és katolikus érdek, meggyőződése szerint, teljesen fedte egymást.

Bizonyos, hogy Pázmány, hivatásának körét túllépve, oly ember súlyát akarta magának, aki más mindenkinél inkább kezében tartja ez országot; hatalma teljéhez tartozott, hogy olyan embernek véljék, aki az erdélyi fejedelem elhatározásait is kezében tartja. Ilyen tényező lévén, valóban súlyt adhatott a magyar szempontnak Bécsben, a terjedelmes birodalom érdekeinek szövevényében is és így kell értenünk a szavakat, amelyekkel említett nyilatkozatát Kemény János előtt befejezte, öntudattal mondván, hogy egye-

¹ Példák Pázmány felfogására a térítést illetőleg: 1630. I. 25.; 1631. I. 14., IV. 14., X. 16., VIII. 29. 1632. nov. eleje; 1634. X. 14. Hanuy i. m.

Iőre az ő hitele és tekintélye megakadályoz minden német túlkapást a magyar ügyek intézésében. Olyan szerep, amire bizonyára a korabeli Európa politikai életének példái is ösztönözték, hiszen több állam volt, amelynek politikai vezetését egyéni pályafutás után, de néhol már intézményesen is, főpapok tartották kezükben. Ha most, hajlott korában, le is kellett már tennie arról, hogy oly ragyogó diadalra vezesse nemzetét, amilyent csak az ellenreformáció nagy papja tudott elképzelni, mégis fájdalmas lehetett a gondolat, hogy hasonló szerepre, de egészen más utakon, őt még az ő életében némileg megcáfolva, más ember érzi hivatva magát.

Ilyesféleképen lehet talán körülírni azt, ami Pázmányt, az eltérő politikai módszereken kívül, a nádorral szembe állította. És mindenekelőtt ki kell emelnünk azt, hogy támadásai nem csupán a nádor egyes intézkedései vagy hatásköri igényei ellen irányultak, hanem valóban a nádori méltóság egész lényege ellen, mint azt Esterházy is annyira panaszkolt. Hadügyi téren kétségbevitte úgyszólván minden önálló rendelkezési jogát, jogát a felkelések hirdetésére saját neve és tiszte alatt, még a király előzetes jóváhagyása esetén is, úgyszintén a végek ügyeibe való avatkozás jogát is. Az erdélyi és a török ügyekben féltékenyen vigyázott arra, hogy a nádor intézkedései az ellenfelet ne ingenreljék és Bécsben is ellensúlyozta minden fellépését, ami elhatározó tetteket kívánt volna onnan. Gyanúval figyelte a nádor üzenetváltásait úgy az erdélyi fejedelemmel, mint a török végek pasáival. Pedig a katonai és a némileg önálló külpolitikai tevékenység volt az, ami a tisztviselői minőségben felülemelkedve, az ország sorsának intézőjévé tette a nádort. De tiltakozott az ellen is, hogy a nádor saját kezdeményezéséből királyi tanácsot hívjon össze, amelynek határozatai aztán az ő tekintélyének súlya alatt jöttek volna létre. Végül pedig a nádor igen jelentős birói hatáskörét is korlátozni akarta, a király oldalán működő püspök-kancellár tevékeny közreműködésével, míg Esterházy, mint legfőbb országos biró, félelmetes energiával igyekezett tekintélye alá szorítani az országnak folyton viszálykodó és pereskedő minden rendű és rangú népét. A nádori törvényke-

zések azonkívül némiképen a törvények magyarázatával is jártak, tehát politikai jelentőségük is lehetett; és többnyire egész vidékek jelentősebb embereinek, bírának és peres feleknek gyülekezetével mentek végbe, mint valami fiók-országgyűlések, amelyeken politikai megbeszélések is folyhattak, a nádor mindig erélyes irányítása alatt. Ezért fordul elő oly sok vita egy-egy törvénykezés elhatározása és hirdetése körül, ezért igyekszik a kancellár elhalasztásukra és feltűnően oly időkben, amikor közeli országgyűlésre készülődtek a politikai pártok. De vigyázó szemmel kísérte Pázmány és pártja a nádor egyéb érintkezését is az országrendeivel és gyakorta kell magát Esterháznak felfelé igazolnia, amikor egyes megyék küldötteit megbeszélésre hívta össze. Végül aztán már nyíltan is hangzott a vád, hogy politikai pártot akar szervezni az országgyűlésekre, különösen a klérus ellensúlyozására és hogy e célból még a protestánsokkal is szövetkezést keres.

Hogy Pázmány valóban a nádori méltóság intézményes háttérbe szorítására törekedett, mutatják fejtegetései, amelyekkel a primási méltóság politikai elsőségét is bizonyítani igyekezett. Mindez azt mutatja, hogy nem csupán ellenfelének egyes túlkapásai ellen védekezett, hanem a maga igazát és egész koncepcióját féltette az utókor előtt is, egy olyan intézménytől, amely a rendekkel való egyetértésre lévén kötelezve, a katolikus állam gondolatát veszélyeztethette volna. E szempontból Pázmány ismét kora áramlatainak hatása alatt állhatott. A kormányzó szervek akkor kezdik meg különválásukat a végrehajtó szervektől és az uralkodók egy-egy legfőbb tanácsosa akkor emelkedett túl jelentőségben a hadakozó, bíraskodó, mindent igazgató országvezéreken, akiknek kezében a középkori törvények az uralkodói hatalom minden ágából egyesítettek egy-egy részletet. Pázmány felfogását tehát talán modernebbnek lehet nevezni és Esterházy küzdelme a nádori hatáskör régi teljéért mindenesetre reménytelen volt, mert az államelméletnek mindinkább az abszolutizmus felé hajló irányával az ő elképzelése szerint való nádori tisztet összeegyeztetni már alig lehetett volna.

Az ellentét a primás és az előző nádorok között nem

válhatott oly feltűnővé és keserőséggel telivé, mert hisz azok protestánsok voltak, vagy kétes hívek Bocskay és Bethlen felkeléseinek idején, nem veszélyeztethették tehát végzetesen Pázmány szavának súlyát Bécsben s az ellenfél mindig kevésbé keserű, mint a vetélytárs. Esterházy császárhű és katolikus érdemei azonban kétségen felül állottak és bizonyos volt az is, hogy az uralkodó sokra becsülte és szívébe is zárta ezt a hűséges emberét.

Csaknem csodálatosnak mondható életpályával háta mögött, Esterházy, úgy hisszük, szintén gondviselészerű hivatást érzett magában, amikor aránylag fiatalon, negyvenkettedik évében, az ország első méltóságára emelkedett. Hogy ilyesmit érzett, mutatják túlzásai, amelyekkel hatáskörét valóban mindenekfölé terjeszteni igyekezett és hogy aztán, a sikertelenség láttára, gyorsan kész volt mindig lemondani és otthagyni a félmunkát, ami élete magas vágyait ki nem elégíthette.

Amíg Bethlen Gábor élt, az örök veszéllyel fejük fölött, nem volt itt az ideje annak, hogy kettejük küzdelmét végső döntésre vigyék. A fejedelem halála után azonban, úglátszott, szabad tér nyílt az önálló politikai munkára. Az állandó veszedelem megszűntnek látszott; az ország területe is gyarapodott azzal a hét vármegyével, amely Bethlen halála után szerződészerűen visszaszállott, sőt egy ideig remény lehetett arra is, hogy a fejedelem katolikusává vált özvegye meghozza talán újra Erdély politikai támogatását is. Ha a két vetélytársat valóban nem csupán kicsinyes féltékenység, hanem nagy célok vezették, úgy a cselekvő politikának ez a lehetősége csak élénkebbé tehetné ellentétüket. Mert most már, a védekezés örök kényszere alól felszabadulva, a vita kimenetelétől az függött volna, hogy államférfiú belső életcélja, egész lényének értelme és földi határon túlszárnyaló érvényesülése valósággá válhat-e valaha, vagy pedig sírjába kell-e minden vágyát magával vinnie, töredék életre tekintvén vissza.

Ilyen mélységeket kell tehát látnunk küzdelmükben, ha feltesszük azt, hogy nem csupán egy zord korszak szenvedélyes embereinek indulatai, hanem magas célok és vágyak vívták egymással harcukat. Pázmány egyénisége előt-

tünk áll már teljes nagyságában, jellemzése a jelen munka feladata nem lehet. Figyelmünket tehát inkább ellenfelére, Esterházy nádorra irányítjuk, amikor a két férfiú összecsapásainak történetében magasabb célokat, központi vezetőgondolatokat keresünk.

Az 1630. évi országgyűlés. Esterházy nagy memoranduma.

Az 1630. évre országgyűlést hívtak össze, az elsőt, mióta a nádor tisztét viselte.

A XVII. század derekának országgyűléseivel részletesen még nem foglalkozott történetírásunk. E gyűlésről tudunk annyit, hogy igen rövid ideig, mintegy két hétig tartott; Esterházy, az udvar kívánságára, gyors végzésekre szorította a rendeket és minden kényes kérdésnek, főként pedig a vallás ügyének, a jövő országgyűlésre való halasztására.

Téves lehet azonban az a felfogás, hogy a nádor, egészen az udvar kezébe adván magát, minden áron igyekezett volna megszabadulni a kényelmetlen országgyűléstől és a rendek panaszaitól. Később emlékezteti is a királyt, hogy a gyűlés gyors elintézése tulajdonképpen Pázmány javaslatára történt.¹ A nehéz birodalmi helyzet valóban nem tette alkalmassá a pillanatot a vallás kérdésének elintézésére és bizonyára Esterházy sem kívánta azt, hogy ezt a kérdést a protestáns ellenzék határozott győzelmével fejezzék be. De a végnélküli és számító halogatás nem volt szándékában; a király előtt a rövid gyűlés feltételül az egy éven belül tartandó országgyűlést jelölte meg, aminek biztosítékául ezúttal csak egy évre kérjenek adómegajánlást a rendektől.² Ezeket a feltételeket azután az egybegyűlt rendek előtt is hangsúlyozta és jóhiszeműségét kétségbevonni okunk alig lehet. Egy országgyűlési napló feljegyzése különben arra is mutatna, hogy a vallás ügyében sem vonakodott volna méltányos egyezkedéstől. Ő nem

¹ 1642. X. 27. Diaet.

² Zsilinszky M.: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. II. k. 340. I.

hiszi ugyan, — mondta a napló szerint a követeknek, — hogy sérelmek történtek volna e téren, de mindenesetre kész, vallásos buzgalma ellenére is, mint az ország nádora, mindenkit megvédeni a törvénytelen zaklatások ellen. Sőt a legkényesebb kérdésben, a templomokhoz való jog kérdésében is hajlandó lenne olyan egyezkedésre, amely a hívek többségének tekintetbevételével történék.¹

A legfőbb kormányzat körében folyt tanácskozásokról különben tudtunkkal nem maradtak fenn feljegyzések. Fennmaradt azonban a császárnak egy sajátkezű levele, amelyben kétheti tanácskozás után az országgyűlés rögtöni befejezésére szólítja fel a nádort, azzal, hogy a rendek felterjesztéseire adott válaszában amúgy sem hajlandó semmit sem változtatni.² Ez a levél is olyasformán hangzik, mintha nemcsak a rendek követeléseire, hanem a nádornak közvetítő kísérleteire adott válasz is lenne.

De más okunk is van arra a feltevésre, hogy Esterházy a maga részéről nemcsak hogy nem akart volna szabadulni az országgyűléstől, hanem voltaképpen igen sokat remélt attól és hogy színtelen lefolyása, gyors befejezése elég nehéz csalódást jelentett számára.

Későbbi megjegyzéseiből tudjuk, hogy már ezen az országgyűlésen akart előállani nagyszabású javaslataival, amelyekkel ezután több mint egy évtizedig hiába kísérletezett.³ A honvédelem és a pénzügy átalakító újjászervezése volt célja e javaslatoknak, lényegükben tehát az ország erejének növelése és egységbe foglalása, amellyel ismét önálló tényezővé tehetné volna a sorstól szakgatott nemzetet.

Iratai között találunk egy memorandumot az országgyűlésről, amely a rendeknek a királyhoz intézett kérvénye címét viseli, de amely a rajta látható jegyzet szerint a nádor fogalmazványa volt. Ez az irat lehetett a nádor később sok változatban szereplő nagy memorandumainak első alakja,

¹ Egy naplótöredék az országgyűlésről. Orsz. Lt., Kovachich másolatai. — Az országgyűlés lefolyásáról különben Sennyey Bálint és Szemere Pál naplója. U. o.

² 1630. V. 15. Est. lt. 1. f) köt. 168.

³ 1642. X. 10. Diaet.

készülve abban az esztendőben, amelyben, Bethlen nyomása alól felszabadulva, új korszakot remélt és új lehetőségeit tevékenységének.¹

Sötét színekkel festi iratában az ország elhagyatott állapotát, a végvárak romlását, őrségeink szétzülését. A vitézek, fizetés hiányában, ha helyükön is maradnak, földműveléssel, kereskedéssel tartják fenn magukat, de még inkább koldulással s rablással és a törökön való zsákmányolással. A török pedig százszorosán visszafizet és ismervén helyzetünket, a béke ellenére egyre fogyasztja megmaradt területünket és népünket. A védelem elhanyagolása így kivan évről-évre nagyobb áldozatokat, mint amilyent egyszersmindenkorra való rendbehozása követelne; és az örök bizonytalanságban, rendszertelen erő kifejtésekben, haszontalan áldozatokban tönkremegy az ország, a kereszténység védőbástyája.

Pedig, leszámítva a nagy háborúkat, önmaga, saját erejéből is fenn tudná magát tartani az ország, kellő szervezéssel és összes jövedelmeinek saját céljaira való fordításával.

Ez volt a nagy tétel, amit már előtte is többen hangoztattak, de amit Esterházy fejtett ki először rendszeresen és képviselt úgy lefelé, a rendekkel, mint fölfelé, az udvarral szemben, egész élete végéig.

Óvatosabb annál, semhogy lemondana arról a segélyről, amivel ekkoriban egyes osztrák tartományok a török ellen való védelemhez hozzájárultak, sőt azt kívánja, fozkazzák segítségüket, adjanak azok a tartományok is, amelyek régebben, a harmincéves háború előtt adtak; hiszen tulajdonképen saját magukat védik a keskeny magyar területek védelmében. De bizonyítja azt, hogy e segítség elenyészik a magyar áldozatok mellett s bizonyítja, hogy e segítség alig ér fel azzal, amit annak fejében az ország erejéből idegen célokra fordítanak.

¹ A memorandum Est. It. 7. köt. 2. — A benne foglalt kimutatások tételeiben javítások és kihagyások vannak és ezek következtében hibás összegezés is; tehát nem lehet valamely, a rendek által benyújtott, országgyűlési irat másolata. Gondolatmenete és szerkezete különben is megegyezik Esterházy későbbi nagy memorandumaiéval.

Az emlékirat gondolatmenete tehát eleve is tiltakozás volt az ellen, hogy Magyarországot oly birtoknak tartsák, mely hasznot nem hoz, csak áldozatokat kíván. Adja át a király az ország jövedelmeit egészen az országnak és bizza a rendek kezére az összes erők felhasználásának módját és azok meg fogják találni a bajok orvoslásának útját. Mindenekelőtt legyen teljes a nádor hatásköre a végeken, mint a törvények is előírják; nevezzenek ki magyar haditanácsosokat, akiknek javaslatai szerint döntsön a végek ügyeiben a király. A végek összes parancsnokait, kicsinyeket és nagyokat, a nádor és a magyar haditanácsosok ajánlatára nevezze ki a király, kivétel nélkül az ország lakói közül és a végekre helyezett német őrségek is magyar rendelkezés alatt álljanak.

Az adók behajtását és kezelését is a megyék és az ország választott tisztviselőire bízzák, akik maguk fizessék ki időnkint a végeket, a nádor megbizottainak kíséretében; és a várak fenntartására rendelt ingyen munkák ellenőrzése is a nádor küldötteinek feladata legyen.

A tervezet tehát ily módon szinte ki akarja szakítani újra a hadi és pénzügyi kormányzatot a bécsi kormánysszervek hatásköre alól, amelyek pedig különböző utakon-módokon már rég magukon keresztül vezették át az ország vérkeringésének főbb vonalait. A jövedelem egész körforgalma a tervezet szerint a határokon belül maradt volna, mégpedig, mint a katonai ügyek egyéb kérdései is, a nádor legfőbb ellenőrzése és vezetése alatt.

Az ország most, — mondja az emlékirat, — óriási terheket visel a török veszély miatt, nagyobb, mint az uralkodóház többi birtokai. Mindenekelőtt az állandó hadterület összes áldozatait. A hódolásra készített falvak évi szolgáltatása a török számára mintegy két millió forintra becsülhető. Az ingyenmunkák is óriási összegeket tennének ki készpénzre számítva; óriási terhet jelentenek továbbá a gyakori részleges és általános felkelések, valamint a szükség szerint fogadott hadak tartása is. Azonkívül a főurak, eltérően a szomszéd országok földesuraitól, nagy számát tartják fenn a váraknak, fizetik őrségüket, ami mind a törvényben előírt kötelezettségük. E teljesítmények mellett

eltörpül a tartományok segítsége és e kötelezettségek nagy részétől mentesülne is az ország, ha a végek ügyeit egy csapásra rendbe hoznák.

Kimutatásokat közöl a nádor a végek őrsegeinek létszámáról és költségeiről. A szlavon végeket nem számítva 12.000 főből állana az előirt létszám, fizetésükre pedig évi fél millió forintnál valamivel több lenne szükséges. Ez az összeg, — mondja, — amin az ország sorsa s nyomora fordul; minden fogyatkozás biztatás a török számára, hogy folytassa kiütéseit és így minden kis hiányt milliókkal kell hamarosan megfizetnünk.

Az emlékirat számításai, tudjuk, nem helyesek; sokkal nagyobb összegekről volt szó akkor a végek szükségleteinél. A későbbi memorandumok már helyesbítettek is ezután e számításokat és felvették a kiadásokat, amikre a nádor ezúttal nem gondolt. De a félmilliónyi összeg is igen nagy volt, hiszen az ország összes adó- és vámjövödelmei alig értek fel akkor azzal.

A jövedelmek fokozása volt tehát tulajdonképpen a kérdés lényege. Esterházy memoranduma egész sorát mutatja meg a pénzszerzés módjainak, áldozatot kívánván az országtól s a királytól is, de monopóliumszerűen védett üzleti vállalkozásokat is ajánlván, amilyenekkel annak a kornak államháztartásai már általánosan igyekeztek segíteni magukon.

Az adóegységeknek, a portáknak igazságos új összeírása, a városok taksái, a végek céljaira fordítva, adnák az első, állandó tételt számításaiban; de kívánja, hogy a földesúr ezenkívül még saját vagyona után is fizessen és ne csak jobbágyaival fizettessen, a portákra pedig még valami gabonaszolgáltatást is akarna kivetni.

A harmincad, azaz a kiviteli vám, szinten a vegekre menjen, kerülőút nélkül; de a rendes harmincadon felül szedjenek még bizonyos százalékot minden áru után, a védelem céljaira.

A bányavárosok is adjanak valamit és engedje át a király is egy részét a bányák jövedelmeinek; valamint a királyi jószágok jövedelmeit is terhelje meg a védelem cél-

jaira. A hegyvám a végeken eddig a kapitányoké volt; most, rendes fizetést kapván, ez is a közös célra menjen.

Hogy pedig e jövedelmeket rendeltetésüktől soha el ne vonják, semmisnek kell nyilvánítani egyszersmindenkorra minden kiutalást és lekötést, mely terhükre, különösen pedig idegenek számára, történt.

Üzletnek ajánlja a végvidékek egyházi tizedeinek bérletét, mások versenyének kizárásával. Ökröknek nagy tömegben való kihajtását, amely üzlet lebonyolítása alatt be kell szüntetni a magánosok kereskedését. Ugyanígy lehet kihasználni a sóval való kereskedést is. A végek számára a posztót mindig jóelőre és nem az utolsó pillanatban kell összevásárolni és a vitézek fizetésébe annak árát csak némi nyereséggel kell beszámítani. Ugyancsak mindig előre kell gondoskodni nagyobb gabonakészletről is, mégpedig magyar földről, magtárak felállításával; eddig gyakran ötszörös áron, külföldről hozták be gyors szükségben a gabonát. A tűzéség szükségleteire szigorúan be kell tartani a salétrom kiviteli tilalmát, beszüntetni a magánosok üzérkedését azzal és lőpormalmokat kell felállítani az ország alkalmas pontjain.

— Úgy hisszük, ha mindezek a tervek megfelelő ember kezébe kerülnek, mint amilyen Bethlen volt Erdélyben, úgy nálunk is lényegesen kedvezőbbé válhatott volna az arány az ország jövedelmei és a védelem követelményei között. Megszűnt volna a gyakori felkelések szüksége és más áldozatoké, amiket az állandó bizonytalanság kívánt; végül pedig nem kellett volna függő helyzetben éreznünk magunkat szomszédainktól, segélyadásuk miatt, viselvén e függés minden veszélyes erkölcsi és politikai következményeit is.

Mert a nádor emlékiratának jelentékeny része azzal foglalkozik, ami függő helyzetünk nyilvánvaló következménye volt; az ország erejét emésztő nyereszkedéssel, amellyel szomszédaink kényszerű helyzetünket kihasználják, a nekünk nyújtott segélyekért bőségesen kárpótolva magukat. A modern osztrák történetírók ujjongva mutatnak reá minden adatra, amely e pénzsegélyekről tesz említést és

nem emlékeznek meg az észrevétlenül visszaáramló összegekről, amelyekkel e segítséget meg kellett fizetnünk.

Már magával a végek ellátásával kapcsolatban is; a posztó, gabona, lőpor szállításán szomszédaink gazdagodtak, sokszor hallatlan visszaélések útján is, mint azt a nádor gyakorta hangsúlyozza. Sőt maga a pénzsegély is csak töredékesen jutott a végek szükségleteire; vagy másfelé irányították azt, vagy elveszett a megbízottak kezén. Stájerország, amely a dunántúli végeket fizette, mint saját tulajdonát, úgy zálogosította és adta el a korona szlavon birtokait. A harmincadok egy része is idegen kamarák alá került, a visszacsatolásukat rendelő törvényeknek az udvari kamara csak színleg tett eleget, valójában teljesen magánál tartotta azokat. A beavatkozás annyira ment, hogy a stájer kamara még a horvát-szlavón marhakivitel is egy olasz monopóliumává tette. Hallatlan dolog, — mondja a nádor, — hogy az ország lakóit eltiltják a saját javaikkal való kereskedéstől; szabaddá kell tenni a kivitel újra s főként a tengernek irányítani, hogy Velencével és más olasz államokkal összeköttetésbe léphessünk. — A bányavárosokat meg egyenesen az osztrák kamara hatósága alá akarták vonni, egy régi, kétes szerződésen nyugvó adósság alapján. Közvetett hasznot jelentett Ausztriára nézve az is, hogy pénzünket egyre rosszabb minőségben verték; kiszolgáltatták ezzel a magyar kereskedelmet a külföldnek, amely nem fogadja el már a magyar pénzt, úgy hogy a magyar vevő kénytelen előbb nagy ráfizetéssel idegen pénzt vásárolni.

Óriási anyagi veszteséget lát az emlékirat a királyi birtokok elzálogosításában is; a zálogösszegek ekkor mintegy hat millió forintra rúgtak, oly töke, amelynek kamatai is fedezték volna a végek költségeinek nagy részét. Pedig mindez a pénz nem a magyar, hanem az udvari kamarára folyt be és csak kivételképen jutott magyar szükségletekre. Ugyanígy áll a dolog a birtokadományokkal is, amelyek ekkor már csak leplezett birtokeladások voltak. Esterházy ezzel szemben az érdemeknek régi módon való jutalmazását kívánta, valóságos birtokadományokkal, hogy a vagyontalan tehetségek is szerephez jussanak az ország sorsának intézésében.

Mindezen bajoknak oka jórészt a magyar kamarának az udvari kamarától való törvényellenes függő viszonya volt. A birtokeladások dolgában például, -mondja a nádor, — az udvari kamara már meg sem kérdezi a magyart, sem a királyi tanácsot, csak a határozatot adja át az előbbinek, sokszor pedig még azt is maga expediálja. Az utolsó évekből ilyen magyar részről való minden hozzászólás nélkül történt birtokeladásról több százezer forint értékben tud a nádor. Annyira megy már a dolog, hogy az udvari kamara birtokügyekben még a magyar országos bíróságok Ítéleteit is megsemmisíti.

Tilalmat kíván mindezekre az emlékirat. A királyi jövedelmek akkor még meglehetősen magánjogi felfogását tekintve, nem gondolhat arra a nádor, hogy az udvari kamara intézkedő jogát egészen megtagadja, de a magyar kamara és tanács meghallgatását kívánja magyar ügyekben.

Aminthogy egész emlékiratában sem annyira közjogi szempontok vezetnek, hanem a tiszta számadás vágya, hogy tudjuk, mi a miénk és az valóban a miénk legyen. Ezért sürgeti az országtól régen elszakított, a Lengyelországnak elzálogosított városok és az Ausztriához csatolt uradalmak-visszakapcsolását is.

Az erők összefogásának, szervezésének és öncélú felhasználásának vágyából következett tehát az a kívánság is, hogy az ország kormányzása magyar kezekbe kerüljön vissza. E nélkül, úgy látta, nincs megújulás, feltámadás. A nádort c tervezetek csakugyan nagy hatalommá tették volna az országban, de az emlékiratból nem rendszertelen és féktelen ambíció, hanem az államférfiúnak igaz alkotás-vágya árad ki felénk.

Az emlékirat fennmaradt példányán látható az a feljegyzés is, hogy az országgyűlés idején egészében nem, csak részleteiben terjesztette a nádor az uralkodó elé. Arról meg nem tudunk, hogy a rendek elé is került volna. Az idő rövidsége is oka lehetett mindennek; de tudjuk azt is, hogy később hasonló emlékiratainak előterjesztésétől hátróztottan eltiltotta a király a nádort. Bizonyára éles ellenzéssel találkoztak c tervek úgy a központi kormányzat részéről, mely hatáskörét féltette, mint Pázmány és pártja

részéről, amely azt a hatalmat sokalta, amit a javaslatok a nádori tisztnek szántak volna. És talán az ország többi urainak és rendéinek sem lettek volna kedvükre az áldozatok, amit a tervezet, jobb jövő előkészítésére, tőlük is kívánt volna.

Esterházy azonban szívébe zárta javaslatait, egész élete végéig dolgozott rajtuk és makacs kísérleteket tett valóra váltásukra; politikájának tulajdonképpen azok tartalma lett a lényege és minden más kérdést kimutathatólag abból a szempontból fogott fel, hogy átalakító terveinek keresztülerőszakolásában milyen segítséget vagy akadályt kellett bennük látnia.

Küzdelmek az 1634 5. évi országgyűlés előtt.

Az 1630. évi országgyűlés törvényein mintha mégis érezhető lenne a nádor javaslatainak hatása. A végek céljaira való ingyen munkák ellenőrzését csakugyan reá bízta, a porták adóját felemelték. A végőrségek létszámának helyreállítására, rendesebb fizetésére Ígéretet tett a király, bár a módok közelebbi meghatározása nélkül. A harmincadok visszacsatolásáról, az idegen kamarák beavatkozásának eltiltásáról is törvények keletkeztek, valamint az ország elszakított részeinek visszakapcsolásáról is. A magyar pénz forgalmát büntető rendelkezésekkel akarták helyreállítani, Törvényt hoztak az érdemeknek valódi birtokadománnyal való jutalmazásáról is. A magyar érdekek érvényesülését a központi kormányzatnál a kancellár mellé rendelendő magyar tanácsosokkal akarták biztosítani.

Nem lehet hát mondani, hogy a rendek merő zárkózottságot mutattak volna az áldozatokra való felhívással szemben. Nincs szó azonban a törvényekben a földbirtokosok külön adójáról, a harmincadok felemeléséről s az üzleti természetű vállalatokról a végek céljaira, sem pedig a magyar haditanácsosok, magyar parancsnokok kinevezéséről, a pénzügy független magyar kezelőiről, amely utóbbi hiányok bizonyára nem a rendek ellenállásának következményei voltak. És a nagy elv hangsúlyozása is elmaradt;

Hogy az ország ereje teljesen az ország védelmére fordítottassék, mégpedig magának az országnak igazgatása alatt.

A gyökeres reform tehát elmaradt és pedig jórészt az országgyűlés rövidsége miatt; röviddé pedig azért kellett tenni azt, mert, főként a vallás kérdése miatt, nem lehetett számítani a rendek feltétlenül támogató munkájára.

A következő országgyűlés, minden ígéret ellenére is, egyre késett és a közben eltelt négy esztendő alatt Pázmány és Esterházy ellentéte csaknem állandó küzdelemmé fokozódott.

Legtöbb alkalmat a vitára az erdélyi és a török kérdés adta; Pázmány nyíltan, de a nádor háta mögött is, mindent megtett, hogy Esterházy merész és meggondolatlanak vagy ambiciózusnak látszó céljait és lépéseit keresztezze. Nem tudta hát odáig vinni a dolgot a nádor, hogy az új protestáns fejedelemség megszilárdulását megakadályozza, vagy hogy a török foglalásainak gátat vessen, egy-egy lendületes kezdeményezéssel kényszerítvén talán Bécset is arra, hogy a birodalom erőit akarata ellenére is, ezekre a célokra is fordítsa.

Mindinkább éreznie kellett a szilárd talapzat hiányát maga alatt. Sok búsulását emlegeti, földbe kívánczik: Senki sem segít, senki sem engedelmeskedik, majd meglátják, mi lesz velük, ha egyszer ő nem lesz már közöttük.¹ Megjegyzései és cselekedetei mutatják, hogy ezentúl is az egyelőre meghiúsult nagy tervek forrnak benne. Országostul kellene hozzányúlnuk a védelem dolgához, — írja Pázmánynak és egy több fóliánsra terjedő iratot emleget, amit a bíborossal közölt, talán memorandumának valamely átdolgozását.² Majd a megyék egy-egy csoportjával kezd megbeszéléseket, hogy az esetről-esetre való készenlét helyett pénzt adjanak, amelyen állandó és fegyelmezhető katonaságot lehetne tartani a végeken. Gyanúval nézik ezt oda-fönn, mentegetődznie kell, amint mentegetődzik az önálló intézkedések vádja ellen is. Igaz, — mondja, — hogy Bécs csak hat órára van Kismariontól, de tizenhat nap is eltelik,

¹ Bosnyák Istvánhoz, 1632. III. 23. Est. lt. 6a) köt. 140.

² 1632. I. 25. U. o. 5. köt. 3.

míg kérdéseire határozatot kap onnan. El is megy a tyúktojásáról, míg jelentéseit odafönn elolvassák és megfontolják, mégpedig olyan emberek, akiknél ő tán csak többet ért azokhoz, magunk dolgaihoz. És arra, hogy minden apróságról felülről várjon rendeletet, nem is kell olyan ember, mint ő, elvégezné azt akárki is.¹ Nincs tehát megelégedve a szereppel, amit felülről akarnak juttatni Magyarország nádorának. Nem is mer már nagyobb dolgokról, veszni indult hazájáról való gondviselésről beszélni, — írja egy címzés nélkül ránk maradt levelében: Eleget munkálkodott úgy az udvarnál, mint az országnál azon, hogy nyúljunk valami gyökeres rendezéséhez a védelemnek, de ki bolondságnak, ki törvénytelen és szokatlan dolognak, ki :”szabadságtalanságnak” látja javaslatait; sőt némelyek szerint, — és itt nyilván Pázmányra céloznak szavai, — egyáltalán nem is szükséges az oltalom. Veszni engedik magukat és inkább egymás közt civakodnak, hogysen a maguk javáért költenének vagy túrnének valamit; eszeveszett nemzet, ő már szinte elunta a bajmólódást, haszontalannak látván minden munkáját. Talán, ha valami gyűlést érhetnénk, akkor talán hosszú szájjal és kiáltással rá lehetne őket venni valamire, hisz úgy szokták, enélkül semmit sem akarnak tenni s majdnem véteknek tartják a közjót illető javaslatoknak még csak meghallgatását is.²

Nem tudjuk, kihez intézte e sorokat, de bizonyos, hogy a rendek áldozatkészségével nem volt sehogyan sem megelégedve. Panaszodik is, hogy a múlt gyűlésen megajánlott adóból alig folyt be valami, némely megye egy pénzt sem adott. Nem az országgyűlés ezeknek az orvoslója!

Ha felülről támogatásra talált volna, talán egészen az erős kéz politikusává lett volna, aki mindenben keresztülgázolva viszi keresztül azt, amit az ország érdekében jónak látott. De a bécsi kormányzat részéről csak akadályokkal és visszautasításokkal találkozott. Nem egyszer kérte a királyt, Isten szerelmére, segítsen már a végeken; de az udvar mín-

¹ Esterházy Pálhoz, 1632. VIII. 8. Est. lt. 6a) köt. 140.

² Ismeretlenhez, 1633. I. 7. U. o. 5. köt. 5d)

den évben tele volt reménnyel a nyugati háborúkat illetőleg, győzelmet vagy hamaros békét várt és a török dolgát egyre háttérbe szorította, egyéb, mindig végsőnek hitt erőfeszítései érdekében. S ezért mindenáron csöndet akart a végeken, Esterházy keserű panaszára, hogy a török pusztít és nekünk tiltva van még csak moccanunk is. A bécsi haditanács egyáltalán kifogásolta azt, hogy a nádor beleszólt a végek dolgaiba, sőt Esterházy olyan rendeletekről is értesült, hogy nem is kell védeni azokat a falvakat, amelyekről a török kimutathatja, hogy valaha hódolt falvak voltak, de a közbeeső békeszerződések visszaadták az országnak.¹

Az 1633. évben különösen a püspök-kancellár ellen hallunk sok kifakadást, főként a Rákóczyval való egyezkedés önhatalmú intézése miatt. Még évek múltán is gyanakodott Esterházy, hogy a kancellár titkos pontokba ment bele, amiket vele sem közöltek. A kancellár túlságos önállóságát különben Pázmány is sokalta ekkoriban s a nádor is őt okolta, amikor panaszkodott, hogy tanácsait semmibe sem veszik már Bécsben.²

Végeredményben azonban Pázmány és a kancellár egyetértve ügyelt arra, hogy Esterházy, különösen hadi dolgokban, önhatalmú tettektől óvakodjék és mivel ez az udvar politikájának is megfelelt, a nádor, néha tán túlzó magatartásával, többnyire alul maradt. Tudjuk, hogy az 1632. év tavaszán atyai intésben részesítette őt a király, valamely türelmetlen cselekedete miatt, amiben, — írja Esterházy, — ha hibázott volna is, sok bújja és gondja mentse azt. A következő év őszén ismét intést kapott az uralkodótól, a végeken a török ellen történt valamely kiűtés miatt.³

Ismételve emlegeti tehát most már, hogy örömezt megválnék hivatalától: "legyen csak országgyűlés, nem vonszuk tovább".⁴

¹ Őfelségéhez, kelt nélkül. Est. lt. 8b) köt. 165.

² Pázmányhoz, 1632. IV. 13. és Esterházy Pálhoz, 1632. VIII. 8. U. o. 6a) köt. 143., 150.

³ Trautmanstorffhoz, 1632. IV. 13., Esterházy Pálhoz, 1632. VIII. 8., Őfelségéhez, 1633. X. 29.; II. Ferdinánd a nádorhoz, 1633. X. 25. U. o. 6 a) köt. 143., 150.; 8 b) köt. 159.; 3. köt. 12.

⁴ Esterházy Pálhoz, 1632. VIII. 8.; Pázmányhoz, 1632. XII. 19.;

Ilyen visszautasítások teheték mind erősebbé a nádorban a meggyőződést, hogy az országra kell támaszkodnia, amelynek ő legfőbb választott tisztviselője. Lemondása már önmagában is kétségtelenül politikai sakkhúzást jelentett volna az udvarnál hatalmas ellenfelekkel szemben, tüntetést és a rendek felzúdulásának veszélyét. Amikor tehát a folyton halasztott országgyűlés terve felszínre került, izgalmat és mozgékonyt látunk Pázmány pártján, összeütközéseket a nádorral, amelyek bizonyára a gyűléstől várt döntő mérkőzésnek előjátékai voltak.

Az 1633. év tavaszán Esterházy meglehetősen eréllyel állást foglalt az országgyűlés összehívása mellett, vagy legalább is biztosító iratot kívánt hamaros összehívásáról; fellépése, mint a kancellár helyettesének egy leveléből kitűnik, nem hatott valami kellemesen odafönn. És ép ezekben a hetekben ismét ingerült összeszólalkozásokra került a dolog az ellenfelek között, az erdélyi ügyek, a hadfelkelés és a királyi tanács összehívása körül. Kölcsönös vádaskodás folyt a király előtt is, a nádor fényűzéssel vádolta a klérust és szűkkeblűséggel a honvédelem ügyeiben, Pázmány pedig őt a klérus gyűlöletével és üldözésével. És miközben váciakkal egymás ellen felsorakoznak, mindkettő azzal a sejtelmes célzással végzi, hogy nem is ezek, egészen mások az okai ellenfelük gyűlölködésének.¹

Az 1633. év végén azután csakugyan kihirdették az országgyűlést a jövő év elejére;² és ép azokban az időkben, amikor a gyűlés ügyeiről tanácskoztak és határoztak, nyílt és hatalmas összecsapásban robbantak ki a két fél ellentétei.

A nádor rendkívüli törvényszéket hirdetett ezekre a hetekre és e törvényszéket, röviddel terminusa előtt, hirte-

a váci püspökhöz, 1633. V. 27. U. o. 6a) köt. 150.; 5. köt. 5c); 6a) köt. 155. — Pázmány egy 1633. VII. 16-án kelt levele szerint Esterházy úgy beszélt, hogy Pázmány javára akar lemondani tisztéről. Hanuy i. m.

¹ Pázmányhoz, 1633. III. 6., 21.; Ófelségéhez, 1633. IV. 6.; több püspökhöz, 1633. V. 27., VI. 18., VIII. 13. Est. It. 8b) köt. 115., 120.; 9a) köt. 40; 6a) köt. 155—57.— Pázmány levelei, 1633. VII. 16., VIII. 9., Hanuy i. ni. — Draskovich püspök levele, 1633. V. 28. Est. It. 5 köt. 119.

² 1633. XII. 1.-én, 1633. II. 19.-rc. Diact.

len elhalasztotta egy királyi rendelet, a pestisveszélyre és a közlegő országgyűlésre való hivatkozással. Esterházy keserű felszólalással érvelt a király előtt az utolsó pillanatban történt halasztás ellen, amellyel rosszakarói akarják őt megcsúfolni a már útrakelt bírák és felek előtt; valósággal könyörgött, érdemeire való hivatkozással, a halasztó parancs visszavonásáért és sötét színekkal festette a bűnök és kihágások elhatalmasodását, ami a törvénykezést oly szükségessé teszi. Valóban feltűnő is volt, hogy az udvarnak, azaz a kancellárnak, ép mostan, közvetlenül az országgyűlés hirdetése előtt, jutott eszébe az elhalasztás, holott a törvénykezést a nádor egy hónapja kihirdette már, előzetesen többször jelentvén szándékát Bécsben. Viszont talán a kancellárnak is volt valami igaza abban, hogy a nádor évekig meg volt törvénykezés nélkül és ép most, az országgyűlés előtt, erőltette azt annyira. Az eztán megindult levélváltásokból csakugyan kitűnik az, hogy a törvénykezést mind a két fél a közlegő országgyűlés szempontjából nézte és ezért ragaszkodott hozzá az egyik és volt ellene a másik. Esterházy kérte a kancellárt, engedjék meg bármely megszorítással is a törvénykezést, nem lesz nagy összejövetel belőle, törvényt magyarázatoktól tartózkodni fog és röviden fog végezni. Könnyít ezzel az országgyűlésen is, ahol bíraskodásra alig kerülhet majd a sor, oly sok dolgot adnak majd ott a rendek panaszai. Ez a kellemetlen célzás egy viharos országgyűlésre kihozta sodrából a püspököt. Csendes országgyűlésünk lesz, — feleié; — nem érti, miért is kellene azon sok panaszra számítani? — Mintha előre is a nádort, titkos izgatásait okolná azért, ha a gyűlés viharossá válnék. A törvénykezés elhalasztása szerinte nem irányú a nádor tekintélye ellen; de meglehetősen fenyegető hangon figyelmezteti őt, hogy Őfelsége is fenn tudja tartani tekintélyét bárkivel szemben is és igen óvja attól a nádort, hogy valami ürüggyel vagy kibúvóval a halasztó parancs ellenére cselekedjék. Esterházy keményen és indulatosan vágott vissza: Neki nem főnöke, sem pedig oktatója a kancellár; a bíraskodás törvényes joga és kötelessége s a kancellár akasztja meg tanácsaival odafönn az igazság-

szolgáltatás menetét, gyakran szörnyű bűnökre is kegyelmet eszközölvén ki a bíró háta mögött. Úgy véli a kancellár, hogy csendes országgyűlésünk lesz; adná Isten, hogy úgy legyen. Ő is ezen fog munkálkodni, de bizony vaspálcát azért mégsem vethet majd senki nyakába.

Azután a királyhoz és első miniszteréhez is fordult Esterházy, elégtételt kérve a kancellár sértő fellépéséért. Engedjék meg neki, hogy az országgyűlésre vihesse kettőjük vitáját, vagy pedig szolgáltatson maga a király neki igazságot, különben kénytelen letenni hivatalát.¹

Az országgyűlést megelőző mérkőzés volt tehát ez az összeütközés; bizonyítja ezt a klérusnak az az egységes és határozott fellépése is a nádor ellen, amely ezt a vitát nyomon követte.

A főpapok, akik Pázmány vezetése alatt ép ekkor gyűlést tartottak Nagyszombatban, egybefoglalták vádjaikat a nádor ellen és Jakusich prépostot küldték hozzá, nyilatkozásra szólítván fel őt. Iratuk, valamint Pázmány levele, nem csupán a klérus üldözésével, hanem azzal is vádolja, hogy az országgyűlésre a protestánsokkal keres szövetséget és az egész egyházra nézve sérelmes határozatokat akar ott hozatni, mint arról Pázmányt már több oldalról is figyelmeztették. Hogy a gyanú a vallás kérdése körül forgott, mutatja Pázmány levelének egy odavetett megjegyzése is: Emlékezzék Esterházy, hogy tőle magától is hallott Pázmány már valamiről, amit szinkretizmusnak neveznek. Ez a műszó pedig a protestáns felekezetek tanainak egyesítésére irányuló mozgalmat jelentette.

A nádor indulatosan tiltakozott az ellen, hogy bármi is tett vagy tervezett volna valamit, ami az anyaszentegyház kárára lehetett volna. Ellenkezőleg; ha az országnak valami panasa lehet ellene, úgy ép azért, mert a klérust nem szorította eléggé törvényes kötelezettségeire és mert keményen bánt el azokkal, akik előtte protestáns részről a katolikusok erőszakosságai, a prédikátorok elűzése, a

¹ A vitáról 1. Esterházy leveleit, 1633. XI. 24., 25., XII. 10., 18., 22. Est. It. 9a) köt. 58., 5. köt. 26. és 9–12. Sennyey kancellár levele, 1633. XI. 30., U. o. 5. köt. 117.

templomok elvétele ellen felszólaltak.¹ De arról, hogy mik a szándékai az országgyűlésen, számot adni nem tartozik, mindenki szabadon szólalhat fel egy szabad ország gyűlésében. Kötelességét Istennel és az országgal szemben is tudni fogja és ha a klérus nem áll el támadásaitól, oltalomhoz lesz kénytelen nyúlni a maga részéről is. Ne is igyekezzék őt oly igen nagyon meghajlítani a bíboros, mert a bájolás előtt inkább törés következik.²

Nyilvánvaló tehát, hogy itt két ellenfélnek az országgyűlésre készülő küzdelme folyt; a klérus, valószínűleg nem minden alap nélkül, Esterháznak valami pártalakításhoz hasonló kísérleteitől tartott és határozott fellépéssel akarta ennek útját állani. Akkoriban a magánember és a politikus sorsa nem volt oly élesen különválasztva, mint manapság és Esterházy ez időben panaszkodik is arról, hogy rosszakarói a súlyos vádakkal őt és családját "ki akarják gyökerteleníteni"³

Ily küzdelmek között közeledett az országgyűlés 1634 február 19.-re kitűzött terminusa. Jártak ugyan hírek az új halasztásról, de maga Pázmány is cáfolta azokat és február 10.-én még a királyi tanácsot is összehívták a gyűlés programjának megbeszélésére. A király előterjesztései erősen hangsúlyozták az ország belső nyugalmanak, az ellentétek kiegyenlítésének szempontjait, ami talán némiképen a nádor irányzatának hatására mutatna.⁴

A terminus el is érkezett és a rendek, bár szokás szerint lassan, gyülekezni is kezdtek már, amikor odakinn a Wallenstein-féle válság tetőpontjára jutott és pár napon belül, február 24.-én a fővezér meggyilkolásával végződött. Február 20.-án az uralkodó bizalmas minisztere járt Esterháznál, nyilván azért, hogy az országgyűlésnek elhalasztásáról tárgyaljon vele.⁵

¹ Ezt a pontot Horváth M. kivonatos közlése (Tört. Tár. 1861.) tévesen, fordított értelemben adja.

² Pázmány és a főpapok irata, 1633. XII. 22. és kelt nélk., Hanuy i. m. - Esterházy válaszai, 1634 I. 3., 4. Est. lt. 5. köt. 20., 21. és 7. köt. 34.

³ Jakusichhoz, 1633. XII. 18. Est. lt. 5. köt. 11.

⁴ A tanácsra való meghívás, 1634. I. 4. U. o. 1 j) köt. 45. Az előterjesztések, 1634. II. 10. Diaet.

⁵ Est. lt. 1 j) köt. 46.

A nádor, ily válságos pillanatban, elismerte a halasztás szükségét. De, bizonyára a mult hetek vitáitól végsőkéig izgatva, éles hangú felterjesztésében mintegy feltételeket szabott arra, hogy a rendeket az elhalasztásban való megvugvásra és békés szétoszlásra bírja.¹

Mohó reménnyel várták a rendek az országgyűlést, — írja felterjesztésében — és igen nehéz módját találni annak, hogy az elhalasztásban megnyugodjanak. A válságos helyzet némelyek szemében nem ok a halasztásra, hiszen sokan örvendve látják az uralkodó nehézségeit, annál kedvezőbbnek vélvén az alkalmat követeléseik kierőszakolására. Ha a király nem jöhet le, úgy a nádor vezetése alatt lehetne megtartani a gyűlést; ő azonban erre nem vállalkozik, mert a rendek ez esetben még követelődzőbbek lennének, újabb engedményeket akarnának kicsikarni a vallás ügyében és más sérelmeiket illetőleg, annál is inkább, — mondja érezhető szemrehányással, — mert ez irányban az orvoslásra való törekvésnek még csak előkészületét sem tapasztalhatták mindezideig. — Ha pedig a gyűlés egyszerű szétoszlását határozná el Őfelsége, — folytatja igen baljóslatú figyelmeztetésekkel, — ez esetben a legerősebb aggodalom támadhat, hogy a rendek egy része összeesküszik, pártot alkotva külön szakad és minden tilalom ellenére is ártalmas határozatokat hoz és elhagyatottságát látván, az ország védelmét is önállóan kezébe veszi, úgy, hogy belső mozgalmak támadására is vezethet a dolog. Kézzelfogható ürügyül szolgálhat erre az, hogy a hitlevélben előírt háromévenkénti országgyűlés helyett az utolsó nyolc évben csak egyet tartottak és azt is 1630-ban, a sérelmek elintézése nélkül. Őfelsége akkor megígérte, hogy egy éven belül új gyűlés lesz, amelyen orvosolják a sérelmeket és azóta mégis négy év mult el már; ha most újból csalódníok kell, — írja, de a másolatban mégis elhagyja a nádor, — nem fognak hinni többé semmiféle ígéletben sem és általánosan meg fog gyökerezni a gyanú, hogy a király nem akar or-

¹ A felterjesztés első fogalmazványa kelt nélk., Est. It. 9b) köt. 153. Másolata, némi változtatással, az erősebb kifejezések elhagyásával, U. o. 9a) köt. 12. Beküldött példánya, 1634. II. 23. Diaet.

szágyűlést mindaddig, amig birodalmi háborúival nem végez, hogy azután könnyen állhasson ellen a sérelmek-
orvoslására irányuló minden követelésnek.

Nem ajánlhatja tehát semmiképen az egyszerű szétoszlatást. Hanem küldje el megbízottait Őfelsége, akik részletesen előadják a halasztás kényszerítő okait a rendeknek; levelében intse őket a belső békességre, az ellentétek megszüntetésére egymás között. És erős biztosítással ígéretet tegyen, hogy a jelen válság elmúltával, rövid időn belül, lehetőleg még az aratás előtt, országgyűlést hirdet, amelyen minden panaszukat és sérelmüket orvosolja. S különösen azt nyilatkoztassa ki ez iratában őfelsége, hogy az engedmények körül, amelyeket eddig ő és elődei a rendeknek tettek és amelyeket törvények erősítettek meg, nem fog semmi nehézséget sem támasztani és kérdésessé tételüket a jövőben sem engedi meg, hanem úgy maga megtartja azokat, mint másokkal is megtartatja. Az ország védelmét és biztonságát illetőleg pedig jelentse ki, hogy nincs ellenére, ha a rendek a gyűlésig is foglalkoznak a kérdéssel és gondoskodásokat tesznek, amelyeket azután az országgyűlés törvénybe is iktathat.

Esterházy felterjesztése tehát arra mutat, hogy most már a rendek megbékítését, az egység szellemének felkeltését tartja szükségesnek, ha az ország alapos rendbehozását tűzi ki céljául. Csakugyan a rendekre akart tehát támaszkodni munkájában és ez magyarázza ellenfeleinek küzdelmeit az országgyűlés egybehívása előtt; országos politika és nem hatalmi súrlódás volt oka e vitáknak.

És pedig mindenekelőtt a vallás kérdésének kielégítő elintézésében látja most már a nádor a végleges béke és az alkotó munka első feltételét, ezért kívánja megtartását az engedményeknek, sőt kizárását minden egyoldalú értelmezésüknek is.

Küzdelmeinek középpontjává ezután, akarata ellenére és bizonyára lelki fájdalmára is, a vallás kérdésében való állásfoglalása vált; az ellenreformáció vezérét arra kényszerítették a körülmények, ambíciója, életének magasabb céljai és jó magyar volta is, hogy ellene szegüljön olyan

törekvéseknek, amelyek a katolikus vallás térhódítását a nemzeti egység veszélyeztetésével igyekeztek tovább is erőszakolni.

Az 1634 5. évi országgyűlés és következményei.

Az országgyűlést, nagy sürgés-forgás, Pázmány és Esterházy pozsonyi tanácskozása, futároknak Béccsel való éjjel-nappali közlekedése után csakugyan elhalasztották és pedig több pontban a nádor javaslatai szerint: Lejöttek a király biztosai a megfelelő magyarázatokkal és még ez évben új országgyűlést ígértek, óvatos kifejezésekkel valami említést tévén a sérelmek orvoslásáról is. A rendek lojális hangon válaszoltak és a nádor elismerő levelet kapott Bécsből, ügyes és sikeres eljárásáért a felosztatás körül.¹

Hamarosan ismét panaszokat hallunk Esterházytól, amiért az erdélyi ügyekben titkolódnak előtte; de viharos következményű bonyodalom támadt a nyár folyamán, amikor a nádor a török készülődésének hírére felkelésre szólította fel az ország rendeit.

Bécsben, tudjuk, irtóztak az ilyen harcias fellépésektől, amelyekre a török is hasonlókkal felelhetett volna és a nádornak nem is volt többre felhatalmazása, mint hogy készenlétre és vigyázásra szólítsa fel a megyéket. Felhívóleveleit az insurrectióra 1634 július 20.-án küldte széjjel; két nap múlva pedig már a király egy titkos tanácsosai indult el hozzá, azzal, hogy a felkelés szükségtelen, szétoszlátandó. A küldött feladatát nem tekinthették egész egyszerűnek, mert utasítása igen hangsúlyozza a király bizalmát abban, hogy Esterházy nem okoz nehézségeket és alkalmazkodik parancsaihoz.²

A dolog azonban mégsem mehetett egészen simán; a nádort érzékenyen érinthette az, hogy a török ellen mutogatott fegyvert ezúttal is kiveszik kezéből. Augusztus első

¹ A kir. halasztó levél, 1834. II. 26. A rendek fölirata, III. 7. Diaet. Pázmány és Esterházy a királyhoz, III. 2. Hanuy i. m.; a király Esterházyhoz, II. 25.; válasza a jelentésekre III. 2., 3., 11. Est. lt. I j) köt. 47., 85., 81., 83.

- 1634. VIII. 22. és kelt nélk. Est. lt. Ij) köt. 12.; 9b) köt. 144.

felében a kancellárt kellett megint hozzá küldeni és e küldetés eredményéről, Esterházy készségéről az alkalmazkodásra, elégedetten nyilatkozik a király egy levele.¹ De a nádor egyáltalán nem volt megelégedve. Az egyik titkos tanácsoshoz írt levelében kifakad az ellen, hogy a török ügyekben járatlanok tanácsa után indulnak, olyanok után, kik csaknem hízelegni akarnak a pogány ellenségnek. A birodalmi ügyek igen fontosak lehetnek ugyan, de mit érünk mi, magyarok, azokkal, ha közben teljességgel elveszünk. És segítség nincs sehol, sőt még azt is akadályozzák, hogy magunk segítsünk magunkon; még azt sem engedik meg neki, hogy a tanácsosokat egybegyűjtve, velük végezze el a védelemről azt, amit az országgyűlésen elvégezni nem tudtak.²

Politikájának vereségét, az ellenfél győzelmét látta tehát a felkelés megghiúsulásában. Szó nélkül nem akarta hagyni ezt az ország színe előtt esett kudarcot. Ahhoz a módhoz fordult, amely akkor az egyedüli mód volt pörpatvarokban a felek álláspontjának leszögezésére a közvélemény előtt: Protestációt jegyeztetett be az egyik hiteles helynél, a nyitrai káptalannál, mindazok ellen, akik őt az ország védelméről való gondoskodásban megakadályozzák.³

Tiltakozására ugyan a jelen aktuális eset adott okot, de az irat szövege mutatja, hogy egész politikai koncepciójának sikertelensége miatt emelte fel elkeseredett szavát. Nagy javaslataira kell gondolnunk, amikor vádat emel az általános nemtörődömség ellen a honvédelem ügyeiben, holott ő már régóta felfedte az ország előtt az orvoslás útjait és Őfelsége előtt is ismételten előadta terveit. Azonban némelyek ellenkező tanácsa folytán sohasem tudta megvalósítani azokat és semmi sem történt az országot végső enyészettel fenyegető veszély elhárítására.

A tiltakozás tehát, nem úgy, mint történetírásunk alapjában véve eddig látta, a hatalmában megsértett nádor

1 1634. VIII. 12. U. o. 1 j) köt. 17.

2 Werdenberghez, 1634. VIII. 15. Est. It. 8a) köt. 149.

3 1694. VIII. 16. Közli Podhraczký I. (Új Magyar Múzeum, 1867.) Fogalmazványa Est. It. 5. köt. 50.

indulatos felszólalása volt, hanem keserű vád régi nagy tervek és törekvések megsemmisítői ellen.

Természetes volt, hogy a tiltakozást Pázmány első-sorban magára vette, bár név szerint senkiről sem tett az említést. És természetes az is, hogy messzibb politikai célzatát is felismerte és a szerint igyekezett is esetleges hátlását ellensúlyozni. Több káptalannál ellentiltakozásokat jegyeztetett be, válaszul a nádor tiltakozására, kíméletlen szavakkal utasítván rendre őt vádjaiért, amelyekkel szerrinte nemcsak az ország, hanem az uralkodó ellen is támadott, mert hiszen irata arról is szólt, hogy a király, némelyek tanácsára, elmulasztja az ország érdekében szükséges intézkedéseket. Hamis vád ez, méltatlan a nádor tiszteéhez, sőt az egyszerű udvariassághoz is. A most kérdéses esetben pedig az országnak a gyakori felkelésekkel való oknélküli zaklatását hányja a bíboros a nádor szemére.¹

Feltűnő dolog, hogy a primás válasza csak egy hónapra a nádor tiltakozása után kelt, — ép egy nappal azután, hogy a rég várt országgyűlésre a királyi meghívókat szétküldték.² Az országgyűlés kérdéseiről éppen az előző héten folytak tanácskozások az udvarnál és nyilván ez alkalommal állapították meg szükségét annak, hogy a nádor indulatos felszólalásának, amellyel talán híveket is szerezhett az országban, erejét elvegyék; Pázmány említi is később, hogy ellenprotestációját előzőleg az uralkodónak is bemutatta és az ő jóváhagyásával tette azt közzé.³

Nagy áramlatok küzdöttek itt tehát és nem a személyek sérelmei. A bíboros támadása erős volt, keserű levélváltás követte azt kettőjük között, de a nádor egyelőre nem lépett fel nyilvánosan, csak levelezéseiből ismerjük fojtott dühét. Az uralkodó ugyanis, mint a későbbi iratokból tudjuk, közbelépett, békíteni igyekezett Esterházyt, némiképen elégtételt is ígért neki; azonban ígéretét vette, hogy ez ügyben egyelőre nem szólal fel többet a nyilvánosság előtt.⁴

¹ 1634. IX. 16., 17. Hanuy i. m.

² A kir. meghívók, 1634. IX. 15. Diaet.

³ 1634. XII. 1. Hanuy i. m.

⁴ Pázmány levele, 1634. X. 4. Hanuy i. m. - Esterházy Pázmány-

Ahogy azonban eddig is az országgyűlésre irányzott tekintettel folyt a vita, úgy annak elcsöndesülését is az országgyűlés közeledte tette lehetetlenné. Pázmány a gyűlés terminusa előtt utasította a káptalanokat, hogy ellentiltakozását külön felhatalmazás nélkül is adják ki mindenkinek, aki az iránt érdeklődik. A nádor szorult helyzetben volt, a gyülekező rendek előtt vereséget jelentett volna hallgatása és ezért kibúvóhoz fordult a királynak tett ígérete alól. Egyik titkárát elküldte a káptalanokhoz és hosszú, részletes cáfolatot olvastatott fel vele előttük Pázmány irata ellen, nyíltan magánérdekek követelésével is vádolván a bíborost. Azonban új tiltakozását mégsem vétette fel a káptalan jegyzőkönyvébe, csupán annyit, hogy Pázmány állításaira mindenben megfelelt és hogy később magát az új protestációt is egész terjedelmében be fogja iktatni.¹

Pázmány rögtön megfelelt a nádornak ezen fellépésére is, mihelyt arról, pár nap múlva, tudomást szerzett; majd újabb pár nap múlva ismét, amikor már részletes tartalmát is megtudta Esterházy felolvasott iratának. Várakozásra nem volt idő, a gyűlés terminusa már el is múlt; a bíboros ezúttal is Bécs tudomásával, legalább is a kancellárral történt megbeszélés után adta meg válaszát.²

Kérlelhetetlenül folyt tehát a küzdelem, mintha attól függött volna az egész országgyűlés sorsa. És a király előtt tett ígéret megkerülése alkalmat adott a nádor ellenfeleinek arra, hogy a legfelsőbb fórum belevonásával már most is olyan győzelmet vegyenek rajta, amelynek hatása az országgyűlés menetére nézve is döntő fontosságú lehetett, előre is éreztetvén a nádorral, hogy terveinek kivitelezésében legyőzhetlen akadályokra fog találni. A kancellár az uralkodó küldetésében ismét megrovó üzenetet vitt lehozva. Az intelem szelíd és kíméletes, mondhatni csaknem szeretetteljes volt, de nyíltan hibáztatta Esterházy eljárását nem

hoz, X. 8., a kalocsai érsekhez, XI. 5. Est. lt. 5. köt. 23., 24. — Esterházy és Sennyey kancellár levélváltása, 1634. XII. 7., 8. U. o. 5. köt. 27., 28.

¹ 1634. XI. 26. Est. lt. 5. köt. 18., 25.

² Pázmány újabb tiltakozásai, 1634. XII. 1., 4., 7. Hanuy i. m. — Levele a kancellárhoz, XII. 5. u. o.

csupán új tiltakozását illetőleg, hanem visszatekintve, a felkelés hirdetése körül is, sőt kifogásolta felfogását és törekvéseit a nádori hatáskör terjedelmét illetőleg is.¹

Esterházy elkeseredése érthető volt tehát. Jobb lett volna nem élnie, — mondja, — mintsem ilyen vádak, urának ily neheztelését magára vonnia. Ígéretét titkárjának a káptalanokhoz való küldésével nem szegte meg; teljesen hallgatnia lehetetlen volt, micsoda orcával lépett volna különben az ország gyülekezete elé! Hiszen Pázmány volt az, aki az ügyet felelevenítette, amikor a káptalanokat utasította első ellentiltakozásának kiadására, közvetlenül az országgyűlés előtt. Hatáskörét illetőleg bizonyítgatja Esterházy, hogy amit ő kivan, az törvényeken alapszik és ellenkezőleg ép azt róhatni fel hibájául, hogy túrta törvényes jogainak úgyszólván minden téren való korlátozását. Sohasem kereste ő a nádorságot, most sem kell neki; tart attól, hogy Őfelsége neheztelése miatt nem is lesznek ezentúl hasznosak szolgálatai és ezért kéri, mentse fel őt inkább tisztétől. Ne féljen attól senki, — írja a kancellárnak, — hogy lemondásával nagy falakat akar letörni; mint eddig, hű szolgálta akar maradni ezután is.

Különben pedig azt kérte a királytól, hogy ítéljen majd az országgyűlésen a Pázmány és közte folyó vitákban.²

A végleges döntésnek tehát az országgyűlésen kellett bekövetkeznie; és mivel a nádor sérelmei tisztét, feladatait, politikai irányát illető egész felfogását érintették, a küzdelem, úgy látszott, az ország vezetésének egész irányára nézve döntő lett volna.

Az egész vitának tagadhatatlanul meg van az az érdekessége, hogy a XVII. századbéli országgyűlések jelentőségét hangsúlyozza előttünk, amidőn látjuk, hogy mily igyekezettel akarták előkészíteni azokra a közvéleményt, még pedig az udvar részéről is. Bizonyára számos, előttünk ismeretlen útja volt e készülletnek s maguk az országgyűlések, többnyire eléggé színtelen eredményeikkel, na-

¹ A kancellár levele, 1634. XII. 8. Est. It. 5. köt. 27.

² A királyhoz és a kancellárhoz, 1634. XII. 8. U. o. 5. köt. 28., 29.

gyobb áramlatok ideiglenes egyezkedését jelentették csak.

Ezt az országgyűlést csakugyan döntő küzdelemnek szánta a nádor. Egyik levelében egy főúri barátjához kéri őt, édes hazája és nemzete iránt való szeretetére hivatkozva, ne maradjon el a gyűlésről, talán még soha oly nagy ügyek nem kerültek sorra, mint ez alkalommal. Össze kell fogni azok ellen, kik ideig való dicsőségért veszélynek teszik ki a hazát s különösen az ellen, aki csaknem úgy bánik mindnyájukkal, mintha mind az ő rabjai lennének. Ő nem magán-dolgait nézi, nem akarja egyik státust sem bántani, csak az ország megmaradását akarja és erre kívánja barátjának közreműködését is. Holtunk után is gonosz nevünk marad, ha ebben a kérdésben meg nem teszünk mindent, teljes egyetértéssel.¹

A nádor csakugyan nem csupán személyes vagy párt-küzdelemre készült ez országgyűlésen sem. Nagy programjának megvalósításában láthatta a küzdelem lényegét és régi tervezeteinek újabb átdolgozásával szándékozott az országgyűlés elé állani.

Az ország védelmét illetőleg ez új memorandumokban még mélyebbre hatoltak le átalakító tervei, bár különben óvatosabb számítással gondolt az alig leküzdhető akadályokra is, amelyek a bécsi kormányzat részéről várhattak javaslataira. A honvédelem új rendjéről készült memorandum kötelezni akarta a főurakat és a főpapságot, hogy akár a végeken, akár saját váraikban meghatározott számú lovasságot tartsanak, amit szükség esetén a nádor, vagy a főkapitányok rendelkezésére bocsájtanának; a vármegyéket és a városokat pedig állandó gyalogság tartására akarta kötelezni. Mert a részleges és az általános felkelést, ami ekkoriban a hadkötelezettségnek csaknem egyedüli módja volt, nemcsak célszerűtlennek, hanem alapjában véve az ősi alkotmánnyal is ellenkezőnek vélte; szerinte mindig tartott állandó hadat az ország és csak az idők mostohasága okozta, hogy végül csupán a szervezetlen és alig fegyelmezhető felkelésekre hagyatkoztak, amiket az új tervezet csak nagy háborúk esetére kívánt volna fenntartani. A

¹ Rákóczy Pálhoz, 1634. XII. 11. u. o. 6a) köt. 164.

"magunk erejéből való védelem" a vezető gondolata ezúttal is javaslatának és pedig az egyes rendek állandó hadseregének felállításával, tehát korához képest modern hadrendszerrel. Most már azonban talán kevésbé hangsúlyozza a Béccsel szemben való önállósítás szempontjait, bár a hadügyek katonai és adminisztratív vezetése e tervekben is, mintegy önként adódólag, a nádor kezében fut össze. S sok tekintetben egyúttal a politikai vezetés is; többek között felújítását kívánja annak az 1622. évi törvénynek, amely a nádorra bízta, hogy a belső mozgalmat szító, vagy az ellenséggel egyetértő pártosokkal szemben rövid úton eljárjon.¹

A másik memorandum, amely a végek fenntartásáról szól, most is tulajdonképen pénzügyi tervezet elsősorban. A költségek végösszegét most már körülbelül 1,200.000 forintra teszi, csaknem háromszorosára, mint 1630. évi tervezete. E nagy különbség magyarázata az, hogy akkoriban nem számította a német őrség fizetését, mely harmadannyi létszám mellett is felért a magyar had fizetésével; eleget méltatlankodik is ezért a nádor. Azonkívül hiányzottak akkor a szlapon végek kiadásai és egyéb, most sem részletezett költségek is. Általában véve feltűnő a kimutatások tételeinek bizonytalansága és a számítások helytelen végösszegei; a nádornak láthatólag nem állottak pontos adatok rendelkezésére és számításait máshonnan kapott kimutatásokkal hiába igyekezett összeegyeztetni. Talán az ő 1630. évi memorandumának optimista, számítására adták ki neki Bécsből az újabb, nagyobb összegeket kimutató adatokat, figyelmeztetésére és fékezésére.

Most már azt sem kívánja, hogy az ország minden jövedelmét a végekre fordítsák, csak a dikát egészen, a többinek csupán részleteit. A jövedelmet elsősorban a kiviteli vamokkal akarja növelni, a harmincad mellé félharmincadot is rendelvén, mégpedig a nemesektől is. A portákra gabo-

¹ Atervezet magyar szöveget közli Toldy i. m. 357. l., az Est. It. 7. köt 8. sz. iratának a Prothocollum Esterhazyánumban (Nemzeti Múzeum másolata után. Egy rövidebb fogalmazása Est. It. 7. köt. 13.

nát akar kiróni; a tizedbérletekkel és a posztóval való mérsékelt nyereszkeséssel tervez azután még új jövedelmeket.¹

E két memorandumán kívül több javaslata maradt fenn az elszakított városok és uradalmak visszacsatolásáról, az idegen kamarák beavatkozásainak megszüntetéséről, a pénzérték javításáról; azonkívül a jogszolgáltatás ügyeit és a magyar kancellár hatáskörét illetőleg is.² Volt programjából tehát alig adott fel valamit, bár kétségtelen, hogy a központi kormányzattól való önállóság kérdését kevesebb következetességgel hangsúlyozza.

Az országgyűlés tehát kezdetét vette és vele a viaskodás is egyidejűleg minden vonalon.

A nádor és a primás vitája csakugyan az uralkodó előtt folyt tovább. Esterházy újabb tiltakozást készített, amit azonban, valószínűleg a király közbelépésére, nem adhatott át a káptalanoknak.³ Mert a protestációk váltása végül is a nádori és primási méltóság elsőségének vitájává alakult át, a király döntése alá bocsájtva. Pázmány számára előnyös volt a kérdésnek ilyen fogalmazása, hiszen tényleges hatáskörét csak bitói tisztében mutathatta ki a törvények magyarázata alapján, különben pedig csak a nádor önálló hatáskörének tagadására szorítkozhatott, különösen a hadügy dolgaiban; inig rangjának elsőségét az egyházi méltóságának járó megkülönböztetett helyzetéből vezethette le. A nádor ellenben csak némi formális elsőséget engedett volna a primásnak, különben pedig erélyesen védelmére kelt önállóságának, a nemzettel való együttes működés jogát, a hadügyi és birói hatáskört illetőleg, megkockáztatván végül azt az állítást is, hogy, mint a király helytartója, még egyházi ügyekben is alig ismerhet el ez országban bárkit is maga fölött. Külön tanulmányok lennének szükségesek ahhoz, hogy a két álláspont igazsága fölött dönteni lehessen, ha ugyan ily döntés, folyton fejlődő

¹ A memorandum különböző címek alatt, Est. It.: I. 8c) köt. 22., magyarul, Esterházy s. k. javításaival, „Anno 1634” keltezéssel. II. Ennek latin fordítása, a javítások nélkül, 7. köt. 4. III. Magyar másolat, a javításokkal együtt, 7. köt. 11.

² Est. It. 7. köt. 3., 10., 13.; 9b) köt. 182.

» Kelt nélk. Est. It. 5 köt. 51., 52.

és változó intézményekről lévén szó, egyáltalán lehetséges volna. A lényeg azonban ismét az, hogy Pázmány a nádort úgy az országgal való kezdeményező együttműködéstől, mint az uralkodó oldalán való önálló szereptől meglehetősen el akarta szakítani.¹

Ezzel a kérdéssel párhuzamosan és vele összebonyolódva folyhattak a küzdelmek a nádor országos terveit illetőleg is. Esterházy látható lendülettel fogott dolgához. Már a gyűlés tanácskozásainak első napjaiban érintkezést keresett a rendek vezetőivel, bizalmasan közölte velük »gravamcn«-jeit, pénzügyi és török dolgokról is. Két hét múlva azonban és azután is az 1635. év januárjának egész folyamán, már elkeseredett kifakadásokat hallanak tőle a rendek, a klérus hanyagságáról a közjóra való áldozatok körül, cselekedeteiről és céljairól a nádori hatáskör kibővítésére, különösen a hadügy kérdéseiben.²

Annyit tudunk, hogy a nádort a nagy memorandumoknak az ország elé való terjesztésétől eltiltotta a király. Hogy mikor és milyen tanácskozások és viták után történt ez, arról semmi adatunk sincsen. A formális megokolás szerint azért nem volt megengedhető a javaslatok előterjesztése, mert azok a szokásos királyi propositiók körébe vágtak és azonkívül is a sérelmek modorában voltak megfogalmazva.¹ A döntés mindenesetre az uralkodó idegenekből álló titkos tanácsának véleményére történhetett; hiszen a pénzügy és a hadügy önállóságának terve elevenében érinthette a központi kormányzat érdekeit. Áldozatokat kívántak volna a javaslatok az országtól, de másrészt a rendek állandó seregét tervezték volna, holott ez időben már általánosan győzött az elv, amely az államban csak egy hadsereget, az uralkodót, tűrte meg. De ellene volt a tervezetnek a primás is, hiszen a nádort valósággal a király helyettesévé tette volna az az országban. Esterházy később szemrehányóan szól erről a primásnak, hangsúlyozván, hogy

¹ Pázmány iratai, 1634. dec. és 1625. jan., Hanuy i. ra. - Esterházyéi, kelt nélk., Est. lt. 9a) köt. 69.; Rep. 98. Fasc. C. 37-8.

² 1634. XII. 20., 28.; 1635. I. 9., 12., 15. Szemere Pál és Hanvay Péter követek naplója. Kovachich másolatai, Orsz. Lt.

³ 1642. X. 10. Diact.

egyres dolgokban azért győzedelmeskedett, mert felfogása kedves volt az idegenek előtt is.¹ Különben, úgy érezhető ki az iratokból, az uralkodó maga lehetőleg pártatlannak látszó állást igyekezett elfoglalni az egész vitában és inkább várakozásra intette a nádort ez alkalmatlan időkből, mintsem hogy rideg visszautasításban részesítette volna; másrészt azonban támogatta Pázmány pártjának működését a rendek között, hogy nádort lehetőleg ez oldalról is csalódások érijék, keserűbbek minden más vereségnél.

A rendek támogatását ugyanis igyekezett megnyerni Esterházy, de csupán a klérussal szemben folyt küzdelmeiben. A^ásrészt azonban egész súlyával fordult a rendek ellen a vallás kérdésében, amely pedig azokat elsősorban érdekelte. Ő volt az, aki kemény munkával rávette őket, hogy, pár napos vihar után, a valláskérdés tárgyalását feladják, a következő országgyűlésre halasztván azt s egyelőre megelégedvén az 1625. országgyűlésen nyert biztosítások megismétlésével.

Magatartását bizonyára magyarázza az országgyűlést megelőző küzdelem, amelyben őt körülbelül mint felbujtót állították be az udvar előtt ellenfelei. Más tervei és a hatásköre körül folyt küzdelem érdekében bizonyára azzal akarta fenntartani hitelét az uralkodó előtt, hogy lefelé keménységet mutatott; s szokása szerint sokkal inkább bízott tekintélyében és céljainak országos jelentőségében, semhogy előre látta volna, hogy magatartásával eleve is feladhatja minden reményét a rendek támogatását illetőleg.

De azért a vallás kérdésében sem volt oly rideg és megértésnélküli, mint azt kifelé mutatta; sőt még a követek naplójából is kitűnik, hogy egyes részletekben valóban sikerrel közvetítette fölfelé a protestáns követeléseket.² Tudjuk azt is, hogy Pázmányék nem is voltak megelégedve a nádor magatartásával a vallás kérdésében az országgyűlés folyama alatt sem. Esterházy az országgyűlés után a következőkép ír a bíborosnak: »S ne vélje kegyelmed, ha én boszúúzó voltam volna és az ecclesiasticus státusnak is

¹ Pázmányhoz, 1635. post Comitia. Est. lt. 5. köt. 35.

² Például a nagyszombati protestáns templom ügyében.

megbántást szörzeni kívántam volna, annyi erőt vött volna a soproni utolsó gyűlésben való kegyelmed idegensége is, amint vön és amely mocskos dolgok a kegyelmed okoskodásából ott lőttek ellenem, tenni rólok nem tudtam volna. Semmi annál könnyebb nálam nem lőtt volna s azért is hajlanak tőlem el a vármegyék követi, hogy nem csak kegyelmed és mások ellen való igyekezeteknek consensust nem adtam, de resistáltam inkább nekik s ellenek keményen fogtam a religió dolgát is, *noha abban is, mind akkor s mind azután is s most is, idegeitől diffamál kegyelmed.* De ha csak úgy értették volna kegyelmeddel való dolgaimat, amint őfelségének beadtam vala, kit méltán is communicálhattam volna ővelök, de tűrésben vöttem és én kívántam inkább szenvednem, mint oly ellenkezést felvennem, akiben közönségesen a papi rendnek is s *talán a religiónak is kára lőtt volna, mely patientia, nem tudom, ha mindenkor azon léssen-ea.* — Tehát tudta a nádor, hogy a vallás ügye rontotta el dolgát a rendeknél, míg másrésztől, saját szavai szerint, Pázmányék is úgy bántak vele a gyűlésen, mintha eretnek lett volna, »kire az Istent hívjuk bizonyágul, semmi okuk nem volt«. És mégis, amikor a gyűlés után az új törvények hiányait fejtegeti az uralkodó előtt, megemlíti a protestánsok tiltakozását is a valláskérdés elnyomása miatt, figyelmeztetvén, hogy nem szabad könnyedén venni ezt az ügyet sem, okosan kell eljárni ebben a kérdésben is.¹

Középen maradt tehát a nádor az országgyűlésen, bizalmatlansággal kíséfték tetteit felülről és alulról is. A rendek, a vallás kérdésében csalódva, bizonyára szívesen látták két nagy ellenfelüknek, a nádornak és a primásnak torzsalkodását és szívesen mélyítették ki ellentétüket. Hangulatuk épp akkor fordult erősebben a nádor ellen, amikor az a legnehezebb küzdelmekben állott felfelé. Több kérvény került ekkoriban tárgyalásra a gyűlés elé, a nádor ellen irányuló vádakkal, úgy hogy Esterházy rágalmazásért tör-

¹ Pázmányhoz, 1636. VIII. 21.; az országbíróhoz, 1635. V. 26.; a királyhoz, 1635. III. 29. Est. It. 5. köt. 39., 33.; 7. köt. 16.; 8. köt. 18.

vény elé is akarta állítani szerzőiket.¹ A tárgyalások siettetésében a rendeknek különben is állandóan érezniük kellett a nádor erős nyomását. Nem csupán az udvar kívánságára vállalta ő ezt a szerepet, hanem meggyőződése volt az, hogy az országgyűlés rendjének végleges szabályozásával kell megszabadulni a hiábavaló vitáktól és a lényeges kérdések tárgyalását lehetővé tenni. A következő országgyűlésre ki is dolgozta házsabálytervezetét, de, mint említi, már most is kísérleteket tett ilyen irányban. Minthogy pedig mindez főként az ellenzéki alsóház megrendszabályozását jelentette volna, a rendek idegenkedését természetesen ezzel a tervével is csak növelte.²

Így jutottak el nagynehezen az új törvények szerkesztéséhez, ami a végső alkalom lett volna arra, hogy a nádor nagy átalakító javaslataival előálljon. Nem tudjuk, előbb érte-e már a király tilalma erre nézve; kifakadásai a klérus ellen, amelyekben a honvédelem áldozataitól való luízódozással vádolja azt, arra mutatnak, hogy a felsőbb tanácskozásokban már január derekától kezdve szó lehetett az ő reformterveiről, melyek a főpapságra is az állandó hadtartás terhét akarták róni. Január végén, amikor a törvények szerkesztéséhez fogtak, ismét erős viták folyhattak az udvarnál a memorandumok fölött; erre vonatkozhatik a kancellárnak egy fennmaradt rövid jegyzete: »A perszónálisnak«, — az alsóház vezetőjének, — »meg kell hagyni, hogy a nádor előterjesztéseit felolvasásra át ne vegye.«³ Tehát Esterházy ellenkezésével is számolniok kellett már odafönn. És Pázmány pártja ugyanezen napokban a hatásköri vitát illetőleg olyan csapást akart mérni a nádorra, amely kedvét a további ellenkezéstől elvegye. Február 2.-án a király három legfőbb titkos tanácsosa közölte vele Pázmány pontjait a nádor hatáskörét illetőleg; a szűkszavú feljegyzés nem mondja ki, de a közlés nyilván a királynak a pontok mellett való állásfoglalását jelentette, mert Esterházy kinyilatkoztatta, hogy ez a döntés mindenben megköti kezét és

¹ Szemere és Hanvay naplója, január 17-től kezdve.

² A házsabály kelt nélk. Est. lt. 9a) köt. 50.

» 1635. I. 31. Diaet.

semmivé teszi tisztét, úgy, hogy hivatalától mindenképen szabadulni kíván.¹

Az a tíz nap, amely a törvényeknek sebtében való összeállítására maradt, mérges viták közt telt el; a nádor, úgylátszik, még mindig nem akart engedni. Február 10.-éről feljegyzik a követek, hogy a főurak és főpapok körében egész nap nagy viták folytak a végek és adók ügyében: »Rettentő veszekedések, amelyekről tanácsosabbnak ítélem a hallgatást«.² Ugyancsak heves viták folytak a klérus megadóztatásáról az alsóházban is. De a főpapság szemelláthatólag mindent megtett, hogy a rendek hangulatát barátságosabbá tegye. Vendégeskedések minden országgyűlésen szokásban voltak és Esterházyhoz és más főurakhoz, gyakorta voltak hivatalosak az ellenzék jelentősebb emberei is, de mégis feltűnőnek látszik, hogy épp e döntő napokban látta vendégül a kancellár két ízben is a törvényszerkesztő bizottság tagjait, szokatlanul mélyen bele az éjszakába.¹

Nem csoda tehát mindezek után, ha a törvények összeállítása a nádorra nézve igen szerencsétlenül végződött és az uralkodó után a rendek is sok tekintetben, különösen pedig a hadfelkelések hirdetését illetőleg, Pázmány felfogását tették magukévá.

Esterházy azon a ponton volt, hogy odadobván hivatalát, kísérli meg az utolsó percben is javaslatának előterjesztését. Fennmaradt egy irata, amelyben a rendek előtt lemond tisztéről, a nehéz hivatalról, amelynek gyötrelmeit csak az tudja, aki maga tapasztalja; kemény kötelezettséggel jár az mind az uralkodóval, mind pedig az országgal szemben, van mit törődni és szenvedni, hogy eleget tehessen az ember mind a két félnek. Kezét illetéktelenek tanácsai alapján kötik meg, jó szándékaiért is elítélik, gyűlöltté teszik személyét, de a tisztet is, amit visel. Pedig a nádori méltóságot még a boldog Magyarországon is szükségesnek tartotta az ősök bölcsesége; a nemzet érdeke, hogy végleg rendezzék hatáskörét, amely miatt a múltban

Hanuy 1. m., jegyzet Pázmány 1635 január havi emlékiratán.

² Szemere és Hanvav naplója.

³ 1685. II 6. ü. o.

is oly sok káros viszály folyt már. Érzékenyen búcsút vesz: mindenkitől, bocsánatot kér attól, akit, oly sok gondja között talán megbántott volna; utolsó kívánságául pedig kéri azt, hogy vegyék komoly megfontolás alá javaslatait, amelyeket az ország megmaradása érdekében előterjeszt s amiket kész írásban is beadni, bár tudja, hogy már ezzel is csak növelni fogja sokak gyűlölséget maga ellen.¹

A lemondás előterjesztésére azonban nem került a sor, bizonyára királyi közbelépés következtében. S a memorandumok előterjesztésére sem} de töredékes feljegyzésekből tudjuk, hogy Pázmánynak és pártjának mindvégig ügyelnie kellett, hogy a nádor a királyi tilalmon túl ne tegye magát. Későbbi levelekből tudunk szemrehányásokról, amelyek szerint Esterházy valami iratát mégis odaadta a gyűlésen egy főúri hívének; a nádor védekezik: ő nem tudta, hogy az illető úr lemásolja azt és közli másokkal is, de különben is országos ügyet tárgyalt abban, törvényhozás elé valót, némely részüket pedig egyenesen Pázmány helyeslésével közölte egyes főurakkal. Hallunk később olyan gyanúról is, hogy a nádor valami iratát Velencében akarta volna kinyomatni, amely vád ellen ő szintén tiltakozik. A nádor levelei a gyűlés után tele vannak panaszokkal, hogy őfelsége parancsára némává és vakká kellett válnia; csonkabonka, kezetlen-lábatlan törvényeket hoztak, holott ő módot tudott volna mutatni alapos intézkedésekre. De sokan azt vélték, nincs szükség az ő munkálataira, Őfelsége előtt pedig propositio hírét költötték azoknak és letiltatták. Beszélni sem engedték a gyűlésen, ha felszólalt, ismételten félbeszakították. Ő úgy vélte, hogy a királyi tilalom csak azokra a részletekre áll, amelyeknek propositio-jellegük lenne és ezért akkor, amikor a kész törvényeket a király elé akarták vinni, még egyszer fel akart szólalni, javaslatait előterjeszteni, amely alkalommal tisztétől is elbúcsúzott volna; de Pázmány volt az első, aki felállt és semmi módon nem engedte, hogy meghallgassák.

A követek naplói csakugyan említik, hogy a törvények

¹ Kelt nélk., de tizevi nádorságról szól benne, tehát nyilván ez országgyűlésen írta. Est. lt. 9a) köt. 88.

felterjesztésének napján a nádor nagy beszédbe kezdett, amit Pázmány olyasféleképen szakított félbe, hogy nincs idő már, a nap már eltelt.

így végződött tehát az országgyűlés, amit Esterházy csudálatos gyűlésnek nevez elejétől kezdve végig. Befejezésül valami husz tiltakozást jelentettek be különböző részről a hozott törvények ellen és e zavarban, — mondja a nádor, — úgy oszlottak mind széjjel onnan, mintha lángbaborúit házból menekültek volna.¹

Különben Esterházy fáradozásai a honvédelem ügyében ezúttal sem maradtak minden eredmény nélkül. A végek céljaira szánt félharmincad csakugyan törvénné vált, a portális adót ismét felemelték és gabonasegélyt és ingyen munkát is rendeltek. Azonban mindezt csak két év tartalmára, hogy azután, a nyugati háborúk befejezésének reményében, ismét a királyra hárítsák a végek fenntartásának terheit.

A nádor azonban évekig tele volt panasszal: Nádori hatáskörét, — mondja, — teljesen megsemmisítették, részben visszaadták azt a királynak, részben pedig szétszótották a papok és a vicispánok között, különösen a bíraskodás ügyeiben. Ő azonban amúgy is egy csomóban kívánta egész tisztét letenni és kívánja letenni most is. — Valóban, Esterházy gondolata, amely a nádori tisztet a hadügyekben és pénzügyekben mintegy központi hatósággá akarta tenni, távolabb volt megvalósulásától, mint valaha. A törvények nem rendeltek állandó hadat s fenntartására állandó jövedelmeket, sőt a felkelések hirdetése körül is a nádornak az udvartól való teljes függését állapították meg. Következésképpen ennek a Consilium Bellicum hatásköri igényeinek növekedése volt és Esterházy később csakugyan ezt az országgyűlést okolja azért, hogy a főkapitányok fölött való rendelkezés is teljesen a haditanács kezébe jutott, a nádorral csak a kölcsönös egyetértést rendelve el az új

¹ Pázmányhoz, 1635. post Comitia; 1635. III. 12. Bethlen Istvánhoz, 1635. III. 24. A királyhoz, 1635. III 29., IV. 2. Ismeretlenhez, 1635. V. 26. Lónyay Zsigmondhoz, 1635, VIII. 16. Est. It. 5. köt. 35., 30.; 6a) köt. 174.; 7. köt. 16.; 8 c) köt. 143 ; 5. köt. 34.; 8 c) köt. 20.

törvény. Korlátozták a törvények a nádornak és a főkapitányoknak büntető hatóságát is a végeken, a vánnegvék javára, ami szintén az egységes szervezet szétforgácsolódását jelentette. A pénzügyeket illetően törvényt hoztak a magyar kamara számadásra való kötelezettségéről az országgal szemben, de a kamara elnöke és tanácsosai mindjárt tiltakozást jelentettek be ez ellen és előrelátható volt, hogy abban is marad a dolog.

Esterházy minderről, mindjárt a gyűlés után, kimerítő felterjesztéssel fordult a királyhoz.¹ Különben egyre azt hangoztatta, hogy hallgatással várja meg, míg az idő meg nem mutatja igazát, de a hallgatás nem az ő természete volt és pár hét múlva már ismét védekeznie kell felső szemrehányásokkal szemben: A megyéknél, a törvények kihirdetésekor, emberei által ismét tiltakozását jelentette be felelőssége ellen a rossz törvények várható káraiért.²

Közben pedig folyt üzenetváltása Pázmánnyal az országgyűlésen történtek fölött, szelíden kezdődő és kölcsönös vádakban végződő levelekben. Végül, pár hónap múlva, mintha némiképen kiengesztelését határozták volna el Bécsben, tanácsokat kértek tőle, miként lehetne a hibás törvényeken segíteni; de mégsem került a sor semmi lényegesebb orvoslásra. Ellenben kedvező elintézészt nyert a nádor igénye Regécz birtokára. Ezt a birtokot, melynek egyes részei felesége révén is a nádorra szálltak volna, a kamara tartozásai fejében már régebben neki ígérte a király, az országgyűlés alatt azonban Pázmány lépett fel ez ügyben is vetélytársául és az uralkodót Ígéretének megváltoztatására bírta, nyilván a politikai nyomásnak szándékával. Esterházy igen méltatlankodott, legalább pénzét követelte vissza; most azonban Pázmány visszalépett és Regécz, bár évek újabb huzavonája után, a nádor zálogbirtoka lett, addig, míg később Rákóczy Györgynek át nem kellett azt engednie. Regécz birtokára tehát régi igényei voltak a nádornak, de az, hogy most végre hozzájutott, bizonyára némi

» 1635. III. 29. Est. It. 7. köt. 16.

« A királyhoz, 1635. IV. 2. (20?) U. o. 8 c) köt. 43.

erkölcsi elégtételadás is akart lenni az udvar részéről számára.¹

Kibékíteni őt azonban egészen mégsem tudták. A birtoknak sem örül már, — írja, — hiszen a bú, törődés és fáradtság miatt úgyis meghal ő és megemésztetik idő előtt. Eddig a kötelesség és reménység vitte őt arra, hogy az ország jövőjével foglalkozzék, de most már esztelenség lenne búsult szívvel s könnyes szemmel fárasztania magát, oktalanság lenne a kötél elszakítására törekednie, amellyel az ország, királya szentesítésével, megkötötte kezét.²

Helyzetében mindazonáltal mégsem tudott megnyugodni. Az 1636. év elején már megint a lappangó gyanú ellen kell védekeznie, mintha a vallás dolgában biztatást adott volna a megyéknek a mozgolódásra.³ Ugyanakkor vitába keveredett ismét a primással, a török ellen való erősebb fellépést követelve, keseregvén részletekben való toldás-foltozások miatt, holott oly könnyű lenne közakaratlan ellcnállanunk! Keserű felterjesztéseket küldött Bécsbe akkor is, amikor a király, regensburgi tartózkodása idejére, Lipót főherceget rendelte Magyarországon is helyetteséül. Békéltető választ kapott: A főherceget nem arra rendelték, hogy kormányozzon, hanem csak azért, hogy »hozza jelentenek.⁴ S ezúttal és máskor is feltétlen nyugalmat kívánt a király a törökkel szemben. De a nádor nem tudta tétlenül viselni kezeinek megkötését; Lipót főhercegnek sokat kellett bajlódnia vele. Alig távozott el az udvar a regensburgi gyűlésre, megélénkültek a végek és a törökök panaszai szerint Vácig, Budáig, Egerig kiütöttek a magyar vitézek, számos törököt leölvén és előkelő foglyokat hozván magukkal, kik közül többet a nádor kezére adtak. A főherceg a budai

¹ II. Ferdinánd, 1635. V. 3.; Lippay kancellár-helyettes, 1635. V. 4. Est. It 1 j) köt. 54., 56: — Ismeretlenhez, 1635. IV. 2. és V. 26. U o 5 köt. 31., 34.

² Panaszos levelei ismeretlenhez, Lónyayhoz, Bornemisszához 1635. IV. 2.; VIII. 16.; 1636. I. 8. U. o. 5. köt. 31.; 8c) köt. 20 ; 6a) köt. 179.

³ Pázmányhoz, 1635. I. 4., 7. U. o. 5. köt. 36., 44. (Előbbit közli Hanuy, tévesen Pázmány levelei között.)

⁴ 1636. VII. 21. U. o. 8c) köt. 52.

törvény. Korlátozták a törvények a nádornak és a főkapitányoknak büntető hatóságát is a végeken, a vármegyék javára, ami szintén az egységes szervezet szétforgácsolódását jelentette. A pénzügyeket illetően törvényt hoztak a magyar kamara számadásra való kötelezettségéről az országgal szemben, de a kamara elnöke és tanácsosai mindjárt tiltakozást jelentettek be ez ellen és előrelátható volt, hogy abban is marad a dolog.

Esterházy minderről, mindjárt a gyűlés után, kimerítő felterjesztéssel fordult a királyhoz.¹ Különben egyre azt hangoztatta, hogy hallgatással várja meg, míg az idő meg nem mutatja igazát, de a hallgatás nem az ő természete volt és pár hét múlva már ismét védekeznie kell felső szemrehányásokkal szemben: A megyéknél, a törvények kihirdetésekor, emberei által ismét tiltakozását jelentette be felelőssége ellen a rossz törvények várható káraiért.²

Közben pedig folyt üzenetváltása Pázmánnyal az országgyűlésen történtek fölött, szelíden kezdődő és kölcsönös vádakban végződő levelekben. Végül, pár hónap múlva, mintha némiképen kiengesztelését határozták volna el Bécsben, tanácsokat kértek tőle, miként lehetne a hibás törvényeken segíteni; de mégsem került a sor semmi lényegesebb orvoslásra. Ellenben kedvező elintézkést nyert a nádor igénye Regécz birtokára. Ezt a birtokot, melynek egyes részei felesége révén is a nádorra szálltak volna, a kamara tartozásai fejében már régebben neki ígérte a király, az országgyűlés alatt azonban Pázmány lépett fel ez ügyben is vetélytársául és az 'uralkodót ígéretének megváltoztatására bírta, nyilván a politikai nyomásnak szándékával. Esterházy igen méltatlankodott, legalább pénzét követelte vissza; most azonban Pázmány visszalépett és Regécz, bár évek újabb huzavonája után, a nádor zálogbirtoka lett, addig, míg később Rákóczy Györgynek át nem kellett azt engednie. Regécz birtokára tehát régi igényei voltak a nádornak, de az, hogy most végre hozzájutott, bizonyára némi

¹ 1635. III. 29. Est. It. 7. köt. 16.

² A királyhoz, 1635. IV. 2. (20?) U. o. 8c) köt. 43.

erkölcsi elégtételadás is akart lenni az udvar részéről szá-
oiára.¹

Kibékíteni őt azonban egészén mégsem tudtak. A birtoknak sem örül már, — írja, — hiszen a bú, törődés és fáradság miatt úgyis meghal ő és megemésztetik idő előtt. Eddig a kötelesség és reménység vitte őt arra, hogy az ország jövőjével foglalkozzék, de most már esztelenség lenne búsult szívvel s könnyes szemmel fárasztania magát, oktalanság lenne a kötél clszakítására törekednie, amellyel az ország, királya szentesítésével, megkötötte kezét.²

Helyzetében mindazonáltal mégsem tudott megnyugodni. Az 1636. év elején már megint a lappangó gyanú ellen kell védekeznie, mintha a vallás dolgában biztatást adott volna a megyéknek a mozgolódásra.³ Ugyanakkor vitába keveredett ismét a primással, a török ellen való erőlyesebb fellépést követelve, keseregvén részletekben való toldás-foltozások miatt, holott oly könnyű lenne közakarattal ellenállanunk! Keserű felterjesztéseket küldött Bécsbe akkor is, amikor a király, regensburgi tartózkodása idejére, Lipót főherceget rendelte Magyarországon is helyetteséül. Békéltető választ kapott: A főherceget nem arra rendelték, hogy kormányozzon, hanem csak azért, hogy »hozzá jeletitsenck«.⁴ S ezúttal és máskor is feltétlen nyugalmat kívánt a király a törökkel szemben. De a nádor nem tudta tétlenül viselni kezeinek megkötését; Lipót főhercegnek sokat kellett bajlódnia vele. Alig távozott el az udvar a regensburgi gyűlésre, megélénkültek a végek és a törökök panaszai szerint Vácig, Budáig, Egerig kiűtöttek a magyar vitézek, számos törököt leölvén és előkelő foglyokat hozván magukkal, kik közül többet a nádor kezére adtak. A főherceg a budai

¹ • II. Ferdinánd, 1635. V. 3.; Lippay kancellár-helyettes, 1635. V. 4. Est. lt. Íj) köt. 54., 56: — Ismeretlenhez, 1635. IV. 2. és V. 26. U. o. 5. köt. 31., 34.

² Panaszos levelei ismeretlenhez, Lónyayhoz, Bornemisszához 1635. IV. 2.; VIII. 16.; 1636. I. 8. U. o. 5. köt. 31.; 8c) köt. 20.; 6a) köt. 179.

³ Pázmányhoz, 1636. I. 4., 7. U. o. 5. köt. 36., 44. (Előbbit közli Hanuy, tévesen Pázmány levelei között.)

⁴ 1636. VII. 21. U. o. 8c) köt. 52.

pasa panaszára meghagyta Esterháznak, küldje vissza rögtöri a foglyokat; bizik abban, — írta, egyelőre szinte kérő hangon, — hogy a haza javáért teljesíti ezt a rendeletet. Egy hét múlva azonban teljes szigorral kell újra írnia követeli a kiütésben részesek büntetését, még ha Esterházy emberei is lennének azok, a nádor pedig ezentúl jobban ügyeljen arra, hogy ilyen kihágások elő ne forduljanak. A király még nagyobb felháborodással értesült a történetekről: Békebontásra viheti a dolgot a török, ép most, amikor ő az egész kereszténység ügyeiben fárad Regensburgban. És kedvetlenségét fejezi ki, hogy a nádor, gyakori és komoly parancsok ellenére, jelentéseiben még védelmezi és helyesli is a kiütéseket; parancsolja, rögtön bocsássa el a foglyokat, teljes kártérítéssel, Lipót főhercegnek pedig minden tekintetben engedelmeskedjék. A főherceg azután a haditanácsból is leküldött valakit Esterházyhoz, sőt Pázmány útján is igyekezett érvényt szerezni parancsainak. De a nádor engedelmes fogadkozások között sem mutatott hajlandóságot a megalázkodásra a török előtt, keresztény foglyok szabadon bocsátását kívánta a török rabokért, egyúttal pedig figyelmeztette a főherceget a végek rég elmaradt fizetésére is. Ez utóbbit illetőleg, szokás szerint, ígéretet kapott, de ismét a török foglyok rögtöni elbocsátásának parancsával. Eltelt megint egy hét és a főherceg ingerült leveléből tudjuk, hogy a nádor még mindig vonakodott a parancs teljesítésétől, amit közben Regensburgból is megismételtek: Minden haladék és feltétel nélkül, azonnal küldje vissza a foglyokat, kártérítést is adjon és a kiütésben résztvetteket büntesse meg. A nádor végül azt jelentette, hogy a rabokat a szavon végek főkapitányának adta át. A főhercegnek tehát most már a főkapitánnyal kellett újra elkezdenie a levelezést. Nem tudjuk, milyen eredménnyel, de a többhónapos huzavona élénk képet adhat arról, milyen eszközökkel kellett dolgoznia a nádornak, hogy a törökkel szemben a magyar fegyverek tekintélyét csak némileg is fenntarthassa.¹

¹ A király és a főherceg levelei Est. It. 10. köt. 10—28. — Pázmány levele 1636. VI. 14., Hanuy i. m. — Esterházy levele 1636. VII. 24. Est. It. 6a) köt. 165.

Az 1636. évben különben, Bethlen Istvánnak Rákóczy ellen irányuló mozgalma folytán, izgalmas idők következtek. Bethlen a török pártfogásához fordult és Pázmány a nádort a vele való egyetértéssel gyanúsította. Készültséget kellett elrendelni, de a bíboros figyelmeztette az udvart, hogy a felkelés hirdetését ne bizzák Esterházyra és ne rendeljék el azt, amíg ő maga nem javasolja.¹ Természetesen ismét keserű szóváltások támadtak a primás és a nádor között; Pázmány szemrehányásai közt ezúttal is nagy szerepet játszik az egyház üldözésének vádja is, keverve az eretnekekkel való egyetértés vádjával. Szó van valami titkos vizsgálatról is, amit, állítólag Pázmány kezdeményezésére, a király rendelt volna a nádor "javai, élete és tisztessége ellen". Esterházy igen meg volt bántódva a vizsgálatnak előttünk ismeretlen oka miatt: Olyan gazság, — mondja, — még csak gondolatában sem fordult elő soha. Tiltakozik az ellen, hogy Bethlennel titkos összeköttetésben állana; ha pedig a király tudta nélkül tesz is egyes rendelkezéseket, tiszténél fogva törvényes joga van arra.²

Pázmány gyanúja nem lehetett egészen alaptalan, mert a nádor csakugyan barátságos magatartást mutatott a Rákóczy ellen törő főúrral szemben, de mindenesetre túlzott, amikor a Budára menekült Bethlennel kapcsolatban a nádornak a törökkel való érintkezését is ferde szemmel nézte. A gyanú azonban hitelt talált Regensburgban, ahol szemmeláthatólag örökös rettegésben éltek a Magyarországon keletkező bonyodalmak miatt. Az uralkodó tehát levelet intézett Esterházyhoz, amelyben kifogásolta, hogy az utóbbi időkben gyakran küldte embereit Budára, nem tudni, miért; kérdéses, hogy a közjó és az ország érdeke hasznát látják-e ezeknek a küldözgetéseknek, amelyek esetleg a török számára is helytelen magyarázatokra adnak okot. Elrendeli tehát a király, hogy ezután csak az ő tudtával és előzetes beleegyezésével küldjön követeket a törökhöz a nádor.³

¹ 1636. VIII. 12., 14. Hanuy i. m.

² Pázmányhoz, 1636. VII. 26. és ugyanaz a levél VIII. 21. kelt ; 1636. IX. 1., 11. Est. It. 5. köt. 37-40. és 11.

³ 1636. IX. 2. U. o. 1k) köt. 45.

Nyilvánvaló, hogy ez a tilalom inkább a Bethlennel való egyetértés ellen szólott, de csakugyan magában foglalhatott valamit a törökkel való egyetértés gyanújából is. Esterházy egy felindult és igen goromba leveléből is tudjuk, hogy volt akkor szóbeszéd az országban az ő törökkel való paktálásról is.¹ Pedig Bethlen pártfogását magyarázhatta a nádornak gyűlölete Rákóczy iránt, de semmiképen sem tételezhető fel a nádorról, hogy törökbarát politikát akart volna bármi módon is kezdeni.

Esterházy tehát, a király levelét kézhez vévén, keserű szavakkal emlékeztette őt szolgálataira, különösen fáradozásaira, amelyekkel a nemzetet oly sok vihar közt is hűségben megtartotta; sőtét feljelentők mégis megsemmisítették minden hitelét és semmivé tették nádori hatáskörét is. Ő az uralkodó rendelkezésére bocsátván magát, túrva hallgatott. S ime, ellenfelei arra vetemedtek, hogy vizsgálatot indítottak ellene, mint valami gonosztevő ellen. Elviselte ezt is, mint többi vádjait: Hogy gyűlöli a klérust, pártolja az eretnekeket, a fejedelemségre törekszik, majd, hogy Bethlent segíti alattomban, — holott vegye el Isten őt ez életből, ha gondolatában is előfordult volna ilyesmi. Mindezzel azonban nem elégedtek meg rosszakarói. Íme, lelkének kimondhatatlan keserűségére vette a Felség parancsát, amely eltiltja őt a törökhöz való küldözgetéstől, a közjó és az ország ártalmára valónak vélvén azokat. Ellenségeinek gonoszsága nagyobb tehát, mint azt gondolattal is felérhetné; inkább világra se hozta volna őt Isten, mint hogy ily gyalázatos gyanúval kelljen élnie. Könyörög tehát, ha már el is felejtette hű szolgálatait, hallgassa meg a király őt elhatározásában és kérésében: Ezennel leteszi tisztét teljes egészében, míg a sötét feljelentő elő nem lép bizonyítékaival; vagy pedig engedje meg őfelsége, hogy maga vehessen elégtételt a méltóságán esett gyalázatért, hiszen nem viselheti tovább hivatalát, amikor minden szavát és tettét gyanúval kísérik. Tudja ő, — írja a kancellárnak is, — hogy a pillanat alkalmatlan az ilyen elhatározásra, de oly szörnyű a gyanú, hogy le kell tennie poklos-

¹ 1636. XI. 17. Est. lt. 6a) köt. 194.

sághoz hasonló tisztet, aminek különben sem lehet semmi értelme, ha minden kicsiny dologban is Regensburgból kell előbb utasításokat kérnie.¹

Pázmányt is kérdőre vonta a nádor. A bíboros tagadta, hogy az ő egyenes javaslatára adta volna ki a király a tilalmat, de kijelentette, hogy helyesli azt; egyúttal pedig nyíltan kimondta és bizonyította is, hogy az erdélyi fejedelemségre való törekvésnek, majd Bethlen pártolásának gyanúját alaposnak tartja.²

A király engesztelően válaszolt Esterházy iratára. Intette, tegye le hiábavaló gyötrődéseit, eddig is és ezután is csak kegyes atyai vonzalmat érzett és érez vele szemben. A törökhöz való küldözgetés tilalmának nem gyanú az oka, csupán atyai intés volt az, az esetleg származható károkat illetőleg. Az állítólagos feljelentéseket illetőleg is egészen másként áll a dolog, mint azt a nádor képzele; mert nem oly könnyen rendítheti meg akárki is az ő állandó bizalmát hűséges emberével szemben. Csillapítsa hát le indulatait, hagyjon fel a káros viszályokkal s megbékült lélekkel folytassa, aminthogy köteles is folytatni, buzgó működését tisztében.³

A király tehát ezúttal sem tartotta célszerűnek, hogy elejtse régi, kipróbált emberét, minden nyugtalanság ellenére is, amit annak magatartása az udvarnak okozott. Kétségtelen azonban, hogy a nádornak veresége, amit az 1635. évi országgyűlésen szenvedett, csak fokozta a bécsi kormányzat kedvét arra, hogy a magyar ügyekre még kiterjedtebben rátegye kezét; Esterházy keserű elszántsága a nádori hatáskör védelmében egyúttal az ország önállóságának érdekeit is szolgálta.

A következő év elején meghalt II. Ferdinánd és meghalt Pázmány Péter is; a nádor küzdelmei azonban nem értek véget, mint ahogyan azt nagy ellenfelének halála után talán remélhette volna.

¹ A királyhoz, 1636. IX. 20. Est. It. 3. köt. 42. és Lit. Palát- a kancellárhoz, Est. It. 3. köt. 43.

- 1636. IX. 25.; XI. 8. Hanuy i. m.

• 1636. X. 13. Est. It. 3. köt. 13. (aláírás nélkül).

Hajnal István: Esterházy Miklós nádor lemondása.

Esterházy politikája és egyénisége.

Nincs szükség arra, hogy Pázmány és Esterházy ellentétét történetírásunk utólag halványabb színekkel állítsa elének és eltakarja előttünk a személyes indulatokat is, amelyek mérkőzésüket kísérték; a nemzet sorsdöntő kérdései körül folyt alapjában véve vitájuk és mindkettő magas hivatásának veszélyét látta a másik ellenségeskedésében. Békülő kísérletek mindig voltak, de mindig, szinte kezdetükben, megghiúsultak. Tudjuk, hogy az uralkodó előtt elkeseredetten keltek ki egymás ellen és talán igazat adhatunk Pázmánynak, c tekintetben a nádor járhatott elől, néha órák hosszat szórván vádjait a prímás ellen. Mindenesetre fegyelmetlenebb érzésű embernek mutatják őt iratai, mint Pázmány volt; de meg aztán többnyire ő volt a szenvedő, elkeseredett fél, Pázmánynak nem kellett órák hosszat beszélnie a király előtt, hogy álláspontját érvényesítse. A tanácskozások, amelyekben mindketten résztvettek, gyakran végződhetek viharos ellentétekben; Esterházy szerint Pázmány oly kíméletlenül tört ki néha, hogy nemcsak a tanácsosok, hanem ő maga is szinte menekülve távozott el onnan. Igen, — feleli Pázmány, — mert ő őszintén kimondja véleményét és ezt nem tűrheti a nádor, aki szokva van ahhoz, hogy minden ellenkező véleményt erőszakosan letorkoljon. "Óh, ha keresnénk, hogy miben és miért ellenkezem vele! Isten és ember elismerné, hogy én az igazságot, nyugalmat és közbékét védem!" — kiált fel szinte tragikusan a prímás, aki egyéni ambíciónak tudja be Esterházy makacs és merész politikáját.¹ Minden időnkint mutatott lovagias gesztus ellenére is tagadhatatlanul személyes gyűlöletté fajult el kettőjük ellentéte. A "vörös vitéz", a bíboros, Esterházy szemében mindenbe beavatkozó, mindenben saját hatalmát kereső, az ország szegénységében is pompálkodó főpap, aki azonban veszély esetére már előre is gondoskodik biztos helyről idegen földön. Esterházy pedig Pázmány szerint zavaros fejű ember, vak indulatokkal, aki alacsony

¹ Hanuy i. m. 1635 január hó.

sorsból felvergődve, fantasztikus egyéni ambíciókkal, nemcsak az erdélyi fejedelemségről, hanem a lengyel királyságról is álmodozik és közben birtokok mohó szerzésével, pénzgyűjtéssel, — ajándékok készséges elfogadása útján is, — igyekszik hatalomvágyát kielégíteni.

Pázmány egyénisége sokkal hatalmasabb emléket hagyott hátra történelmünkben, semhogy mély meggyőződését bizonyítanunk kellene. De Esterházy is igaz hittel védte nádori tisztét, amelyet Pázmány már körülbelül feleslegesnek tartotta volna; meglátják, — szól egy ízben a rendekhez, — ha régi teljes hatalmát visszaadják a nádornak, nem lesz boldogabb ország Magyarországnál.¹ Talán túlságos önbizalomra mutatnak e szavak, de mindenesetre erős meggyőződés rejlett mögöttük, olyan emberé, akinek határozott programja van és aki bizik abban, hogy azzal segíthetne a nyomorult országon. Jellemző Esterházyra az is, hogy végrendeletében, leszármazói egyes ágainak kihaltával, birtokainak egy részét az országra akarta hagyni, hogy a jövedelmeket a nádor javadalmazására fordítsák és ily módon kisebb vagyonú, de igazán érdemes emberek juthassanak az ország első méltóságára. — A hatalomvágy valóban a hivatás érzésével kapcsolódott össze nála és amikor rendeltetésének megghiúsultát látta, már Pázmány életében is, többször felkínálta lemondását, később pedig ismételten és szinte erőszakos módon követelte tisztétől való felmentését.

Ellenfelei kétségkívül úgy látták, hogy nyughatatlanságával, elégedetlenségével hatalmának és vagyonának gyarapodását akarta ösztönszerűen is kieroszakolni, bár saját korában alig gondolt valaki arra, hogy Habsburg-hűségét és jó katolikus voltát ilyesféle indítókokból magyarázza, hiszen köztudomású dolog volt, hogy nagy vagyonát gazdag házasságaival szerezte és pedig úgy, hogy mindkét házasságát vallásos és politikai meggyőződésének egy-egy győzelmévé tette. Természetes dolog volt az, hogy sok baj-

¹ Kelt nélk. Est. It. 9 b) köt. 124.

² 1641: VIII. 1. Közl. Merényi-Bubics : Herceg Esterházy Pál nádor. (Tört. Életrajzok, 1895.)

lódása volt később is birtokügyekkel, úgyszólván állandóan volt valami kérni, sürgetni valója az udvarnál, amelyek érdekében kitartó levelezést kellett folytatnia a kancelláriával, a kamarával, a főbb miniszterekkel, küldözgetvén a boroshordókat is oda, ahová szükségesnek látta. A nagybirtokos szokott gondjai voltak ezek akkor s ilyesmiben merült ki legtöbbször egyedüli életmunkája. Esterháznak más elfoglaltsága még talán másoknál aránylag kevésbé engedett időt birtokainak ügyeire, amiknek vezetését rendszerint testvéreire bízta. És ha az átlagos főúri élet akkor jórészt a bonyolódott birtokkérdések körül való fáradozásokban és viszályokban telt is el, talán mégsem csupán a vagyongyűjtés sivár vágyából történt ez így; fokozottabb mértékben, mint mai napság, erkölcsi és politikai hatalmat is jelentett akkor a nagy vagyon és biztonságot a bizonytalan időkben. Egy-egy uradalom tartomány volt félig-meddig akkor, váraival, katonáival, ezernyi jobbágyaival; a főúrnak közéleti súlya ott volt igazán, ahol uradalmi fekdtek és gyakran megesett, hogy valamely méltóságra való kinevezés előtt ígéretet vettek a kinevezendőtől, hogy működése területén birtokot fog vásárolni, ha addig ott uradalmi nem lettek volna.

Esterházy tehát csakugyan igyekezett új birtokokkal növelni családi hatalmát és igen fel volt háborodva, hogy a kamara mindig csak üzleti alapon akart tárgyalni vele, érdemeire és szolgálataira való tekintet nélkül. Egyenesen országos érdeket látott abban, hogy a valóságos birtokadományozásban, ősi módon, ismét ösztönzést lásson az igazi érdem, hiszen a korabeli királyi adomány alig volt más burkolt adás-vételnél, amelynek jövödelme az udvari kamarába, jórészt idegen célokra folyt be. A nádor új szerzeményei is rendszerint ilyen vásárlások voltak, készpénzfizetés mellett kölcsönök és nádori fizetésének elszámolásai. E fizetéséhez, amely akkor igen jelentékeny összegre, évi húszezer forintra rúgott, makacsul ragaszkodott, Pázmány eléggé szemére is hányta ezt neki. De Esterházy talán nem ok nélkül hangoztatta ezzel szemben, hogy tisztére ráfizet, javadalmazását teljesen az ország céljaira fordítja; már irodájának fenntartása is évi négyezer forintjába kerül és azon-

kívül háromszáz főnyi nádori bandériumot tart állandóan, *ügy*, hogy váraiban és egyebütt levő katonáival együtt -több mint ezer főnyi hadat fizet rendszeresen. Ehhez járulnak a követküldések, a kémek tartásának költségei, a hivatalával járó vendéglátások kiadásai. Ezzel szemben hevesen tiltakozik az ajándékszeretetet vádja ellen, példákat sorolván fel tiszta magatartására e tekintetben, mint ahogyan Rákóczi küldötteinek egy, vonakodása ellenére, nála hagyott pénzajándékát is leszámította a fejedelem adóságaiból és egyáltalán, — mondja, — egy-két rossz lovon és valami ételmen kívül soha senkitől semmi ajándékot el nem fogadott.¹ — Úgy hisszük, ma már hiába kísérelnök meg azt, hogy egy akkori főúr vagyonának gyarapodásáról még csak megközelítő mérleget is állítsunk fel magunknak. Az új birtok önmagában még nem jelentett mindig vagyongyarapodást és akkori állapotát, értékét ma már nem lehet oly pontossággal meghatározni, hogy megállapíthassuk, megfizette-e a királyi adomány valóságos értékét az új tulajdonos. Esterházynál csak Kismarton adománylevelében találunk említést arról, hogy többet kapott, — 150.000 forint értékben, — mint amennyire igénye lett volna. II. Ferdinánd híres volt bőkezűségéről, de, úgy hisszük, legelső magyar híve, Esterházy, nem látta túlságos hasznát annak, még kevésbé pedig a takarékosabb III. Ferdinánd bőkezűségének. Pedig háború esetén első-sorban az ő birtokait kereste fel és pusztította el az ellenség, mint Bethlen Gábor a nyugati uradalmakat, Rákóczy György pedig az újonnan megszerzett Regécet. A birtok dolga presztízskérdés és politikum is volt és a nádor az illetékes tényezőkkel, a kancelláriával és a kamarával, állandó viszályban állott. Már az is nagy eredmény volt tehát, ha oly módon juthatott új szerzeményekhez, hogy azok nem vagyongyarapodást, hanem hatalmának új vidékeken való terjesztését jelentette. Iratai csakugyan azt mutatják, hogy új szerzeményeihez mindig csak régi birtokainak erős megterhelésével juthatott. Ő maga többször védekezik a vagyonszerzés vádja ellen s még a király elé is fel-

¹ 1636. VIII. 21. Est. lt. 5. köt. 39.

terjeszti pontos kimutatásait arról, hogy tényleges vagyona hosszú szolgálata alatt nem gyarapodott, hanem inkább kevesbedett;¹ s e kimutatások adataival megegyeznek magániratainak, végrendeleteinek adatai is. Tény az, hogy fájó sebe maradt mindig a birtokok ügye, gyakran felsóhajt, hogy az igaz érdemnek nincs meg már a jutalma; a főurak hatalmi versenyében nem akart hátramaradni, különösen, ha családja jövőjére fordította tekintetét. Az 1638.-i országgyűlésen azzal kérte felmentését, hogy lemond minden anyagi követeléséről az országgal és a királlyal szemben; nemsokára azonban, felmentését megsürgetvén, részletezi a király előtt nagy áldozatait és reményét fejezi ki, hogy az uralkodó ezeket illetőleg is nagylelkűen fog határozni, nem sújtja döntésével gyermekeit és utódait, — ami úgy hangzik, mintha igényeiről való lemondását meg gondolta volna.² Gyakran panaszolja, hogy mások, érdemtelenekek, gyarapodnak, míg ő elfogy hű szolgálatai mellett; és bizonyos, hogy saját maga és családja pozíciójának védelmében nem csupán a vagyon mohó vágya, hanem talán inkább az erkölcsi elégtétel kívánsága vezette őt. Közcélokra való áldozatkészségét illetőleg, különösen a honvédelem terén, bizonyára jórészt igazolnák az ő adatait a megfelelő hadtörténeti kutatások, mint ahogyan hirdették azt kulturális téren egyházi és iskolai alapítványai és építkezései is. A vagyon erkölcsi és hatalmi támaszának szükségét érezte, de kétségtelen dolog az, hogy távolról sem tartozott korának politikai és katonai nagyvállalkozói közé, akik üzletnek fogták fel közéleti és hadvezéri tevékenységüket.

Szenvedélyt és féknélküli hatalomvágyat láttak Esterházy kortársai az ő erdélyi politikájában is. Pázmány nyíltan szemébe mondta és adatokkal is igazolta vádját, hogy a nádor a fejedelemségre törekszik, sőt a lengyel királyság elnyerése is előfordult álmai között.³ Esterházy hevesen tiltakozott a vád ellen, de a bíboros adatai kétség-

¹ Kelt nélk. Est. It. 9 b) köt. 186.

² Kelt nélk. Lit. Palat. (Tévesen az 1641. évnél.)

³ Hanuy i. m. 1636. X. 3.

telenné teszik, hogy legalább egy időben foglalkoztatta őt a fejedelemség gondolata, mégpedig nádori tisztének megtartásával. A magyar egység szempontjából nem is lett volna rossz politikai koncepció ez és hibáztatnunk érte Esterházyt nem is lehet, ha feltételezzük, hogy nem csupán becsvágy vezette őt és hogy mérsékelni tudta volna magát, ha terve a török miatt veszélyes kockázatot hozott volna nemzetére. És ha egy összefoglaló tekintet vetünk Rákóczyval szemben való politikájára, úgy tűnik fel, magatartásának nem az ambíció vagy a gyűlölség volt végső és legfőbb indítók. Felterjesztései, amelyek az udvart mindig és minden körülmények között a fejedelem megerősödésének akadályozására, sőt közeledésének elutasítására is sürgették, éppen makacs következetességükkel mutatják azt, hogy valami mélyebb meggyőződés vezette őt, amiért szükségesnek tartotta minden pillanatban felemelni szavát, bár jól tudta és előre meg is mondta, hogy odafenn kínos hatást tesznek és reá nézve fájdalmas visszautasításokat hoznak javaslatai, hiszen a taktikázás helyett határozott célokat és fellépést kívannak azok a birodalmi ügyekbe bonyolódott udvartól Erdéllyel szemben is. Ha a fejedelemre igyekezett volna a nádor minden áron, más diplomáciával kellett volna ehhez megszereznie a császár támogatását, ami nélkül célja elérésére nem is gondolhatott. — Másrészt pedig Rákóczyval való érintkezése és levélváltásai sem arra az emberre mutatnak, aki alattomban ki akarná emelni helyéből ellenfelét. Minden szokásos baráti bizonykodás mellett az oktató, rendreutasító, a fejedelmet magyar kötelességeire figyelmeztető hang az uralkodó ez irataiban, amelyekben végül odáig jut, hogy a haza érdekében egyenes felszólításokat küld Rákóczynak a fejedelemről való önkéntes lemondásra.

A hatalomra törés diplomáciája nem ilyen kártyákkal játszik. Tagadhatlan, hogy a nádor gyűlölte a fejedelmet és e gyűlölsége valóban hozzájárult ahhoz, hogy Rákóczy végül is fegyvert fogott a császár ellen. Kevésre becsülte őt, szinte megvetette; kicsinyesnek, fősvénynek, önkényesnek és minden katonai erény nélkül valónak tartotta és úgy hitte, az erdélyiek is gyűlölik fejedelmüket, aki még

csak a török jóakarátát sem tudta soha megnyerni és a békéről népét legalább ez oldalról biztosítani. Ha Esterházy Rákóczyt igazi fejedelmi személynek tartotta volna, — mint Bethlen Gábort, akiről irataiban mindig nagy respektussal emlékezik meg, — úgy nem is mert volna többször is előállni a fejedelemségtől való visszavonulás tanácsával, amely tanácsait, mint irataiból kitűnik, komolyan gondolta a nádor és feszülten várta is azok eredményét.

Bécsben jól ismerték a nádor elfogultságát Rákóczyval szemben, tudtak a fejedelemségre törkvés vádjáról is és jól vigyáztak a nádor erdélyi összeköttetéseire. Később azonban már mintha inkább csak gyűlölködésétől tartottak volna és nem hittek volna a fejedelemségre törő terveiben; egy ízben, amikor Rákóczy helyzete megrendültnek látszott és Bécsben esetleges utódjáról is tárgyaltak már, megemlítik Esterházyt is, de azzal, hogy ő nem lenne hajlandó vállalni a jelöltséget. Valószínű tehát, hogy a nádorban inkább csak futólag merült fel a terv, a nehézségek láttára hamarosan le is tett arról és inkább másokat pártolt Rákóczy ellenében. Bethlen özvegyét, aki katolikussá lett, majd Bethlen Istvánt, akitől remélhette, hogy kész eszköze lesz majd a nyugati politikának; végül pedig Korniss Zsigmondot, Rákóczy tanácsosát kívánta volna jelöltnek, mint akinek katolikus létére is gyökere és tekintélye volt Erdélyben. Mert Rákóczynak szerinte tehetetlen politikája miatt tartott attól, hogy a török végül is ráteszi kezét Erdélyre és pasát állít a fejedelem helyére. Másrészt pedig tudott Rákóczynak állandó kísérletezéséről a császár nyugati ellenségeivel való szövetezésre, ismerte a buzgó protestáns fejedelmi udvar hatását a magyar hitsorsosokra és éppen azért, mert gyöngének tartotta a fejedelmet, nem tudta megérteni, miért kell kímélni őt s keresni barátságát, viselven az állandó veszedelem kockázatát és bénító hatását. De máskülönben is lehetetlen észre nem venni a nádor irataiban az állandó és szinte önkéntelen vezető gondolatot, a két magyar ország összetartozandóságának tudatát. Hiszen Rákóczyval elméletben sikerült is elismertetni a magyar király felsőségét és hogy Esterházy némiképen az egész ország nádorának érezte magát, mutatják a fejedelemnek

osztogatott tanácsai és gyakori kéretlen beavatkozásai az erdélyi ügyekbe. Ezt a felsőséges pozíciót meg akarta őrizni a királyi Magyarország számára, állandó nyomás alatt tartani Erdélyt, ideiglenesnek mutatni különállását s megakadályozni, hogy a kettészakadás végleges történeti tényné váljék. Az öncélú magyar politika egy részlete volt csak tehát erdélyi politikája és nyughatlansága e téren is ép úgy a magyar érdekek előtérbe helyezésére akarta kényszeríteni Bécsset, akárcsak a törökkel szemben való, sokszor meggondolatlanak látszó magatartása.

Mert iratai kétségtelenné teszik, hogy előtte a magyar nemzet döntő kérdése a török kérdés volt, minden ebből indult ki nála s ide tért vissza és e mellett háttérbe szorult minden más probléma, még a vallás kérdése is. Igazi élet-elemének a török ellen való küzdelmet érezte, gyermekkori emlékeit ezzel a hivatással kapcsolatban eleveníti fel leggyakrabban és fájdalma, elkeseredése akkor vesz valóban erőt rajta, ha ez irányban élt reményeinek megghiúsultát kell tapasztalnia. Magyarország, felfogása szerint, jelenlegi helyzetében pusztulásra van ítélve. Hosszú, keskeny terület-sáv, védelemre képtelen. Más, boldog ország, iparral, kereskedelemmel él, boldogulhat szorgalommal, készpénz helyett adóslevelekkel, szegény hazánk csak vérrel és pénzzel; papirossal nem küzdhet a török ellen.

Az országot átalakító nagy tervezetei tulajdonképpen a török veszedelemmel szemben akarták talpraállítani a nemzetet. Nem tartotta leküzdhetlenné a pogány hatalmat, amely ekkoriban nagy keleti háborúkkal volt elfoglalva és belsejében is a romlás jeleit mutatta már. A török diplomácia volt az, amit igazán veszélyesnek tartott: "Nem emberekkel, hanem farkasokkal van itt dolgunk", — szokta volt mondogatni a törökkel való tárgyalások előtt, amelyekre minden részletre és eshetőségre kiterjedő finomsággal készítgette elő utasításait a kiküldött megbízottak számára. Erélyt követelt, kemény fellépést, a fenyegetéseknek fenyegetésekkel való viszonzását, még ha a megbízottak életének kockáztatásával járna is az; a bécsi haditanács azonban óvatosságot, engedékenységet kívánt, még vakmerőbbé tevén ezzel az ellenfelet. Esterházy szerint a magyar határok

pusztításában, a lassú foglalásokban, amelyek az ország; belső életét is abnormissá tették, alig 4–5000 határszéli török szerepel állandóan és erőnk megmutatása, a rögtöni véres visszatorlás megszüntethetné a tarthatatlan állapotot. Nem az ilyen kemény viszonzás készíti majd egyszer a törököt nagy háborúra, — mint azt Bécsben vélték, — hanem éppen a gyengeségünkben való hit fogja őt előbb-utóbb arra csábítani és pedig valószínűleg ép a ránk nem kedvező pillanatban. Valóság az, amit Pázmánytól is gyakran hallunk, hogy a nádor sokszor akarta fegyverbe állítani az országot a török készülődés, nagy támadóháború vészjével, olyankor, amikor hamarosan kiderült, hogy a török megmozdulás hirtelen, vagy más ellenfél ellen irányult az; de, — mondta Esterházy, — talánra, véletlenülre nem bizhatja az országot s ha egyszer minden elveszett, nem védekezhet ő "non putarem"-mel. Néha szinte esdekel Bécsben egy kis engedélyért, hogy rajtaüthessen valamely garázda török hadon: Ugy megcsapja őket, — mondja, — hogy észre sem veszik, hogy szándékkal történt, csak úgy fog menni a dolog, mintha arculcsapást adnánk rögtön vissza.¹ Amivel nyilván azt akarta mondani, hogy valamiként támadó vállalkozásra fogja csábítani a törököt és titkon felkészült nagy erővel várja őt és üt vissza majd rajta. A visszatorlás kérdése körül különben állandó vitában állott a bécsi kormánnyal és azt hisszük, hogy odafönn nem is egész alaptalanul tartottak a nádor törököt provokáló szándékaitól. Mintha Esterházy, a birodalom nehéz helyzetében is, szívesen látott volna egy nagy török háborút; legalább is gyakran hangoztatta, hogy a pogány támadás újra egyesítené az önmagát háborúkkal dúló kereszténységet. A régi, nagy Magyarország boldogságának képe a szenvedések fátyolán át mesés színekben állott előtte és megemlékezései kétségtelenné teszik, hogy reményét a feltámadásban soha fel nem adta. A felszabadítást várja a nyugati háborúk végétől, ezért ellenzi a török békének évtizedekre való meghosszabbítását is, mint ahogyan a magyar főpapok is azt ajánlják a királynak, ne vegye el

¹ 1640. IX. 7. Est. It. 6b) köt. 218.

a nemzet bizalmát abban, hogy még az ő uralkodása alatt megindul a felszabadítás háborúja.¹ Egyízben, a török birodalom belső zavarainak idején, III. Ferdinánd bizalmasan felszólította Esterházyt, adjon szigorú titok alatt véleményt egy támadó háború lehetőségeiről és a nádor részletes tervet terjesztett fel arról, miként kellene a hódoltságot felfegyverezni, a balkáni népeket fellázítani; az albánok írásbeli ajánlkozása, — mondja, — kezei között is van már. Szerinte a török csak a végeken erős, de ott is vizsályt lehetne támasztani a pasák között.² Ez az irata is mutatja tehát, hogy nem csak álmodozott, hanem terveket is szőtt és összeköttetéseket is ápolt a nagy háború céljaira; már csak ezért is mindig nagy gondja volt arra, hogy a hódolt területek népének sorsán könnyítsen és az összetartozandóság érzését ébren tartsa. Ezért viselte szívesen a hódoltságra küldött kémszervezet költségeit is, bár Bécsből inkább kellemtlenségeket, mint elismerést tapasztalt hírszerző buzgókodása miatt. A tizenötéves háború dicsőséges emlékeit gyakran felújítja irataiban, mint ifjúkora emlékeit, hiszen húsz éves volt már, amikor keresztény hadak ostromolták a most oly áthatolhatatlan messzeségben álló Budát és amikor magyar portyázok tették bizonytalanná, le egészen Belgrádig, a hódolt területeket. Nem élet nélküli sóhaj tehát az, amellyel egyik fogalmazványában fájdalmas hangon készült a rendekhez szólani: "Senki sem emeli kezét sebeinkre, senki sem gondoskodik orvoslásról, úgy hozzászoktunk már az emésztő bajhoz, hogy szinte sohasem ébred fel bennünk az ország visszaszerzésének, rab testvéreink felszabadításának gondolata. Lelki szemeinket magasabbra nem emeljük, nem látunk el messzebb, csak a végeig, azoknak valamiként való fenntartásáig. A felszabadítás kérdését, mint merő lehetetlenséget, senki sem mozgatja, még csak kérdéssé sem teszi. Nem szégyenkezünk kishitűségünkön? Ha régi szent királyaink leszállának hozzánk, nem szólítanak bennünket fiaiknak, még csak férfiakként sem ismernének el minket. Itt az ideje, hogy álmainkból felébredjünk".³ Bár ez a beszéd a Habsburg örökösödés akko-

¹ 1642. III. 11. előtt. Orsz. Lt. Propos.

- 1641. VII. 15. Est. lt. 6b) köt. 232.

³ Kelt nélkül (nyilván az 1637 8. országgyűlésre). U. o. 9b) köt. 190.

riban tervezett elfogadtatásának céljaira készült, igaz meggyőződés sugallhatta szavait, hiszen az uralkodóházhoz ép a felszabadulás reménye, a közös vallás bizalmával erősítve kötötte elválhatatlanul a nádort. Török politikájával azonban, mint az erdélyivel is, szinte erőszakosan a magyar egység kérdése felé akarta sodorni a bécsi politikát; a végső célt nem akarta, még ideiglenesen sem, mint Pázmány, más céloknak alárendelni. A maradék Magyarországot átalakító szervezéssel új erőre akarta hozni, valóságos tényezővé tenni újra és aztán a birodalom politikájánál súlypontját, akár az udvar szándéka ellenére is, e részekre vonni.

Mélyen vallásos ember volt; ifjúkorában, katolikus hitre térése miatt, távoznia kellett a szülői háztól, szolgálatot vállalnia nagybátyjánál, az ugyancsak protestáns Illésházy nádornál, aki szintén sikertelenül igyekezett eltéríteni őt vallásos meggyőződésétől. Vagyontalan nemes léte dús gazdag első feleségét a katolikus hitre térítette át s áttérítette második feleségét, valamint saját testvéreit is. Hitvitázó iratok is maradtak fenn tollából, az egyik ép arról a napról keltezve, amikor, különösen a protestánsoknak adandó engedmények érdekében, egyik legélesebb felterjesztésével fordult a király előtt szembe a klérus pártjával.¹ De mindennapos röpké levelei, amelyeket utazásaiból sűrűn küldözgetett haza feleségéhez, tele apró ügyekkel, férfias kedveskedésekkel, otthoni tréfák emlékeivel, szintén azt bizonyítják, hogy kicsiny és nagy dolgokban egyaránt a vallás mennyekbe nyúló boltozatát érezte maga fölött és ő, aki földi méltóságát nagy öntudatossággal viselte, mint elenyésző apró ember jár-kele e boltozat alatt: "Istenben élünk, mozgunk és vagyunk".- Mint kézzelfogható valóságokat, úgy vette a katolikus egyház tanaiban s intézményeiben az emberek közé szállott csodákat és családja körében is szigorúan őrködött a vallásos kötelezettségek betartásán; de azért a formákban erkölcsi tartalmat kere-

¹ 1642. XI. 1. Értekező levél gr. Nádasdy Ferenchez. Toldy F.: gr. Esterházy Miklós munkái. a Merényi L. közlései, Tört. Tár. 1900—1901. évf.

sett: Az istenfélelem teszi csak emberré az embert, különben barmokhoz hasonlóknak lennének. Fiának adott utasításaiban figyelmezteti őt, hogy katolikus religiójáért kész legyen életét is kiadnia és szülei után elsősorban a papi rend tiszteletére kötelezi őt.¹ Udvarában állandóan tartott képzett papokat s némely jezsuitával valóban benső viszonyban állott, sőt főúri társainak is ajánlotta, hogy nemcsak lelki, hanem világi ügyekben is kérjék ki azok tanácsát. Tudott tréfálkozni is papjain, mint amikor például félelmüket látta egy-egy veszélyes téli átkelésnél a Dunán, de társaságuk nélkül alig maradhatott és egy ízben, amikor félreeső vidéken tartózkodott, örömmel újságolja feleségének, hogy fogott már magának egy hájas papot, együgyűsége saját magához hasonlót, de legalább van már kivel beszélgetnie.² Az emberit meglátta tehát a klérus tagjaiban is, de a politikai gyűlölségek ellenére is tisztelte megszentelt hivatásukat.

Amikor tehát mind erősebben támadta a nádor a bécsi udvar politikáját, törhetlenül bizott mégis a buzgó katolikus uralkodóháznak Istentől kijelölt rendeltetésében. Iratai őszinte vonzalmat árulnak el a két Ferdinánd személye iránt, akiknek egyénisége különben is méltósággal teljes, de megnyerően közvetlen volt és akik szerető szavakkal tudták lecsendesíteni régi hívük indulatait. Kétségtelen, hogy e vallásos uralkodóknak igaz belső vágyuk volt a pogány ellen való küzdelem s szavaik, amelyekkel az elégedetlenkedő nádort erről újból s újból biztosítják, nem voltak üres hitegetések. Őszinte lehetett igyekezetük a kereszténység békéjének helyreállítására is, ha katolikus és császári ideáljaikról, sokszor már külső formaságok kérdésében is, nehezen is tudtak lemondani. Egyénileg talán nem vádolhatni őket céltudatos törekvésekkel a magyar alkotmányos önállóság ellenében sem, amiben különben nyugati nehézségeik sem adtak volna nekik szabad kezet. Ami ez irányban történt, inkább a gyakorlati követelményekhatása alatt történt, az idegen kormány idegen céljainak következményeképpen, az abszolutisztikus felfogás öntuda-

¹ 1634. X. 18. Est. It. Rep. 60. Fasc. A. 1.

² Tört. Tár., Merényi id. közlései.

tos bevallása nélkül. Nem oly uralom volt tehát ez, amelynek jóhiszeműségét illetőleg végső kétségeesés foghatta volna el a nádort; Pázmányhoz hasonlóan, minden csalódása ellenére is, ez uralkodóházban látta az ország egyedüli mentségét és reményét. III. Ferdinánd trónraléptének idején felmerült az a terv, hogy az országot a szabad királyválasztás jogáról való lemondásra és a Habsburg-örökösödés elismerésére bírják. Rákóczy később, támadása idején, ezt a tervet is azon nemzeti sérelmek közé sorozta, amelyekkel fegyverfogását megokolta. Esterházy ekkor letagadta a dolgot, egypár pap bolond beszédének mondotta, akiket ők rögtön el is hallgattattak. De tudjuk, hogy valójában nemcsak Pázmány foglalt állást a terv mellett, hanem Esterházy is, akinek iratai között fennmaradt egy lelkes beszéd fogalmazványa a rendek meggyőzése céljából. A török alól való felszabadulás a vezető gondolata e beszédnek is; csak a Habsburg-ház által valósulhat az meg és pedig annál biztosabban, minél erősebb kötelék fűzi az uralkodót a nemzethez és minél bizonyosabban számíthat arra, hogy családja hatalmát növeli a török háborúval.¹

Azonban minden tántoríthatlan hűsége mellett sem lehetett Esterházyt az aulikus főúr nevével illetni. Gyakran kellett Bécsbe járnia és haza írt levelei szinte gyötrődésre mutatnak az ilyen kötelezettségek miatt. Megveti a tunya, ágyban délig heverő városi népet; nem szereti az udvari életet, ahol kegyencek mesterkednek egymás ellen, szórakozások kieszelésében versenyezve. Az országokat érdeklő ügyeket félreteszik, egyik napról a másikra való halogatással telik az idő. "Ugy látom, ha nyakukon ülne is az ellenség, régi megszokott puhaságukat és késedelmes-ségüket ezek az emberek ugyan el nem hagyják." Néha alattomban szökní akar tőlük haza, de a császár megtudja, ráüzen s szinte őrizteti, hogy el ne menjen. Jellemző, hogy Esterházy végrendeletében meghagyta fiainak, látogassák ugyan tanulókorukban az udvart, tapasztalatok szerzésére

¹ Pázmány felterjesztése, 1635—1637. Hanuy i. m. — Esterházy beszéde, kelt nélkül, Est. lt. 9b) köt. 190. — A nádor intő levele Rákóczyhoz, 1644. IV. 7. Toldy i. m.

és ismerkedésre, de mihelyt felserdülnek, lehetőleg keveset forgolódjanak ottan. Feleségül se vegyenek idegen leányt; inkább alacsonyabb rendből valót, de magyart. Az udvari élet káros hatását a magyar érdekek szempontjából jól ismerte és van olyan felterjesztése, amely nyíltan megmondja, hogy a magyar tanácsosokat ne Bécsbe hívják össze, hanem Pozsonyba, mert különben alapos lehet a gyanú, hogy nem szabadon hozták határozataikat.¹

Nehezen foghatni őt úgy fel, mint az udvar rejtelmes terveinek avatott végrehajtóját. Egyáltalán nem volt részese az udvar titkos dolgainak és nem szűnnek meg soha panaszai erről. Ez időben már javában virágzott és hatott az az elmélet, amely a ratio status, az államérdek jelszava alatt közügyekben lehetőleg mentesítette a fejedelmek udvarait az erkölcsi szempontok kötelezettsége alól. Igaz, hogy ez a tanítás, az udvarok mély titkairól és válogatás nélküli eszközeiről, talán sokkal fokozottabb mértékben hatott a külső emberek fantáziájára, mint amennyire valóban követték volna az udvaroknál; különösen III. Ferdinánd politikájától nem vitathatja el a jóakaratot és békevágyat a történelem. Nem volt talán az akkori diplomácia sem sokkal rosszabb a minden idők diplomáciájánál, ha eszközei nem is voltak még oly finomodottak: inkább a vallásos célok jelszavának fénye mellett tűnhetik fel talán a mainál sötétebbnek. — Esterházy, mint elszórt megjegyzései mutatják, ismerte a ratio status elvéhez fűződő elméleteket, de mintha ő maga is külső embernek érezte volna magát az ilyesmiben; a szokásos szakkifejezések inkább csak akkor fordulnak elő nála, amikor a bécsi titkos tanács terveivel szemben való tájékozatlanságáról panaszodik. A "közjó", "közönséges jó" és még inkább a haza javának emlegetése mindennapos nála, de inkább klasszikus jelentésében és legfeljebb csak azt bizonyítja, hogy a ratio status elméletének enyhített, nemesített változatait tette magáévá, amint azt különösen egyes udvari papok elterjedt munkái tanították. Különben is idegenkedést mutat minden macchiavellista elmélettel,

¹ 1637. Est. It. 9a) köt. 94. A kancellár e megjegyzést a királyadott referátumában törölte. Orsz. Lt. Kanc. Propos. 2—9. sz.

olasz, francia szellemmel, tanítással szemben. Szinte büszkélkedve írja a kancellárnak: "Olasz vagy oláh s annyival inkább francus vagy gallus sem vagyok én, amely nemzetek,, úgy hallom, sokára és mérgesen is úzik a bosszúállást; sőt nyelveken sem tudok egyiknek is, s köztök sem laktam soha is, (kegyelmed mégis olaszul jól tud s lakott is Olasza országban.)"¹

Pázmánnyal való vitájában is többször érezhető, hogy idegen embernek tartja magát a nyugati nemzetközi műveltséggel átítatott és egymást igen megértő, zárt körökkel szemben és láthatólag ingerültté is teszi őt ez a gondolat. Ezért mentegetődzik talán, s a későbbi években mind gyakrabban, iratainak fogalmazását illetőleg is; nem ékes szavakkal és művészettel, de igaz szívvel, egyenes szóval akarja megmondani a király előtt véleményét. Bár ifjúkorában magasabb iskolákat is végzett, nyugtalan sorsa korán az élet gyakorlati iskolájára utalta őt. Később tudós papjai vezetésével komoly theológiai, filozófiai és matematikai tanulmányokat folytatott és érdeklődése állandó volt a tudományos kérdések iránt, de műveltsége lényegében mégis csak a hazai deákos műveltség maradhatott. Iratai között még csak német nyelvű fogalmazvány sem maradt fenn s nem is lehetett tökéletességgel otthonos a német nyelvben; előfordul, hogy Bécsben, amikor valakit lelkére beszélni hozzá akarnak küldeni, olyant keresnek, aki magyarul is értekezhet vele. Lehetőleg mindig magyarul fogalmazza iratait és titkárai fordítják le, ha kell, latinra. Amikor egy ízben, titkos dologban, sajátkezű jelentést kívánt tőle a király, mint maga írja, — bizonyára némi illedelmes szerénykedéssel, — zavarba hozta a latin fogalmazás feladata és szótárral kezében kellett a fordítással mondatról mondatra haladnia.

Nemcsak kötelességérzete, hanem egész egyénisége és műveltsége is arra jelölte hát ki a nádort, hogy speciális magyar politika képviselője legyen.

Ha felülről szabad kezet engedtek volna neki, kétségkívül sok mindent vitt volna keresztül terveiből hatalmi

¹ 1841. IV. 2. Est. It. 62. köt. 223.

eszközökkel is, mert népszerűségkereséssel alig lehet vádolni őt; az országgyűléseken is inkább parancsok között kívánt volna mindig lelkesíteni. Házsabálytervezetei a tekin-tély elvének teljes érvényesítésére törekedtek, a főrendek szerepének emelésére az alsóházzal szemben. Bizonyára nem gondolta, hogy "eszeveszett nemzetünket" Bethlen halála után sem tudja majd a nagy közös munkára egyesíteni. A vallási kérdés nemzetet megosztó erejét a nagy fejedelem életében talán nem is tudta eléggé méltányolni és mintha csak azután fedezte volna fel egész káros hatását.

A törvények biztosították a protestáns felekezetek szabad vallásgyakorlatát, még pedig a városokban és a falvakban, tehát a jobbágyok számára is. A klérus elvben sohasem tudott belenyugodni ez engedményekbe és rendszeren tiltakozott minden újabb megerősítésük és megújításuk ellen, de a gyakorlatban Pázmány is elismerte, hogy a katolikus főurat a törvény kényszeríti más hitű jobbágyainak megtörésére. Az igazi ütközőpont mindig a kegyúri jogokkal összefüggő kérdésekben rejlett, főként a templomok használatának kérdésében. Erről pedig csak olyan törvények és írásos ígéretek szóltak, amiknek érvényét a klérus csakugyan bizonyos alappal vonhatta kétségbe, vagy magyarázhatta saját javára értelmüket. A telek, amelyen a templom épült, a földesúr, többnyire egy személyben a kegyúr, tulajdona volt; a jobbágnak semmi joga sem volt a föld tulajdonára, tehát még csak nem is építhetett templomot, Az egész akkori társadalmi és jogi rend ellenére lett volna az, ha a földesurat, jobbágyainak vallásváltoztatása esetén, a templom vagy telek átadására kényszerítik. Protestáns részről is elismerték ezt, aminthogy másként nem is teheték; ismételten tiltakoztak is az ellen, hogy ők a nemesi jogok rovására a jobbágyságnak bármilyen elhatározó jogot akarnának juttatni.¹ A városok túlnyomórészt protestánsok voltak és éppen kegyúri jogukra hivatkozva makacsul ellenszegültek minden kísérletnek katolikus templomok építésére falaikon belül. Eredetileg a hitújítás is jórészt a

¹ Mátyás Dániel bártfai követ naplója, 1627. XII. 19. Orsz. Lt., Kovachich más.

földesúri halaimon keresztül vonta a maga részére a jobbagyság tömegét és ha az ellenreformáció nem követte volna ugyanezt a példát és a nagybirtokos főurak nagyobb részét katolikussá nem tette volna újra, bizonyára protestáns részről ragaszkodtak volna most legerősebben a kegyúri jogok teljes érvényesítéséhez.

A vallásszabadság elvéhez, mai értelmében, akkor még nem jutott el a kor embere, csak politikai kényszer vagy józan meggondolás folytán közeledhetett hozzá, hogy a belső viszályokat kiegyezésekkel nyugvó pontra vigye és az ország erejét államfenntartó vagy hatalmi célokra egye-sítse.¹ Sok hasonlóságot mutat a kérdés a nemzetiségi kérdés későbbi szerepével; csak hogy akkor, a földbirtok kormányzati szerepénél fogva, nemcsak a többvallású államot, de a máshitű jobbagyságtól lakott birtokot is alkalmatlannak vélték egységes erejének kifejtésére. Esterházy ebben tökéletesen korának embere volt, a hitújítást nemzeti szerencsétlenségnek tartotta és saját birtokait, amelyekhez jobbára még nádorsága előtt jutott, alaposan megtisztogatta a protestáns prédikátoroktól; egy boldogabb Magyarországon bizonyára meg is maradt volna az ellenreformáció kérlelhetlen vezérének. Ámde akkor is, amikor már az ő fel-fogása szerint tehetetlen egyéniség küzdött önfenntartásáért az erdélyi fejedelmi széken, állandóan tapasztalnia kellett azt, hogy a magyar protestáns nemesség elégedetlensége bizonytalanná tesz minden megmozdulást, nemcsak a fejedelemmel, hanem a törökkel szemben is. Meg kellett győződnie arról, hogy a vallásos szempont, bármennyire keverve volt is pártszempontokkal és politikai célokkal, a legbecsületesebb magyar emberekben is akadály a egységes szellem kialakulásának, mindaddig, amíg legalább ideiglenesen ki nem elégítik a meggyőződés és az önérték kérdéseit. Hiszen akkor a szellemi élet jórészt a vallással összefüggő kérdésekben merült ki, a legtávolabbi nemesi kúriától a főurak udvaráig. Az országgyűlések protestáns követői is nagy gonddal számolnak be naplóikban az istentiszteletekről, amelyeken részt vettek, a szentbeszé-

¹ L. Szekfü Gyula fejtegetéseit Bethlen Gáborról szóló művében, amely műben felvetett problémák különben is több tekintetben ösztön-zést adtak vizsgálódásainkra.

dekről, amelyeket hallgattak, talán részletesebben, mint a gyűlés politikai vitáiról; borzadással vegyes kíváncsisággal hallgatják a katolikus templomok szónoklatait is s szavukon érezhető, hogy egész külön világ számukra a pápisták vallásos felfogása és gondolkozásmódja.

A politikai hatalom a katolikus fél oldalán volt és így annak ellenére, hogy protestáns részről is gyakori volt a "törvényekkel nem törődő erőszak, mégis csak valószínű, hogy a protestánsok sérelmei messze felülmúlták a katolikusokéit. A király és a főbb méltóságok levelezései különben természetes nyíltsággal beszéltek mindig a kötelezettségről, hogy a katolikus vallás érdekeit az állam hatalmával előmozdítsák és a vétekről, amelyet a protestáns érdeknek a törvényes engedményeken felül való védelme lelkiismeretük számára jelentett volna. A katolikus nagybirtokos erőszakoskodásai a prédikátorokkal szemben alig találhattak törvényes visszatorlásra; többnyire évek panaszai kellettek, míg a főbb hatóságok jóakarató közbenjárásával buzgalmuk mérséklésére lehetett bírni az urakat. A templomok kérdésében a klérus egyenesen Isten ellen való véteknél nyilvánított minden engedékenységet, mint ahogy például Pázmány is tiltakozott az 1628. évben áttért Thurzó gróf állítólagos szándéka ellen, hogy protestánsnak maradt jobbágyainak meghagyja templomaikat.¹ Minthogy a vallásos koncessziók legalább szűkebb értelmezésben való alkalmazásának Pázmány sem akart ellenszegülni, ez időben láthatólag inkább a protestáns városokban való térfoglalást tűzte ki céljául. A városok legfőbb kegyurának a királyt lehetett tekinteni és természetes dolog volt, hogy legalább a katolikus vallás szabad gyakorlatát, templomépítésre való jogát igyekeztek azokban biztosítani

Mélyebb elvi ellentétet e tekintetben Pázmány és Esterházy között alig találhatni; a nádor irataiban is gyakran fordulnak elő, még ekkor is, kezdeményező tanácsok

¹ 1632. nov. végén. Hanuy i. m.

² Pázmány iratai a bányavárosok, Pozsony, Nagyszombat vallásügyeiről, 1630. I. 25., 1631. I. 14., IV. 14., 8. 16., VIII.29.; 1632. X.28.; 1633.VII.23.; 1634.X.14. Hanuy i.m. - Senney kancellár Kőszegről 1634. VI. 22. Est. lt. 8c) köt. 8.

a katolikus hit terjesztése érdekében. Pázmány halála után Esterházyban lassankint határozott program alakult ki a vallásbékére szükséges engedményeket illetően, egyelőre azonban inkább csak egyes jelekből következtethetünk felfogására. Indulatosan tiltakozik minden gyanú ellen, hogy az eretnekeknek kedvezne, kárára a katolikus vallásnak, amelyért ifjú korától kezdve többet szenvedett és több áldozatot hozott, mint bárki más; de iratai között gondosan őrizi híres theológusok véleményét, amely szerint az eretnekek megbékítése, engedmények árán is, nem lehet bűn, ha máskülönben az ország teljes romlásától lehet tartani, lázadás vagy a törökkel való szövetség következtében.¹ Ezen az alapon kivanja tehát a nádor, mint azt 1634 tavaszán láttuk, minden törvény megtartását, sőt minden sérelem meghallgatását és lehető orvoslását is. A klérus halani sem akart még csak a régi törvények új biztosítékairól sem, tehát igyekezett megakadályozni a valláskérdésnek az országgyűlésre való hozását, a nádor azonban szembe kívánt volna végre szállani e kérdéssel, bár valószínűleg úgy képzelte el a dolgot, hogy az egyezkedésben a királyi tekintély súlya erős szerepet fog vinni a protestánsok meggyőzése körül. Másrészt pedig, úgy látszik, mind kevesebb ellenállást mutatott a protestánsok panaszos követelődéseivel szemben és fenyegetések között is érezte velük, hogy a közvetítő szerepre tiszténél és politikai meggyőződésénél fogva kötelezettek tartja magát; sőt találunk olyan feljegyzést is, amely szerint még a templomok kérdésében is hajlandó lett volna az egyes felekezetek híveinek száma szerint való egyezkedésre.- Nem is gyűlölhették őt oly mértékben protestáns részről, mint Pázmányt, akinek házi-gazdái meghívására az 1635.-i országgyűlésen az egyik követ azt jegyezte be naplójába: "Nem akartam elmenni, nem mehettam, sőt bűnnek tartottam volna, ha elmegyek hozzá".³ Azt hisszük azonban, hogy már ez a közvetítő szerep is sok belső küzdelmet okozott Esterházyban, aki ifjú-

¹ Reccanus és Chr. Meier véleménye. Est. It. 9 b) köt. 192.

² Naplótöredék az 1630. évi országgyűlésről. Kovachich másolatai, Orsz. Lt.

³ Szemere és Hanvay naplója, 1635. II. 13. U. p.

kora életcéljainak megghiúsulását láthatta a kényszerítő helyzetben. Iratai, amelyekben a gyanúsítások ellen védekezik, végtelen keserűséget mutatnak, úgy tűnik fel, mintha nem csak másokkal, hanem önmagával is vitában állana. A pozsonyi protestánsok templomépítése ügyében, tudjuk, fenyegetésekkel is igyekezett érvényesíteni a király tilalmát, de azért a fenyegetések beváltása helyett ismételten közvetítő szerepet vállalt. "Én jó szót ez előtt sem adtam nekik s most sem adok", — kell azután védekeznie fölfelé, ahol eljárását bizonyára nem látták eléggé erélyesnek. Kőszeg város protestánsainak meghajlítására a kancellárt küldik le egy ízben; sikertelenül tér vissza és a nádor magatartását okolja ezért, akihez a kőszegiek küldöttei fordultak. "Biztatató választ éntőlem nem vettek, hanem ahhoz képest, amit én mondtam, alkalmaztatniuk kellett volna inkább magokat. Mert én simpliciter azt mondtam nekik, hogy iurisdictionom alatt nem lévén, sem nem oltalmazhatom, sem nem ingerálhatom magamat, meglássák pedig, hogy Ófelsége ellen ne rugóldozzanak." "Evvel, úgy tetszik, inkább mo neáltam, mint animáltam volna őket."¹ Így ír a kancelláriához, kérve, hogy alkalomadtán a király előtt is adják elő igazolását; de saját előadása is azt mutatja, hogy nem állott egész súlyával a kancellár vállalkozása mellett. — Máskor meg a megyék küldöttei jönnek hozzá, kik katolikus földesúr erőszakoskodása dolgában a királyhoz akarnak járulni. Esterházy előadja Pázmánynak, mint igyekezett visszatéríteni őket; mondta nekik, hogy készebb megfeszíttetni magát, mint hogy pártolja kívánságukat, amelyre semmiféle concessio sem jogosítja fel őket. De azért ajánlkozott, hogy rábírná a földesurat, ne kényszerítse a parasztot a vallás ügyében. Ha a király enged kérésüknek, — írja Pázmánynak, — kimondhatatlan igájukba esünk és minden romba dől, amit eddig építettünk; ha pedig elutasítja őket, — teszi hozzá vésztojólóan, — elég ok mindaz, ami eddig történt velük, hogy gonosz gondolatokra vetemedjenek. És ő nem vigyázhat rájuk, mert hitele sem az már fölfelé, ami eddig volt, kezé-

¹ '635. IV. 5. Orsz. Lt., Lit. Palat.

ben sincsenek már a kellő hatalmi eszközök. Következő levelében, Pázmány válaszából gyanút érezvén ki, visszatér a dologra: "A vármegyék követeit ki biztathatná, nem tudom, hanem ha azok is az Őfelsége mostani distractióiból vettek volna alkalmatosságot ily rendetlen kívánságokra. Kit vélne mindazonáltal biztatójuknak kegyelmed, hogy óvni tudnánk magunkat tőle, megszolgálom kegyelmednek, ha közli vélem, mert bizony dolog, én meg nem gondolhatom, ki lehetne".¹

Így bujkált a vád és a védelem és küzdött a nádorban is a vágy, hitének szolgálni és a törekvés, a belső viszályokat lecsendesíteni, hogy az országot messzemenő tervei számára lehetőleg kezében tarthassa. A vallás kérdése mindinkább egyéni tragikumává is vált, a tette született ember minden munkájának meghiúsítójává.

Mert Esterházy folyton mozgó és tevékenykedő ember volt, aki szeretett minden dologhoz a maga kezével nyúlni s ha örökös vándorlásain, télen-nyáron, rettentő utakon, szekerek törésével, lovak kidőlésével, a zajló Dunán át való kockázatos átkelésekkel, bizalmas levelei nyomán áttekintünk, megértjük sóhajtozásait fáradozásai és azok meghiúsulása fölött. "Itt azt vélem vala", — írja egy elhagyott helyről, — "hogyan a sok sár és víz között föl nem találnak; de mindenütt utánam a sok esztét vesztett ember itt is". Mint éh-hollók az eledelt, úgy várják őt is az emberek útjain, még csak el sem zárkozhat előlük egy-egy órára, mint otthon. "Ugyan tolong a sok megbántott ember réám; az úton is, ahol eljöttein köztök, a fákra, kertek sövényére és házakra hágtak föl s úgy kívántak látni; csak egy fán is megláttam tízig valót benne. Ezek szegények a töröktől is sanyargattatnak s a magunk feléről is s a sok hamisság alatt pedig ugyan nyögtek szegények. Csak egy nap is talán száz rendbeli dolgot is igazítottam el köztük." Számtalan bú és gond, úgy tetszik már, mintha füstölögne a feje, csak a jó Isten malasztja tartja, hogy meg ne szakadjon ennyi gondban. De ezt hozván az idő s hivatala is kívánván, meg kell felelnie neki.

Haza írt leveleiben beszél így, rövid, siető sorokban, nem pedig talán terjedelmes beszámolók között. "A mi dolgunk fáradtság és vigyázás. S ti, édes fiaim, imádkozatok". Néha, a munka lendületében, bizalom ébred benne; "S hiszem Istent, hogy jó és hasznos szolgálatokat fogok hazámnak tennem". Talán állandó utazásai és gyakori táborozásai következtében korai, fájdalmas betegségek gyötörték és amúgy is indulatos egyéniségét még türelmetlenebbé tették. Nyíltan beszélt fölfelé, de a rendek előtt is félelmetes volt haragja, ha építő terveiben akadályokat látott maga előtt; "szokott módján" beszélt előttünk, — írják a követek az országgyűléseken heves kitöréseiről, amiket az asztal ingerült veregetésével, lábdobbanásokkal kísért. Néha, hosszabb viták után, már keresni kellett a követek közül olyant, aki a hozzá való küldetésre vállalkozott volna; "Isten őrizz", kiált fel az egyik követ még naplójában is, amikor arról ír, hogy őt akarták megbízni ily küldetéssel. Bármint panaszkodik is tekintélye fogyatkozásáról, kortársai megjegyzései mutatják, hogy imponálni tudott. Igen elcsodálkozik egy ízben az egyik harmincados "hatalmas nagy merészségén", amikor az az ő parancsa ellenében a kamara elnökének kibúvó utasítását követi; "majd másképp nyúlunk a dologhoz s magára vessen, ha mi esik kegyelmeden, mert tudnia kell, hogy bú éri".¹ Gyűlésekre, tárgyalásokra több száz főnyi bandériumával vonult fel és utazásain kedvteléssel nézte, ha trombita, dobszó, üdvözlő lövések közt ünnepléssel fogadták, külsőségekben is kifejezésre juttatván a tiszteletet, ami Magyarország nádorát illeti.

Magánlevelei azonban közvetlen egyszerűséget mutatnak, öntetszelgéstől menten, legfőljebb orvosi tudományára való hiúságát nem tudja leplezni. Második házasságából bő levelezése maradt fenn, amiből férfias szerelem, üde érzés és aggódó gondoskodás árad felénk; a házaseletet s a házastársak kötelességeit illetőleg úgy a kort, mint saját magát jellemző sorai, amelyeket Homonnay Jánoshoz és feleségéhez írt, szintén magas erkölcsi felfogásra mutat-

¹ 1639. IX. 19. Est. It. IX. a) csomag.

nak és hihetővé teszik, hogy gazdag házasságaiban nem a vagyon szempontja volt a döntő motívum.¹

Politikai irataiban meglehetősen terjengősséggel szeretne jobbról-balról megvilágítani felfogását, ellentétben Pázmány tiszta, éles rövidségével. Tudott kegyetlenül ravasz is lenni, különösen Erdély felé; a politika fogásaira ifjúkori szolgálata egy nádor, majd az egyik főkapitány mellett, de különösen későbbi hosszú közpályáján szerzett óriási gyakorlata tanította, őszinte érzelme s meggyőződése azonban még erdélyi levelezéseiben is áttör minden színlelésen keresztül, talán erősebben, mint azt a politikai számítás kívánta volna, Pázmánnyal és a kancellárokkal való vitájában pedig az indulatait fojtogató szelídség gyorsan megy át nyers szókimondásokba. Talán a vallásügy volt az egyedüli pont, amelyben fölfelé sokáig kerülgetésekkel, homályos célzásokkal mert csak beszélni, "Isten dolga" lévén ez, lelkiismeret kérdése az uralkodó és saját maga előtt is. Elkeseredését, amely végül a belső meghasonlás haláráig mehetett el, bizonyára az a zavar is okozta, amely ennek a kérdésnek kapcsán önmagában támadt. Törekvő és az országot vallásban, szellemben egyesítő ifjúkori ideáljainak megsemmisülése magyarázza folytonos érzékenységét, fájdalmas kitöréseit, amelyekkel tele vannak politikai iratai és végeredményképpen csakugyan az a meggyőződés támad bennünk, hogy minden szenvedés, minden üres hatásvadászat nélkül öntötte ki oly áradatszerűen gondolatait, érzelmeit. "Szeretettel s igaz szívvek előadott tervei, "szegény veszni indult maradék hazánk s nemzetünk"-höz való hűsége, amiért kész életét is bármikor elfogyatnia; sértődései gyanúk miatt, amelyek, szavai szerint, mint tördőfések érik őt és amelyeket szeretne álomnak tartani, vagy szeretné, ha inkább meg sem született volna, mint azok súlya alatt élnie; "fáradt lélekkel s könnyes szemmel való munkálkodása s sok törődése", "halálhoz hasonló búsulásai", a föld alá való kívánczóságai, — mind oly gyakori kifejezések, amelyek a barokk korának stílusát mutatják és valószínű is, hogy ez az érzelmet.

¹ 1642. VII. 25. Est. It. 6b) köt. 246.

fájdalmat hatalmas mozdulatokba öntő művészeti stílus szabadította őt fel belsejének ily nagyszerű feltárására.¹ Mintha jellegzetes külseje is a korszak hatalmas szakálú istenszobraira emlékeztetett volna. A fájdalom azonban néha mélyebb optimizmusra mutat, mint a jókedv; mindig megújuló tettvágy és boldog remények hozhatnak csak mindig eleven szenvedést. — Elfajzott, fölösleges sallangokkal ékesített barokkstíliust a nádor iratai között csak egy-két beszédtervezetében találhatunk, amelyeket a kor mesterkéltséget ízlése szerint egyenesen hatáskeltés és kápráztatás céljából készített vagy talán készíttetett; máskülönben minden megnyilatkozása Pázmányhoz hasonlóan, hit, erő és szenvedély, igazi nagy magyar barokk.

¹ L. Horváth János gyönyörű fejtegetéseit. „Barokk ízlés irodalmunkban” („Napkelet”, 1924).

II.

Küzdelmek a kormányzattal szemben az erdélyi támadás idejéig.

Az 1637 8. évi országgyűlés.

II. Ferdinánd és Pázmány halála után Esterházy újabb nagy erőfeszítéseket tett az erdélyi ügynek kedve szerint való elintézésére. Alkalmat erre a töröknek Rákóczyval szemben tanúsított fenyegető magatartása szolgáltatott; a múlt évben a fejedelem szerencsésen csúffá tette a török igyekezetét Bethlen István pártfogására és most valóban számítani lehetett a tekintélyükben és érdekeikben sértett magyarországi pasák boszujára. Esterházy üzenetet küldött Rákóczyhoz, lemondásra biztatván őt a nemzet érdekében és Bécsben is erősen dolgozott azon, hogy meg ne hallgassák a fejedelem segélykéréseit, mert az saját megmentésére minden szomszédját háborúba akarja bonyolítani a törökkel, hogy azután alkalmas pillanatban otthagyja szövetségeseit. Ugyancsak ezekben a hónapokban ismét erősen dolgozott azon, hogy magyar internunciust küldjenek a portára, ami a tárgyalásokban a magyar szempontoknak felülkerekedését jelentette volna. De a nyáron már elkeseredetten írja a nádor, hogy nem is beszél már török ügyekről, teljességgel meguntatván magát azokat illetőleg oda-fönn; nem szól az erdélyi dolgokról sem, mert csak idegenséget vett azokért is.¹

Egyéb régi, országot átalakító tervei érdekében is

¹ Rákóczyhoz, 1637. II. 22., VIII. 24.; Komishoz, VIII. 23. Est. It. 6a) köt. 196., 205., 203. A királyhoz, kancellárhoz és miniszterekhez, 1637. eleje, IV. I., VII., 14., VIII. 18., VIII. 20., X. 12. U. o. 6b) köt. 315., 9a) köt. 46., 6a) köt. 200., 201.; 9a) köt. 47., 6a) köt. 202., 9a) köt. 48. és 1637. VII. 12. Lit. Pal. 177. - Esterházy törekvéseiről és a török követségről St., Turcica d. n.

láthatólag új küzdelemre készült Esterházy s az előkészületek, mint eddig is, jórészt az országgyűlést megelőző mérkőzésekben nyilvánultak. Az új király, úgy látszik, szeretett volna eleget tenni törvényszerinti kötelességének az országgyűlés hamaros összehívásával, amire a nádor mindjárt II. Ferdinánd halála után figyelmeztette is őt. A magyar tanács, amelyet e célból hamarosan össze is hívtak, nem Pozsonyban ülésezett ugyan, mint Esterházy kívánta, hanem Bécsben, de határozatain erősen mutatkozik a nádor felfogásának hatása. A törvények megtartása, a sérelmeknek még a gyűlés előtt való orvoslása, a végek fizetése, lehetőleg egyenes úton, a kamara kikerülésével, a török hódoltság ügyeinek rendezése s magyar követ a Portára, még pedig ugyanaz, akit a nádor javasolt: Ezek a főbb pontjai e határozatoknak, amelyeket mintha az a remény vezetett volna, hogy az új uralkodót üdvösebb irányba tudják készíteni a magyar ügyek intézésében.¹

Az udvar tehát hamarosan rájöhetett arra, hogy az országgyűlés dolga mégsem oly egyszerű és Ferdinándnak is Csehországba kellett utaznia; a következő hónapokban tehát nem történt semmi, Prágából a nádor sürgetéseire az országgyűlést illetőleg, csak biztatgató válaszokat írtak. Július derekán ismét sürgetőleg ír a nádor, a rendek izgalmára figyelmeztetve, amire gyorsan Bécsbe hívták őt és még e napokban széjjel is küldték a meghívókat szeptember hó 21. napjára.-

Azonban augusztus végén mégis elhalasztották a gyűlést november 11.-re, állítólag a török fenyegető mozdulatai miatt. Lehet, hogy csakugyan ez volt a halasztás tényleges oka; de bizonyos az is, hogy a gyűlést előkészítő tárgyalásokban is nagy zökkenők voltak.

Rákóczy György évek múlva, amikor fegyverfogását a császárral szemben megokolta, azt a kegyetlen módot is

¹ Esterházy felterjesztése, Est. lt. 9a) 84. és Orsz. Lt. Propos. 2—9. sz. — A tanács határozatai 1637. III. 28. Diact.

² II. Ferdinánd levelei, 1637. V. 18., VI. 23., VII. 13., VII. 16. Est. lt. 1k) köt. 107., I. csomag; Orsz. Lt. Diact. — Esterházy levelei Lit. Pal. 177., Est. lt. 6a) köt. 199. — Esterházy bécsi tanácskozásairól Dispacci, VII. 18., VIII. 1.

szemére hányta Esterháznak, amellyel ez országgyűlésen a protestáns ellenzékot legázolni igyekezett. Az országgyűlés követeinek naplói mind tele vannak panasszal a nádor magatartása ellen, élénk leírásával indulatos kitöréseinek, durvaságig menő fenyegetéseinek. A modern történetírás méltán állíthatta úgy élénk Esterházyt, mint aki ez országgyűlésen minden eszközzel a katolikus udvar céljainak szolgálatába szegődött.

Hogy azonban miként néztek az országgyűlés elé Bécsben, arról élénk képet adnak a velencei követnek hetenként írt jelentései. A részletekben tele vannak ugyan tévedésekkel e jelentések, de egészükben bizonyára az udvar hangulata tükrözik bennük.¹

Meghalt Pázmány, — mondja a követ; — nincs, aki hatalmas szavával elnyomja a magyarok követelődzéseit. Az előző uralkodó elég sikeresen dolgozott azon, hogy leküzdje a magyaroknak túlságos érzékenységét s lassankint lerontsa kiváltságaikat; elsősorban Pázmánynak köszönhetette az eredményt, akinek hiányát a mostani császár fájdalmasan tapasztalja. — A nádor, e követjelentésekben, teljesen a nemzeti ellenzék embere. Hatalmas egyéniség, sok párthívével, elégedetlen a mai kormányzattal; tele ellenséges szándékokkal, titkos utakon is tüzei a rendeket, hogy a végre nem hajtott törvények, a meghalt király teljesítetlen ígéretei, de különösen a vallásügy dolgában ne engedjenek. Az országgyűlés folyama alatt is az ellenzék vezérét látja a követ a nádorban, ő adja át a királyi határozatokkal ellenszegülő iratokat, ő az oka a hónapokig tartó sikertelen vitáknak a vallás kérdésében, néhány, a királlyal szemben szintén ellenséges főúrral egyetemben. A Thurzó-jószágokat ő követeli vissza a fiscustól, hogy az ország szükségleteire fordíthassák azokat. Egyáltalán már nem csupán a vallás és lelkiismeret szabadságát, hanem az ország egész kormányzatának függetlenségét követeli, mert különben szerinte az a veszély fenyeget, hogy Erdély módjára a török alá adja magát a nemzet.

¹ Staatsarchiv, Dispacci del Residente Veneto in Germania Gio. Batta Ballarin; majd: Giovanni Grimani, 1637. IX. 12.; XI. 7., 14., 21.; XII. 5., 19.; 1638. I. 16., 23., 30.; II. 6., 13., 20., 27., III. 13., 20.

Közvetlenül bizonyító iratok, amelyek e torzított kép magyarázatát adnák, alig maradtak reánk. Az országgyűlés előkészületeit illetőleg csak az uralkodó rendeletei a kamarához és egyes főurakhoz, annak megakadályozására, hogy a megyék utasításai a Thurzó-ügyet az országgyűlésre vigyék, mint azt, az udvar feltevése szerint, Esterházy akarta volna.¹

Esterházytól több fogalmazvány maradt fenn az országgyűlés teendőit illetőleg, különösen a végre nem hajtott törvények érvényesítéséről, a magyar tanács, kincstárnok, kamara hatásköréről és függetlenségéről.² Újra átfogalmazta régi memorandumát is a honvédelem új szervezetről, ismét azzal a gondolatmenettel, hogy az ország, a nagy háborúkat kivéve, saját erejével, állandóbb hadak felállításával, saját maga tartsa fenn magát és ne járjon koldulva idegen segítségért.³ Közvetlenül az országgyűlés előtt, a királyi propositiókhoz szólván, ugyancsak ezt a vezető gondolatot hangsúlyozza, de a részletekben már inkább csak a régi rendszer javíthatásánál marad. A klérus kötelezettségeiről nyomatékosan szól; máskülönben azonban nincs semmi oly követelés irataiban, amit feltűnően ellenzékinek lehetne nevezni.⁴ Ellenkezőleg, szigorú rendszabályt akar az országgyűlés tanácskozásainak elfajulása ellen; ez a részletesen kidolgozott házszabály, szerető szavak között ugyan, de az alsóház jelentőségét szorította volna le, a főrendi tekintély növelésével.⁵ A vallásügy vitáival hamarosan végezni lehetett volna ilyen házszabály mellett; ha a tervezet talán nem is egyenesen e célból készült, Esterházy irataiban ezúttal nincs semmi jele annak sem, hogy a valláskérdést ezen az országgyűlésen az udvar ellenére is végleges elintézés alá akarta volna venni.

¹ Diaet. 1637. VIII. 7., IX. 11.

² Est. lt. 7. köt. 14.; 8a) köt. 119.; 8 b) köt. 20.

³ Est. lt. 7. köt. 7.; 9a) köt. 82. Közölve Toldy i. m. 361. E memorandum csak a honvédelemről szóló általánosabb részt tartalmazza; a végekről külön ez országgyűlésre készült tervezetre nem akadunk a rendelkezésünkre álló anyagban.

⁴ 1637. XI. 3. Est. lt. 9a) köt. 49. közli Salamon, kisebb dolgozataiban.

⁵ - Est. lt. 9a) 50., 74. közli Salamon, u. o.

Említettük már fentebb, hogy az udvar az örökös királyság elismerését akarta ez országgyűléstől, amelynek feladata volt a királynő megkoronázása is. Esterházy több országgyűlési beszédéből úgy vesszük ki, mintha maga is az uralkodóház tekintélyének hódoló elismerésével akart volna kedveskedni az új királynak és ezzel talán igaz vonzalmát biztosítani a magyar nemzet iránt uralkodása egész idejére is. Ez lehetett talán egyik oka annak, hogy a kellemtelen kérdéseket erről a gyűlésről egyelőre távol akarta tartani. Talán úgy hitte, tisztének és személyének súlyát alapozza meg ez érdemével az uralkodó előtt, hűséges és hódoló nemzet élén mutatván be magát. Ő maga mondja, hogy a királynak rövid gyűlést ígért és tudjuk, hogy az udvar csakugyan öt hétre tervezte pozsonyi tartózkodását, amiből végül is négy hónap lett. Mintha valami ünnepi országgyűlést terveztek volna, az uralkodóház ragyogásával, a rendek hódolatával; erre mutatna talán az is, hogy az idegen követségek is elkísérték az udvart Pozsonyba. És Esterházy állásfoglalására bizonyára hatott a bécsiek gyanúja is, amelyről valószínűleg kellő értesülései voltak; innen magyarázható kíméletlensége, elkeseredettsége a vallásügy vitáinak folyamán. Nem találjuk nyomát annak, hogy az ellenzéknek bármi reményt is nyújtott volna támogatására a vallás kérdésében, csak a fölfelé és lefelé való áldatlan küzdelem későbbi szakaszában csúszott ki száján egy-egy megjegyzés, ami arra mutathatott, hogy ő maga is az udvar elviselhetetlen nyomása alatt cselekszik.

Magatartásának oka lehetett az a remény is, hogy az ellenzék letörésével és az új uralkodó bizalmának teljes megnyerésével végre megvalósíthatja országot átalakító terveit. Csak későbbi feljegyzésekből tudjuk, hogy nagy memorandumainak az ország elé terjesztését ez alkalommal is megtiltotta a király, ugyanazon okokkal, mint apja tette az 1635.-i országgyűlésen.¹ Nincs tudomásunk arról, hogy a gyűlésnek mely időszakában történt ez; csak egyes jelekből sejthetjük, hogy többször is megkísérelte javaslatainak tető alá hozását. A velencei követ mindjárt az ország-

gyűlés elején valami zavaros dolgot jelent a nádorral folyt megbeszélésekről, a főurak és nemesek hadállítási kötelezettségeit illetőleg és valami iratról beszél, amit a nádor minden nehézség ellenére is tárgyalatni akar az országgyűlésen.¹ Majd azokban a hetekben, amikor az országgyűlést még első sorban a vallás kérdése foglalkoztatta, e valláskérdéssel összekeverve egyre oly iratról beszél a követ, amely új adókról, a végvárok helyreállításáról szólna; többek között arról a követelésről is, hogy az Ausztriához zálogjogon csatolt magyar területeket adják vissza, ami a nádor tervezetiben szintén az ország anyagi erejének növelésére felvett pontok között szerepelt; valamint többször ír a követ a kivánságról is, hogy a fiscus által lefoglalt javakat a honvédelem céljaira fordítsák. Minthogy a gyűlés ez időben ily kérdésekkel nem foglalkozott, valószínűleg nem téved a követjelentés, amikor mindezt a nádor követeléseihez tünteti föl. Január derekán, amikor pedig a vallásviták újult erővel indultak meg és tartották lekötve a rendek figyelmét, írja azt, hogy Esterházy most már az ország egész kormányzatának önállóságát követeli, szabadságot "a vak szolgaság jármából, amiből reájuk semmi más, mint rosz, nem származnak."² Valószínű tehát, hogy a nádor nem adta fel egyhamar a küzdelmet átalakító terveinek megvalósításáért, a valláskérdés helyett ezeket erőszakolta első sorban fölfelé, míg másrészt a rendekkel való kemény bánásmóddal az uralkodó bizalmát akarta megnyerni. De a hosszú vallásviták után, amikor a királyt már csak nagy könyörgéssel lehetett visszatartani attól, hogy el ne utazzék, át kellett látnia, hogy tilalmazott javaslatait most semmi esetre sem hozhatja tető alá.

Minél őszintébb volt Esterházy igyekezete a protestáns ellenzék letörésére, annál végzetesebb hatással lehetett rá és egész jövőendő politikájára az a tapasztalat, hogy az udvartól most, Pázmány halála után, sem remélhet támogatást és hogy más részről a vallás ügyét hatalmi eszkö-

¹ Dispacci, 1637. XII. 5.

² U. O. 1637. XII. 19.; 1638. I. 16.

zökkel sohasem lehet elintézni, a belső egyetértést tehát méltányos béke nélkül sohasem lehet helyreállítani.¹

Eleinte határozottan követelte a rendektől, hogy a vallás kérdését szóba se hozzák ez országgyűlésen; majd azt kívánta, hogy legfeljebb magánúton tárgyaljanak vele e kérdésről. Még a törvény ellen, protestáns lelkészek elűzésével, jobbágyok erőszakos térítésével vétett katolikus földesurak eljárását is helyeselte, védelmezte. Minduntalan az uralkodóház tekintélyével hozakodott elő, a császárral, kit szinte az egész világ imád, a császárnővel, aki a spanyol király leánya; mit fog szólni ilyen alattvalókhöz, moslék népnek, disznópásztoroknak fogja őket tartani. Majd a rendek állhatatosságát látva, mégis csak tárgyalásokba bocsátkozott velük és egyes pontokban engedékeny válaszokat hozott az udvartól, a jobbágyok erőszakos térítésének megakadályozását ígérve és azt, hogy egyes katolikus városokban, ahol vonakodtak a protestánsoknak temetkezőhelyet adni, gondoskodnak a temetkezés lehetőségéről; de a templomokhoz való jogot s a lelkészek javadalmait nem voltak hajlandók biztosítani e válaszok a protestánsoknak, valamint nem akartak lemondani a katolikus szentszékeknek protestánsok felett való ítélkezéséről sem. Az ellenzék tehát ragaszkodott ahhoz, hogy a vallás dolgát az országgyűlésen a sérelmek között, még pedig minden más pontot megelőzve, tárgyalják és amikor a főrend és a klérus ellenzése nem szűnt meg, küldöttségben adták át a királynak sérelmeik jegyzékét.

Ekkor már sejtethetőleg erős vitái voltak a nádornak az udvar tanácskozásainál; lefelé már kérésekkel is kísérletezett, ígéretekkel, hogy a lelkészek elűzését ezután megakadályozza, "süljön ki a szeme", ha nem teszi, ő, — mondta, — eddig is a protestánsok pártfogója volt, néha még őfelsége parancsa ellen is, mint például a pozsonyi templomépítés, a nagyszombati templom és a szabolcai temető ügyében. Majd fenyegetésekbe tört ki és közben kissé elárulta magát: Hiába mentek őfelségéhez,

¹ Az országgyűlés vallási vitáiról l. Zsilinszky i. m., valamint az Orsz. Lt.-ban és a Nemz. Muz.-ban őrzött kéziratok naplóját.

— így szólt, — ő mindent hisz, amit a klérus mond neki. Esterházy orvosától meg olyasvalami intést hallanak a rendek, hogy mint szüzet kitartóan ostromolni kell az ügyet és bevétetik. De a király válasza egyebet nem tartalmazott, mint rosszalását a szokatlan módnak, amellyel a gyűlés egy része magán- és nem országos sérelmeit, a többi renddel ellentétben, eléje vitte; az országgyűléstől határozatot is kívánt a király az ilyen "újítások" ellen.

Pedig a rendek, mint a naplókából kitűnik, meglehetősen bíztak az uralkodóban; egyes állítólagos békülékeny kijelentéseit reménykedve adták tovább maguk között Valószínű is, hogy nem III. Ferdinánd személyes akarata volt a rideg válaszoknak oka, sőt nem is az idegen tanácsosok többségéé, akik, mint a velencei követjelentésekből és a tanács töredékes naplóiból következtethető, inkább oly dolgokban ellenkeztek, amelyek a bécsi kormányzat hatáskörét és az anyagi érdekeket érintették. A klérus szava és információja dönthetett itt. E pártnak vezére most már Lippay püspök, a kancellár volt, a vallás kérdésében makacsabb és erőszakosabb még Pázmánynál is. Különben, úgy látszik, maga a klérus is tartott attól, hogy a király, a protestánsok fellépésének és talán a nádor közvetítésének hatása alatt is, valami hirtelen engedékenységre határozza el magát, legalább erre mutat az, hogy a rendek küldöttségének fogadását a végsőkig ellenezte, féltékeny közbekiáltásokkal bizonykodván, hogy az uralkodó úgysem tesz semmit az ő meghallgatásuk nélkül. Ki is eszközölték, hogy közvetlenül a protestánsok küldöttsége előtt a katolikus párt vezéreit fogadta az uralkodó. Esterházy keserű szavai, hogy a király mindent hisz, amit a klérus mond neki és nemsokára kitört vádjai a kancellár hamis információi ellen, arra mutatnának, hogy a papság a protestánsok ellenszegülésének jelentőségét kisebbíteni igyekezett a király előtt, mint a kancellár későbbi nyilatkozataiból kitűnik, az ellenszegülést főként a nádor titkos bujtogatásának tulajdonítván. Támogatta a klérust a bécsi nuncius munkája is, aki, a velencei jelentések szerint, többször fellépett a protestánsoknak adandó engedmények ellen; már pedig a pápa jóakarátának megőrzése egyik elsőrendű kérés.

Hajnal István: Esterházy Miklós nádor lemondása.

dése volt a bécsi külügyi igazgatásnak az európai hatalmi politika szempontjából is.

Az ellenzék azonban kitartott, egységes fegyelemmel és jól vezetett taktikával, amelyet sűrű összejöveteleiken határoztak meg időről-időre. A király dorgáló válaszát nem adták át írásban nekik, csak felolvasták előttük; ők írásos választ követeltek, amitől azonban az udvar vonakodott, hisz nyilvánvalóan izgató dokumentumnak szánták volna azt a jövőre nézve a rendek. Napok teltek el ismét; a nádor fenyegetődött, majd panaszkodott: A gondtól az országgyűlés miatt feje és egész teste már csupa fájdalom. Az ellenzék azonban vigyázott, hogy előzetes megbeszélés nélkül, a nádor személyes hatása alatt, senki választ ne adjon kéréseire; majd pedig napokig hallgatagon ült az alsóház ülésein is, amikor a perszonális a többi ügyek tárgyalására akarta őket rávenni. Esterházy végül azt ígérte, hogy írásos választ kapnak, ha az országos gravamenek összeállításához fognak. Meg is jött a király irata, enyhébb hangú, mint az előbbi, de nem más, mint felszólítás, hogy a vallás vitájával felhagyva, az érdemleges tárgyalásokra térjenek át a rendek. A nádor ismét heves fenyegetésekkel fogadta a rendek ellenkező szándékait, végül pedig felszólítást küldött hozzájuk, hogy az engedelmeskedni kívánók jöjjenek át szállására, a főrend tanácshelyére. A protestánsok mégsem merték vállalni a szakítás felelősségét, zúgolódás közben maguk is a nádorhoz mentek és végre beleegyeztek abba, hogy az országos sérelmek összeállításához kezdjenek, határozni azonban addig nem fognak, amíg a vallás dolgában megfelelő választ nem kapnak az uralkodótól.

Több mint egy hónap múlt el, amíg ennyire juthattak; de haladást alig jelenthetett ez is, hiszen az országos gravamenek összeállításánál ismét csak szóba került a vallás kérdése is. Esterházy most már szigorú tilalmat küldött a magánösszejövetelek ellen, úgy, hogy az ellenzék vagy két hétig csak nagy titokban mert megbeszéléseket tartani. Január első napjaiban ugyanis a rendek új kérvényt akartak intézni a királyhoz és a gravamenek alig megkezdett összeállítása is újra megakadt a valláskérdés miatt; innen

magyarázható a nádor indulatos rendelkezése. És innen az ingerültség is, ami az udvar embereit elfogta; a követek közt hírek jártak olyan kijelentésekről, hogy az ellenzék csak egy-két emberének kellene fejét vétetni, a többi könnyen hajolna már aztán. És ez az általános ingerültség okozhatta azt is, hogy e napokban a nádor és a kancellár ellentéte általános elszörnyülködést keltő botrányban tört ki.

Történetesen a Thurzó-ügy került szóba a gravame-nek összeállításának kapcsán; úgy a kamara, mint az érdekelt főurak erősen korteskedtek a rendek között. Esterházy egyenes beavatkozásáról nem szólnak a feljegyzések, de tudjuk, hogy a fiscus ellen foglalt állást és valószínűleg csakugyan az ország céljaira akarta fordíttatni a Thurzó-jószágokat, mint ahogyan azt a velencei követ is említi. Tagadta, hogy saját maga érdekelt lett volna ez ügyben és úgylátszik, egyelőre közvetlen érdekei nem is fűződtek hozzá. Ha tehát eredetileg talán magára is gondolt, amikor, két évvel előbb, az ügy felszínre került, most már bizonyára őrizkedett volna, a sok gyanú és hajsza után, saját érdekeit erőszakolni és inkább a törvényes álláspont megvédését kívánta, amely a fiscus bírói ítélet nélkül való birtokfoglalásait letiltotta; annál is inkább, mert az ilyen birtok jövedelmét vagy árát a bécsi udvari kamarán át csaknem mindig idegen célokra fordították. Az udvari párt őrző szemekkel figyelhette a nádor magatartását és amikor az január 4.-én az alsóház vezetőjét ez ügyben a nála tanácskozó főurakhoz kérte, Lippay kancellár, aki nem volt jelen, értesülvén erről, dühre gerjedve sietett be hozzá, felelősségre vonta őt, hogy hogyan merészelt hivatni a perszonálist, holott az ő távollétében nem volt teljes a királyi tanács; hogy miért mozgatja egyáltalán azt az ügyet, amit különben az ország nem mozgatna? Esterházy védekezett, hogy ő csak az egybegyűlt főurak nevében hívatta a perszonálist. De csakhamar szó szót követett és a kancellár egészen más vádakkal is előállott: Hogy a nádor az oka a gyűlés húzóadásának és az oly nagy hiábavaló költségeknek; ha ő nem akadályozná, jobb eredménye lenne az országgyűlésnek.

— "Te vagy az oka mindennek," — felelte Esterházy

— "mert te irogatsz oly leveleket a király nevében, amikről nincs mindig tudomása Őfelségének. Te vagy az, aki rosszul informárod őt és ezért te okoztad ezt az egész huzavonát!"

— "Te árulója vagy őfelségének, nem pedig híve," — tört ki a kancellár. — "Hiszen a Thurzó-ügyben támadt elmentéteket csak te ébresztetted fel, a gravamenek összeállítói nem is tudtak ez ügyről. Én Őfelségének hű embere vagyok, a leveleket, miket kiadok, mindig eléje terjesztem s ő átolvasásuk után írja alá azokat."

— "Hazudsz, te!"

— "Te vagy egyedül az, aki hazudik!"

A nádor felemelt kezekkel kiáltott:

— "Ha világi ember lennél, itt rögtön lekaszabolnálak, de mivel pap vagy, megkegyelmezek, magamnak és neked!"

— "Protestálok," — mondta a kancellár, — őfelségéhez való fellebbezéssel.

— "Én is protestálok, ugyanoda fellebbezve. És velem lesz majd az ország, megvédi méltóságomat. Holnap lemondok tisztemről és felfedem az engem ért meggyalázást!"

— "Miattam akár ma lemondhatsz," — folytatta a kancellár; — "mellettem lesz Őfelsége és a klérus, mely megvédi tisztességemet!"

A kiáltozás egész a harmadik szobáig hallatszott és sok olyasmi hangzott még el, amit egyes naplóírók szerint nem tanácsos papírra vetni, csak jól bele kell vésni szívükbe és emlékezetükbe. Másnap már, ha a város utcáin két-három embert lehetett együtt látni, bizonyos volt, hogy a nádor és a kancellár botrányáról beszélgettek.¹

Esterházy csakugyan a rendekhez akart fordulni elégtételért és az esetről egyes követek naplói annak a protestáns főúrnak előadása alapján irtak, akit a nádor e célból még aznap hozzájuk küldött. Bár ép ezen a napon tiltotta le

¹ Az eseményről a bártfai követek naplója ad számot legrészletesebben; az abauji követek naplója röviden, de lényegében egyezően adja elő a dolgot.

Esterházy a magánösszejöveteleket, egyesek habozását kivéve, általánosan az ország ügyévé tették a nádor sérelmét és a következő két napon az ellenzék vezetői sokat tárgyaltak a teendőkről Esterházyval és megbízottjával. Ekkor aztán az uralkodó is közbelépett, két titkos tanácsosa által keresztényi békülésre kérvén a nádort, de az, — a naplók szerint, — a király előtt keserűen kiöntötte szívét; saját személyét illetőleg kész lenne a feledésre, de tisztében az ország méltóságát sértették meg és a rendek elégtételt fognak ezért kívánni. Másnap csakugyan átküldte a rendekhez sérelmeinek jegyzékét. Azok úgy határoztak, hogy védelmére kelnek, de kívánják, hogy Esterházy se nyugodjék és ne hagyja őket végül is egyedül a kérdésben.

Ügylátszik, Esterházy és Lippay között az országgyűlés egész ideje alatt nem történt meg a kibékülés, de az elégtétel kérdését lassanként felőrölhették a következő új vallásviták, valamint bizonyára az uralkodónak mindkét félre gyakorolt nyomása is. Talán ezekből a napokból való a nádornak több fogalmazványa is, amelyek a kancellár hatalmának elfajulásáról szólnak. E feljegyzések mutatják, milyen óriási jelentősége volt annak, hogy ezt a pozíciót a klérus tartotta kezében. Egyenesen azon az úton volt a dolog, hogy jelentőségben messze elkerülje a nádorét a kancellár tiszte. Esterházy szerint a kancellár már a magyar tanács fölött állónak tekinti magát, nélküle teszi meg előterjesztéseit a királynak és így méltóságok, birtokok adományozása, nemesítések, az országos birák ítéleteinek felülvizsgálása mind az ő véleményétől függnék már. A törvény szerint állandóan két magyar tanácsosnak kellene mellette lennie, a törvény azonban nincs végrehajtva; sőt, ha éppen jelen is vannak jogtudó tanácsosok, akkor sem kérdezik meg őket. Még azt is rossz néven veszi már a kancellár, ha a megyék nem hozzá, hanem a nádorhoz fordulnak ügyeikben.¹

A szokásos folyamat volt ez, amely az állandóan az úr mellett tartózkodó kisebb funkcionáriust idővel rendszeren magas külső szervek főnökévé teszi. A dolognak azon-

¹ Est. lt. 7. köt. 14.; 9. b) köt, 96, 142.

ban a hatalmi kérdés mellett más jelentősége is volt. A nádor némileg a központon kivüleső és a nemzet súlypontjában elhelyezkedő hatalom volt, míg a kancellár félig-meddig udvari hivatalnok, akinek javaslatai körülbelül csak referátum-jellegűek voltak az uralkodó és annak titkos tanácsa előtt. A magyar ügyekről való határozat ily módon csúszhatott át lassanként a titkos tanács hatáskörébe, amelynek ekkor még egyetlen állandó magyar tagja sem volt.

A kancellárral való összetűzés ellenére Esterházy képményen igyekezett elbánni továbbra is a vallásügyet erőszakoló rendekkel, bár keserűsége ki-kitört fenyegetései közben is: Ha tovább is makacskodnak, — mondta, — ezzel őt mintegy élve sirba fogják helyezni. Majd kifakadt, hogy a klérus is őt okolja a viták miatt és a rendek is azt mondják, hogy ha a nádor nem lenne, jobb eredménnyel végezhethének. Január 23.-án a király újabb felszólítást küldött a rendekhez a továbbhaladásra, de irata most már többször hangsúlyozta, hogy kiváltságaikat és a vallási engedményeket épségben akarja tartani. Különben pedig megfenyegeti a rendeket, hogy makacsságuk esetén a gyűlés alkalmazkodó részével fogja az országos ügyeket tárgyalásra venni. Az ellenzék hallgatással fogadta ezt az üzenetet is, a nádor gorombán reájuk förmedt, de azért nem voltak hajlandók engedni.

Most már a követek naplói is feljegyzik, hogy a király állítólag a nádort okolná az ellenzék makacsságáért; valószínűleg a gyanú folytán, hogy Esterházynak az uralkodónál képviselt mérsékelt álláspontja nem maradt ismeretlen a rendek előtt sem. A naplókából tényleg kitűnik, hogy a nádor az ellenzék előtt már régebben is elejtett egy-két szót, amelyek azt mutatták, hogy a templomok kérdésében hajlandó lenne vegyes bizottságokat állítani, amelyek a vitás helyeken a hivek többsége szerint döntenének.

Január végén már az udvarnak is meg kellett győződnie arról, hogy rideg magatartása eredményre nem vezethet, bár Trautmanstorff és más titkos tanácsosok is többször kísérletet tettek az ellenzék vezéreinek rábeszélésére. Január 27.-én és 28.-án nagy viták folytak tehát újra a felső tanácsban. Ez ülésekről kivételesen jegyzőkönyvek

is maradnak fenn, amelyek minden töredékességük mellett is azt bizonyítják, hogy a nádor odafönn erélyesen küzdött a protestánsoknak engedmények árán való kibékítése mellett.¹ A jegyzőkönyv szerint egy közvetítő javaslatot terjesztett be, ami fölött, mint a feljegyzés kuszált mondatai mutatják, heves vita keletkezett, nagy összevisszaságban, ide-oda hullámozva. Egy rész úgy látta, hogy a nádor javaslata ugyanaz, amit az ellenzék kíván, csak szavakban tér el attól; más rész, hogy a rendek úgysem elégednének meg ezzel sem és csak újabb bátorítást merítenének az engedékenységből a további huzavonára. Némelyek az országgyűlés felosztatását javasolták, mások pedig azt, hogy az ellenzék mellőzésével térjenek át az országos ügyek tárgyalására. Voltak azonban olyanok is, akik a nádor mellett foglaltak állást és a vita eredménye végül is az lett, hogy Esterházy négy pontban összefoglalt javaslatát lényegesen átformálva fogadták el. E négy pontot másnap a nádor bizalmasan közölte a rendekkel. A király ezek szerint törvényt engedélyezne arról, hogy a vallásügy eddigi törvényei, amiket szószerint újra felsorolnának, érvényben maradjanak ezután is. A rendeknek templomhoz való jogát illetőleg két városban kedvező határozatot ad a király. A mezővárosok és falvak, tehát a jobbágyok jogait illetőleg Őfelsége mindkét fél részéről vizsgálatot rendel és annak eredménye szerint fog határozni. Végül pedig felszólítja a rendeket, hogy ne adjanak okot a viszályokra.²

Ez a látszólag hanyagul fogalmazott, valójában azonban a határozott kifejezéseket számítással kerülő szöveg az, amiről a velencei követ úgy ír, hogy a régi törvényeket elismeri, a lelkiismeret szabadságáról pedig némi határozatlan nyilatkozatot tesz, amit Őfelsége hallgatólagos beleegyezésének is vehetnek a rendek.³ A tanács jegyzőkönyve nem adja a nádor javaslatának szövegét, de a vita részletei azt mutatják, hogy az első pontban a régi törvények határozottabb megerősítését kívánta, holott a klérus még a

1 *Diaet.*- 1637. I. 27. 28.

2 *Katona: Hist. Crit.* XXXII. köt. III. Ferd. irata 1638. II. 2.-ről.

3 *Dispacci*, 1638. II. 13.

"megerősítés" szó ellen is tiltakozott és a helyette "érvényben maradás" kifejezését akarta alkalmazni, ami az egész rendelkezésnek némileg ideiglenes színt adhatott. A rendeknek a templomokhoz való jogát nyilván általánosságban kívánta elismertetni a nádor, mert ellenzői az erre vonatkozó elvi kijelentés ellen szóltak; így kerülhetett a végleges szövegbe a két városra korlátozott engedmény. A falvak templomai körül rendelendő vizsgálatok dolgában a jobbágyhívek és a megyék meghallgatását kívánta a nádor javaslata, az ellenfél azonban a földesúri jogok sérelmét látta ebben; a végleges szöveg tehát csak vizsgálatról szól, anélkül, hogy módjáról közelebbit mondana és hogy a vizsgálat eredményének elfogadására bármi ígéretet is tenne. A negyedik pontban végül Esterházy nyilván erőteljes felszólítást kívánt volna mindkét vallás rendéihez, hogy jogtalan eljárásukkal a jövőben többé viszályokat ne okozzanak, mert az ellene érvelők az ő javaslatának kifejezéseiben mintegy a protestáns panaszoknak igazolását látták; a határozat szövegébe tehát csak színtelen buzdítás került az egyenlenségek okozása ellen. És c pontok kikényszerítésére is gyaníthatólag minden erejét meg kellett feszítenie a nádornak; a velencei követ szerint azt emlegette, hogy a rendek már követek küldését tervezik a törökhöz, a szövetségre való tárgyalások céljából.¹

A nádor közlésére a rendek valamennyi pont határozott kifejtését követelték, mint ahogy azt körülbelül az Ő javaslata is tervezte. Esterházy erre az ellenzésre ismét dühbe jött, felugrott, árulót, összeesküvőt kiáltott reájuk és keztyűjét odavágva, párviadalra hívta azt, aki vele ellenkezni merészel. Haragja oly fenyegetőnek látszott, hogy az ellenzék egyik lehangosabb embere napokig rejtőzött szállásán, elfogatásától tartva. Majd a következő napokban ismét azt emlegette keserűen Esterházy, hogy a gyűlés sikertelensége a halálba viszi őt, holott ő nem oka annak; Isten büntetése legyen azon, aki ezt okozta. Február elején írásban is közölték a pontokat a rendekkel, mint a király határozatait. Esterházy esküdözött előttük, hogy felelősséget

vállal a jövőben mindenki zavartalan vallásgyakorlatáért; többet, mint a királyi irat adott, sohasem csikarhatnak ki úgysem, hiszen elődeik vérrel-vassal sem tudtak soha még ennyit sem elérni.

Az ellenzék soraiban ekkor már a megoszlás jelei mutatkoztak. Minthogy a templomok dolgában mégis csak valami eredményt értek el a vizsgálatok ígéretével, végül is belenyugodtak abba, hogy ismét megkezdik a többi ügy tárgyalását, de közben újra kérni fogják a királyt kedvezőbb határozatra a vallás dolgát illetőleg.

Két és félhónapos húzódás után, február 5.-én, tehát végre feljegyezhetette az egyik követ országgyűlési naplójába: "Initium Diaetae".

Február közepén megkoronázták a királynőt is, amire a rendeket szintén a nádor némi nyomásával kellett rávenni; azonban a király fiának koronázásáról, mégpedig az örökösödés jogának alapján, le kellett mondania ezúttal az udvarnak.¹

A gravamenek összeállítása körül ismét huzavonák támadtak egyes kérdésekben; több mint egyhónapos vita után sikerült csak rávenni a rendeket, hogy a döntést egyes dolgokról a következő országgyűlésre halasszák. A királyt már alig lehetett továbbmaradásra bírni és így az új törvények összeállításával alig tíz nap alatt kellett végeznie az országgyűlésnek.

E törvények ismét a rendek némi áldozatkészségére mutattak a honvédelem céljait illetőleg, megújították a mult országgyűlés ajánlatait, a végrehajtás körül némi szigorúbb rendelkezésekkel. Az országgyűlés végén a főurakat és főpapokat önkéntes pénzajánlatokra szorították, Érsekújvár felépítésének költségeire, ami kétségkívül a nádor buzgólkodásának eredménye volt. A nádor sikerét jelentette az a törvény is, amely a kancellárt minden kiadványnak a király jóváhagyása elé való terjesztésére szólította fel, valamint sikerét jelentette a nádori hatáskör épségbentartásáról szóló újabb törvény is.

¹ A velencei követ szerint a választás talán sikerült volna, de az udvar az örökösödést akarta kimondani; elhalasztotta tehát a tervet. — Dispacci, 1638. II. 6.

Ámde egészben véve csak csalódást hozott Esterházyra ez az országgyűlés is; nem sikerült megmernie a király feltétlen bizalmát sem és kényszerű magatartásával el kellett idegeníteni magától a rendeket is.

Ugy látszik, feladott minden reményt arra is, hogy élete nagy terveit ily körülmények között valaha is megvalósíthassa. Az országgyűlés vége felé, hosszú irattal megokolva, tisztétől való felmentését kérte a királytól.

Nem viselheti tovább e tisztet, — mondja, — amellyel csak gyűlöltté tette magát az ország rendei előtt is és csak bizalmatlanságot szerzett odafenn a királynál is. Lehetetlenség lelkiismeretének sérelme nélkül eleget tennie azoknak a felülről jövő rendelkezéseknek, amelyek a haza szabadságával és a törvényekkel ellenkeznek; ha pedig felszóllal ellenünk, a vakmerőnek, sőt a lázadónak nevét kell elviselnie. Hatáskörének minden ágában megkötötték kezét; még nádori fizetésének kiutalásában is, a törvények és királyi rendeletek ellenére, folytonos akadékokat támaszt a kamara elnöke. És mindezekon felül egyesek részéről még oly sértéseket is el kell szenvednie, amelyek nemcsak személyére, hanem tisztére is örök gyalázatot jelentenek.

Ez a lemondó irat talán már sokkal inkább mutatja a végleges elszántság jeleit, mint a nádor előző lemondásai. Mert azt is kiemeli most már, hogy öregsége és betegeskedése miatt sem érzi magát tovább képesnek tisztének betöltésére, aminek anyagi terheit sem bírja el már vagyona. Hogy kérését biztosabban teljesítsék, lemond minden kárpótlásról, amelyre az országtól vagy a királytól igénye lenne; elég jutalom lesz reá nézve, ha magánéletbe vonulva, háza romjainak felépítésére fordíthatja utolsó éveit. Kéri tehát a királyt, fogadja el lemondását és adja engedélyét, hogy ő azt az országgyűléssel is közölhesse.¹

Úgy látszik, a lemondás kérvényéről egyelőre nem határozott a király, mert Esterházy pár hét múlva Bécsben

¹ Est. It. 9 a) köt. 87.; Lit. Palat. 213. — Mindkét helyen dátum nélkül, de 13. nádori évről szólván, az 1638. évben kelhetett. — Közli Toldy i. in., régibb kiadványok alapján, 1638. III. 16. dátummal, ami valószínűleg helyes is, mert az országgyűlési naplók említik, hogy a nádor e napon letette hivatalát.

ismét kérte annak elintézését. De most már, hosszú és áldozatokkal teljes szolgálatait számlálván elő, reményét fejezi ki, hogy a király kegyelmesen tekintettel lesz reá és családjára és úgy határoz, hogy a további szolgálatra felegyenesíti ismét az ő lelkét, vagy pedig úgy, hogy oly sok fáradtságos év után védelme árnyékában töltheti el hátralevő kevés napjait.¹

Ez az irat tehát már a nádor békülékenyebb hangulataira mutat. A király rövidesen meg is adta feleletét-

Elismeri, hogy a nádornak hivatalában nagy nehézségekkel kell megküzdenie, amelyek miatt méltán kívánhatja felszabadítását a súlyos teher alól. De a jelen időkre és az ország helyzetére való tekintettel nem engedheti meg tiszteről való lemondását, ami különben szokatlan és eddig soha sem hallott dolog lenne. Mindig csak hálával gondol a nádor sok hű szolgálatára és a jövőben is a hű miniszter és a honszerető férfiú szolgálatait várja tőle. Nádori fizetésének rendes kiutalásáról új határozott parancsokat fog kibocsájtani. Ha pedig méltósága ellen meggondolatlan sértések történtek volna, a méltányosság határain belül kellő orvoslást fog azokra elrendelni.

A nádor kibékítésével összefüggésben adhatta ki az uralkodó ugyanezen a napon egy másik iratát is, amelyben az országgyűlési határozatok végrehajtása, a honvédelem és a végek ügyében elfogadja Esterháznak ekkoriban felterjesztett javaslatait.²

Úgy látszik, csak ezután történt meg a nádor és a kancellár kibékülése és a következő pár esztendőben Lippay javaslataiban csakugyan meglehetősen megértést tapasztalhatunk Esterházy közügyi törekvéseivel szemben, különösen a honvédelem kérdéseiben. Országgyűlésről ezután három évig szó alig esett és a valláskérdés, amely igazi erővel csak az országgyűléseken támadhatott fel, egyelőre nem zavarhatta meg a két államférfiú egyetértését. Esterházy elkeseredése ez években sem szűnt meg, de mind erősebben a bécsi kormánynak Magyarországra káros, önző belső és.

¹ Lit. Palat. (Tévesen az 1641. év alatt.)

² 1638. V. 9. Est. It. 1. k) köt. 149. és 147.

Ámde egészben véve csak csalódást hozott Esterházyra ez az országgyűlés is; nem sikerült megnyernie a király feltétlen bizalmát sem és kényszerű magatartásával el kellett idegeníteni magától a rendeket is.

Ugy látszik, feladott minden reményt arra is, hogy élete nagy terveit ily körülmények között valaha is megvalósíthassa. Az országgyűlés vége felé, hosszú irattal megokolva, tisztétől való felmentését kérte a királytól.

Nem viselheti tovább c tisztet, — mondja, — amellyel csak gyűlöltté tette magát az ország rendei előtt is és csak bizalmatlanságot szerzett odafenn a királynál is. Lehetetlenség lelkiismeretének sérelme nélkül eleget tennie azoknak a felülről jövő rendelkezéseknek, amelyek a haza szabadságával és a törvényekkel ellenkeznek; ha pedig felszóllal ellenünk, a vakmerőnek, sőt a lázadónak nevét kell elviselnie. Hatáskörének minden ágában megkötötték kezét; még nádori fizetésének kiutalásában is, a törvények és királyi rendeletek ellenére, folytonos akadékokat támaszt a kamara elnöke. És mindezekon felül egyesek részéről még oly sértéseket is el kell szenvednie, amelyek nemcsak személyére, hanem tisztére is örök gyalázatot jelentenek.

Ez a lemondó irat talán már sokkal inkább mutatja a végleges elszántság jeleit, mint a nádor előző lemondásai. Mert azt is kiemeli most már, hogy öregsége és betegeskedése miatt sem érzi magát tovább képesnek tisztének betöltésére, aminek anyagi terheit sem bírja el már vagyona. Hogy kérését biztosabban teljesítsék, lemond minden kárpótlásról, amelyre az országtól vagy a királytól igénye lenne; elég jutalom lesz reá nézve, ha magánéletbe vonulva, háza romjainak felépítésére fordíthatja utolsó éveit. Kéri tehát a királyt, fogadja el lemondását és adja engedélyét, hogy ő azt az országgyűléssel is közölhesse.¹

Úgy látszik, a lemondás kérvényéről egyelőre nem határozott a király, mert Esterházy pár hét múlva Bécsben

¹ Est. It. 9 a) köt. 87.; Lit. Palat. 213. — Mindkét helyen dátum nélkül, de 13. nádori évről szólván, az 1638. évben kelhetett. — Közli Toldy i. m., régebb kiadványok alapján, 1638. III. 16. dátummal, ami valószínűleg helyes is, mert az országgyűlési naplók említik, hogy a nádor e napon letette hivatalát.

ismét kérte annak elintézését. De most már, hosszú és áldozatokkal teljes szolgálatait számlálván elő, reményét fejezi ki, hogy a király kegyelmesen tekintettel lesz reá és családjára és úgy határoz, hogy a további szolgálatra felegyenesíti ismét az ő lelkét, vagy pedig úgy, hogy oly sok fáradtságos év után védelme árnyékában töltheti el hátralevő kevés napjait.¹

Ez az irat tehát már a nádor békülékenyebb hangulataira mutat. A király rövidesen meg is adta feleletét.

Elismeri, hogy a nádornak hivatalában nagy nehézségekkel kell megküzdenie, amelyek miatt méltán kívánhatja felszabadítását a súlyos teher alól. De a jelen időkre és az ország helyzetére való tekintettel nem engedheti meg tiszteről való lemondását, ami különben szokatlan és eddig soha sem hallott dolog lenne. Mindig csak hálával gondol a nádor sok hű szolgálatára és a jövőben is a hű miniszter és a honszerető férfiú szolgálatait várja tőle. Nádori fizetésének rendes kiutalásáról új határozott parancsokat fog kibocsájtani. Ha pedig méltósága ellen meggondolatlan sértések történtek volna, a méltányosság határain belül kellő orvoslást fog azokra elrendelni.

A nádor kibékítésével összefüggésben adhatta ki az uralkodó ugyanezen a napon egy másik iratát is, amelyben az országgyűlési határozatok végrehajtása, a honvédelem és a végek ügyében elfogadja Esterháznak ekkoriban felterjesztett javaslatait.²

Úgy látszik, csak ezután történt meg a nádor és a kancellár kibékülése és a következő pár esztendőben Lippay javaslataiban csakugyan meglehetősen megértést tapasztalhatunk Esterházy közügyi törekvéseivel szemben, különösen a honvédelem kérdéseiben. Országgyűlésről ezután három évig szó alig esett és a valláskérdés, amely igazi erővel csak az országgyűléseken támadhatott fel, egyelőre nem zavarhatta meg a két államférfiú egyetértését. Esterházy elkeseredése ez években sem szűnt meg, de mind erősebben a bécsi kormánynak Magyarországra káros, önző belső és

¹ Lit. Palat. (Tévesen az 1641. év alatt.)

² 1638. V. 9. Est. It. I. k) köt. 149. és 147.

külső politikája ellen irányult az; ami ellen ezután felterjesztéseiben mind hevesebb támadásokat intéz az uralkodó előtt is a nádor.

A nádor és a központi kormányzat.

Az osztrák tartományok tulajdonképen Esterházy idejében forrtak össze egymással egységes, különálló országgá; a német császári politika helyett ezidőben lépett előtérbe az osztrák uralkodóház politikája.¹ Amíg a számos, lazán egymáshoz fűzött tartományból álló német birodalom külön önálló részei voltak az egyes osztrák tartományok is, addig aránylag kevésbé tűnhetett fel a kicsiny Magyarországnak politikailag önállóbb helyzete. Amikor azonban a dinasztia szűkebb, de szorosabban magához kötött birtokára tette át uralmának alapjait, mind erősebb lett a kényszerűsége annak, hogy egyetlen központból intézzék mindazon országok ügyeit, amelyeknek a Habsburgok valóságos uralkodói voltak. A központi kormányzat jelentőségben való növekedése különben következménye volt az abszolutisztikus államelméletek akkor már általános hatásának is.²

A királyi Magyarország akkor területre csak alig negyedrészt tette a Habsburg-birtokoknak, lakosságra pedig mintegy hatodrészt.³ Történeti múltja és történeti igényei régi területére növelhették ugyan fontosságát, de az uralkodóház folytonos nagy háborúi között a gyakorlati követelmények döntöttek és a központi kormányzat az országgyűlések állandó tiltakozása ellenére is mind erősebben igyekezett magához ragadni az ország anyagi ereje fölött való rendelkezést, a nyílt alkotmánysértés ódiumát barátságos magyarázatokkal és ígérekkel kerülvén ki. Amúgy sem lehetett akkoriban éles megkülönböztetést kívánni az uralkodó és az állam szervei között; nem csoda, ha a titkos tanácsban, az udvari kamarában és a haditanácsban az ural-

¹ L. O. Redlich fejtegetéseit: *Gesch. österreichs*. IV.

- Fr. Meinecke: *Die Idee der Staatsräson*.

³ Redlich i. m. és Acsády: *Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században*.

kodó tanácsadó testületeit respektálták magyar részről is és ha gyakran nem is érezték át világosan, milyen rendelkezéseiket kell jogtalan beavatkozásoknak tekinteniük. Pedig azelőtt a titkos tanács inkább a német birodalom tanácsa volt, ekkoriban alakult át csak osztrák tanácsá, csaknem kizárólag osztrák tagokkal, köztük a birodalmi kancellár helyett az osztrák kancellárral; az osztrák kancellária ekkor lett a birodalmi helyett a dinasztia kancelláriája, az udvari kamarában ekkor rendezkedtek be különböző osztályokra, amelyeknek egyike a magyar pénzügyeket is magában foglalta és a haditanács ekkoriban vált igazán minden katonai ügy intézőjévé, hiszen ezidőtájt szűnt meg véglegesen nálunk is, de más európai államokban is az ország rendéinek hadserege az uralkodó hadserege mellett.¹

Minthogy sem a nádor, sem az egyéb kormányiszervek hatásköre nem volt pontosan megállapítva, Esterházy örökké süppedő talajban gázolt, lefelé való rendelkezéseinek és felfelé küldött javaslatainak sikerét és eredményét sohasem láthatta bizonyosnak. Mindenhez joga volt tulajdonképpen és semmire sem egészen. Szinte alig volt más útja hatáskörének fenntartására, mint a folytonos fenyegetődzés és a kormányzat többi tényezőivel való ellenségeskedés.

A legtöbb akadékos talán a pénz kérdése támasztotta, hiszen amikor ki is verekedett már valamit a honvédelem céljaira a királytól, pénzt sem a kamarától, sem másunnan kicsikarni nem tudott. Vagy nem volt, vagy nem adtak, míg aztán a kérdéses ügy hosszú huzavonák után végleg el nem posványosodott.

Az udvari kamarával mindez ügyekben közvetlenül kevésbé volt dolga, a magyar kamarához kellett magyar ügyekben fordulnia. Szélsőséges vádaskodásai sem az udvari, hanem a magyar kamarát illették elsősorban és főként annak akkori elnökét, Pálffy Pál grófot, mind elkeseredettebb személyes gyűlölettel is.

¹ A központi kormányzat történetére I. Fellner-Kretschmayr: Die österreichische Zentralverwaltung; M. Koch: Gesch. des Deutschen Reiches unter der Regierung Ferdinands III. és O. Redlich i. m. — A kamaráról azonkívül I. Th. Mayer: Das Verhältnis der Hofkammer zur ung. Kammer. MIÖG. IZrgbd. IX.

A két főúrnak halálos gyűlölködése közismert volt akkoriban. Esterházy iratai elpuhult, kicsapongó, hivatalában a maga kezére dolgozó embernek mutatják be Pálffy, aki Bécsből, az ágy fenekéről akar intézni mindent; ő az, akinek egyedül van odafönn hitele, aki mindent vállal és semmit sem végez; fejetlen-kezetlen-lábatlan ember. Ha valamit reábíznak, már előre biztosra veszi a nádor, hogy nem lesz abból semmi, ismételt királyi parancsok ellenére sem.

Pálffy később Esterházy utóda lett a nádori méltóságban, sőt ő volt az első magyar, akit a titkos tanács tagjai közé felvett az uralkodó. Nádori működésével általában véve jó emlékeket hagyott hátra, mint közvetítő, engedékeny szellemű ember a vallás kérdésében. Esterházy idejében azonban még nagy barátja volt a klérus pártjának, a városok erőszakos térítésében erősen kezére járt annak és Lippay kancellár szemmeláthatólag igyekszik is kedvében járni a király előtt, a nádor rovására. De amikor nádorrá lett, a végvárakról, az ország elhagyatottságáról Pálffy is oly megindító jelentéseket küld fel, akárcsak Esterházy; és Lippay, akkor már esztergomi érsek, a legnagyobb elkéséredéssel fordul ellene az uralkodó előtt, a klérus gyűlöletével és állandó gyalázásával vádolván meg őt is.¹

A nádornak a kamara pénzkezelésébe semmi beleszólása sem volt, számadásokat hiába követelt onnan. Hiába igyekezett arra is, hogy az ország rendéi előtt számadásra kötelezzék; az 1635.-i országgyűlés egy ilyen végzése ellen tiltakozott a kamara, mint megszegyenyítés ellen és a törvény végrehajtása el is maradt. Hiába erőszakolta a nádor a kincstárnoki tiszttel betöltését is és az adó kezelésének oly módjait, amelyek az ország ellenőrzését pénzügyekben le lehetővé tették volna. Szerinte a kamarában mindenre van pénz, csak az ország dolgaira soha. "Indiára jár a flotta és hamarabb megjön onnan, míg a kamaránál közjóra valamit expediálnának." A kamara védekező nyilatkozataiból csakugyan kitűnik, hogy az udvar szükségleteire nagy összegek mentek fel Bécsbe, olyan jövedelmekből is, amelyeket a

¹ St. Ungarn. Comititalia Kelt nélkül.

-törvény határozottan országos célokra rendelt; különösen hat manapság az a vallomás is, hogy a kamara tagjai nagyobb összegeket csakugyan a maguk céljaira fordítottak ideiglenesen, de, — mondják, — mindig lelkiismeretesen visszatérítették ezután ez összegeket. Egyes jövedelmek kezelőit hosszú időnkig nem számoltatta le a kamara, úgy hogy végül egyszerre óriási tételeket, — egyizben egyiktől 80.000 forintot, — kellett számon kérnie. A nádor pedig néha hónapokig sürgetett 6—7000 forintot hiába, a török ellen való célokra, a király ismételt parancsaival kezében sem kaphatta meg. Végül is gyakran egy-egy várbirtok eladását javasolta és a vételre vagy maga ajánlkozott, vagy más ajánlkozókat szerzett, de többnyire itt is nagy ellenállásra talált, amit az udvari és magyar kamara csak az utolsó kényszerűségben adott fel.¹

Kétségtelen, hogy a hibákért nem csupán Pálffy állítólagos tehetetlensége vagy hűtlensége volt felelős. A királyi birtokok árával az udvari kamara rendelkezett; az országgyűlés megajánlásától függő jövedelmekkel is csak névlegesen a magyar kamara. Az, hogy a magyar kamarát az országgal szemben számadásra kötelezzék, elsősorban az udvarnak lett volna kényelmetlen. És amikor Pálffy királyi rendelet ellenére sem adott pénzt, néha talán nem csak pénzhányból, vagy hanyagságból tette; a huzavonák inkább arra mutatnak, hogy Bécsben nem tartották szükségesnek a költségeket, amelyeket a nádor és a kancellár akaratuk ellenére csikart ki a királytól.²

Pálffynak mindenesetre feladata lett volna az, hogy a magyar kamara törvénnyel biztosított függetlenségét erélyesebben igyekezzék megvédeni. De ő ezidőben láthatólag

¹ A kamara egy terjedelmes védekező memoranduma, kelt nélkül. Est. It. 8c) köt. 120. — Tárgyalások Esterházyval és Forgácli Ádám-mal Sempte, Regécz, Galgóc adományozásáról, azaz eladásáról, a magyar honvédelem céljaira, 1639, 1641—42. Est. It. és Orsz. Lt, Propos. Ez iratok nyíltan mutatják, hogy csak a töröktől való ijedelem készítette az udvart az eladással való pénzszerzésre.

² Ilyen jellemző esetek, bár a hátsó szándékra való határozott bizonyítékok nélkül, különösen az 1641.—42. évből. Est. It. és Orsz. Lt. Propos.

kezére dolgozott Bécsnek, ahol a nádor által javasolt költségek alól szerettek volna kibújni valamiképen. És jogos lehetett Esterházy panasza abban is, hogy Pálffy az ország egyéb dolgaiban is túlságos hitelre talált odafönn és illetéktelenül elgáncsolta az ő törekvéseit. Pálffy ugyanis sógora volt Trautmanstorffnak, a császár mindenható első miniszterének és megbízható eszköz lehetett idelelni a nádor ellensúlyozására; magatartásának változását nádor korában némileg már az is magyarázza, hogy Trautmanstorff halálával elvesztette benső összeköttetését a bécsi kormányval. Így fajult el végül is kettőjük viszonya; Esterházy védelmébe vette a kamara elbocsájtott és üldözött alkalmazottait, mint például Ekker Lukácsot és Walticher Márkust és tőlük szerezte információit a kamara belső ügyeiről, gyakran bizonyára a valóság meglehetősen túlzásával is.¹ Ha valakinek az országban panasza volt Pálffy ellen, rendszerint a nádor meleg ajánlólevele kísérte őt az udvarba. Pálffy viszont a nádor üldözötteit vette pártfogás alá. Jó világot nem vet rá az, hogy gyilkosokat, az egyik

¹ Ekker Lukácsot hűtlen pénzkezelés miatt üldözte a kamara; ő azt állította, hogy Pálffy rendelkezései alapján fordította a pénzt szabályellenes célokra. A nádornak hosszú küzdelemmel sikerült Bécsben kivinnie, hogy Ekker szabadlábban védhesse magát, de ügyét magyar bíróságok helyett végül is az udvari kamara elé utasították — A két főúr viszonyának elmérgesítésére bizonyára erősen hozzájárult a másik elbocsájtott kamarai alkalmazottnak, Walticher Márkusnak szerepe is. A kor vastag érzékére mutat az, hogy Esterházy mindjárt titkárának fogadta fel őt és Walticher nemsokára nemcsak teljhatalmú embere lett pénz- és gazdasági ügyekben, de bizalmasa politikai ügyekben is. A kamara elbocsátott hivatalnok így járt el a lehető legsúlyosabb politikai megbízatásokban is Bécsben a minisztereknél, sőt igen gyakran személyesen magánál a császárnál is. Beszámolóiból kivehető, hogy e helyeken meglehetősen idegenkedéssel nézték az ő járásfelvételt, amit ő maga természetesen mindig a nádor ellen irányuló hangulatnak fogott fel és így is jelentette urának. Pedig hiba nélkül az ő részéről alig volt a dolog. Már a nádor is ki akarta adni útját egy ízben, sőt elfogatással is fenyegette, valami nagyobb összeg elszámolása alkalmával, amely összeg hova fordításáról Walticher állítólag elvesztette az igazoló nyugtákat. Mégis maradt minden a régiben, de a nádor halála után fia rögtön eltávolította apja bizalmasát. — Valószínű tehát, hogy Walticher egyébként jelentéktelen egyénisége is oka volt némileg annak, hogy a nádor ingerültsége néha túllépte az igaz határokat.

esetben egy kétszeres gyermekgyilkost, igyekezett a nádor ellenére a büntetéstől megmenteni, úgy, hogy a kancellár javaslatai a király előtt is kénytelenek e pártfogást visszautasítani.¹

A személyes indulatok tehát itt is csak inkább kísérői voltak nagy elvi kérdéseknek. Még inkább áll ez arra a küzdelemre, amelyet a bécsi haditanáccsal kellett a nádornak állandóan folytatnia, hiszen élete legfőbb céljával, a török veszély megszüntetésével volt az összefüggésben.

A Consilium Belliaimot az előző évszázadban eredetileg a török ellen való védekezés céljaira alapították; most azonban feladata természetesen inkább az volt, hogy a nyugati háborúk céljaira minél tökéletesebben mentesítse a birodalmat a török ügyek gondjaitól és terheitől. Esterházy egy-egy nyomatékosabb felszólalásának rendszerint volt némi eredménye odafenn, valami vizsgálat a végek állapótáról, engedély valami had fogadására; de a tényleges végrehajtás rendszerint feleúton megakadt és gyakran megeseett, hogy a küldött pénzt, fogadott hadat az országon kívül fekvő harcterekre rendelték ki a nádor keze alól. Az ország biztonságát illetőleg legfőbb gondja csak az volt Bécsnek, hogy tilalmat tilalom után küldjön a törökre való magyar kiutések ellen és a tilalom megszegői ellen végül már egyenesen a haditanács akart eljárni, mint a Zrínyiek ellen, akiket azonban a nádor megvédett ez illetéktelen beavatkozás ellen.²

Lippay kancellár mintha kevesebb akadályt támasztott volna a nádor török politikájával szemben, mint Pázmány, akinek, úgylátszik, még erősebb volt bizalma a nyugati háborúk hamaros végében. A határok népének kényszerű ideiglenes hódolását például élesen ellenezte a kancellár.³ Ezért tehát egyenesen a haditanács ellen fordult a nádor; másrészt azonban a haditanácsnak módjában volt egyéb intézkedésekkel biztosítani azt, hogy a végek ügyét teljesen kezében tarthassa. Igyekezett szaporítani azokban a német

¹ Orsz. lt. Propos. 1641. IV. 3.

² 1(541. III. 18. Est. lt. 6 b) köt. 222.

³ 1641. VI. 26. Orsz. Lt. Propos.

had számát, ami ellen a nádornak többször fel kellett szólalnia; sőt szemére hányta Bécsnek azt is, hogy tudomására jöttek olyan utasítások, amelyek eltiltották azt, hogy a végek magyar létszámának pótlására újból magyar vitézeket fogadjanak fel.¹ Azonkívül a parancsnokok és alsóbb tisztek kinevezésének jogát is mindinkább kezébe kerítette a Bellicum. Az 1640. évben az északmagyarországi főkapitány beiktatására is német biztost akarnak küldeni: "Úgy illik az oda, mint az ötödik kerék a szekérbe," — írja Esterházy. — "Akármit beszél Schlick, az lehetett Jakab János idején, ki Jakabul is jár vala, de magyar generális idején sohasem volt német biztos. De sem szokatlansággal, sem botránykozással, sem haszontalan költséggel nem gondolnak ottan."² Schlick Henrik gróf, a haditanács elnöke, úgy lát-szik, jelentéktelenebb ember volt, Questenberg Gerard volt tulajdonképpen a tanács ügyeinek intézője; ő meg eléggé tudott a nádor nyelvén beszélni, engesztelni őt és szükség esetén vele együtt panaszkodni és zúgolódni is. Dolgához, a török ügyekhez, különben jól értett és Esterházy egyéni-leg eléggé becsülhette is őt; lehet, hogy egyes esetekben Questenbergnek is inkább a titkos tanács utasításait kellett követnie, mint saját meggyőződését.

A haditanács volt azonban a törökkel való diplomáciai ügyek intézője is és miután az 1638. évet követő esztendőben a béke meghosszabbításának ideje eljött, a nádornak éppen ezen a téren kellett a legtöbbször felemelnie szavát. Utólag szinte kicsinyes veszekedésnek tűnik fel az, hogy minden alkalommal, amikor futár vagy internuntius küldését tervezték a Portára, hónapokig folytak a viták a küldött személyéről, utasításának részleteiről. A személyt illetőleg egy-kettőre előkerült valami német név a haditanács irataiból, míg a nádor, a törvény értelmében, magyart akart, már csak azért is, mert az ismeri csak jól a török ügy részleteit. Bécsben arra hivatkoztak, hogy a török nem szereti a magyart, német követ többet érhet el. Valami igaz volt a dologban, hiszen a magyar erősebben képviselhette a Por-

¹ 1641. VII. 5. és kelt nélk. Orsz. Lt. Prozos. és Est. lt. 9b) köt. 104.

² 1640. IX. 7. Est. lt. 6b) 218.

tán a magyar érdekeket, a végek rabló pasáinak esetleges kárára. De azért Bécsben is nagyíthatták a dolgot. Egyízben azt híresztelték, hogy egy török csausz, a Porta küldötte, Bécsben tiltakozott volna magyar embernek követsége ellen, akit szultán fogadni sem lenne hajlandó. Ha mondott is ilyent, ezt a sípot is Bécsben adták szájába, — írta a nádor, — aki aztán Budáról is utánakérdezősködött a dolognak és azt a választ kapta, hogy a csausz nem beszélhetett ilyesmit. Végül Questenberg is elismerte ezt és a nádor lázadozva követelt vizsgálatot a hamis hír szerzője ellen.¹ Mint már említettük, a titkos tanács jegyzőkönyvei nyíltan megmondják, hogy magyar követ küldését azért nem tartják célszerűnek, mert túlságos hevesen védenék a Portán a magyar érdekeket és ezzel ellenünk ingerelnék a törököt. A nagypolitika szempontjából igaza lehetett a tanácsnak, a császár európai ellenségei amúgy is eléggé ösztönözték a Portát a háborúra. Ha a határszéli pasákat, akik a rablásokból gazdagodtak, a Porta tényleg megakadályozza üzelveikben, maguk is könnyen intézhették volna úgy dolgukat, hogy kicsiny kezdetből valahogyan nagy háború keletkezzék. Ezért kellett engedékeny követ Konstantinápolyba. De a békét ily módon magyar érdekek folytonos feláldozásával vásárolták meg, a magyar nép, vagyon és terület állandó pusztulásával.²

A nádor minden követküldés és tárgyalás előtt erélyes, bátor magatartást ajánlott, még életveszély árán is, mert a gyöngeség csak merészebbé teszi a törököt; ugyancsak kemény bánásmódot a Bécsbe küldött török követekkel szemben is. Azonban Bécs csupa óvatosság és udvariaság maradt. Ha pedig valahogyan magyar küldött is szerephez jutott a Portán a német mellett, gyakran történt ott valami kellemetlenség vele, a török őrizet alá vette vagy más módokon mutatta ki nemtetszését. A nádorban a későbbi években mind erősebbé vált a gyanú, hogy a

¹ 1641. III. 14., 18. Est. It. 6b) köt. 221—2.

- A törökkel való tárgyalásokról jellemző iratokat használt fel és közölt Majláth B.: Az 1642. évi szönyi békekötés c. műve és az ehhez csatlakozó okmánytár.

sztambuli állandó császári rezidensnek, Schmidt Rudolfnak keze van a dologban. Amikor 1642-ben a szőnyi béke-megújítás jóváhagyását és ezzel a jogtalan hódoltatások visszadását megtagadta a Porta és a magyar küldöttet őrizet alá vette, a nádor már nem csupán hanyagsággal, hanem árulással is vádolta a rezidentst.

Az idevonatkozó történetirodalom nem tud a rezidensnek ilyen bűneiről. Schmidt már másfél évtizede működött Konstantinápolyban, jól ismerte az ottani helyzetet és Bécsben feltétlenül bíztak benne. Esterházy nem is ismerhette teljesen az ő működését, mert Schmidt jelentéseiből csak tetszőleges kivonatokat küldtek neki Bécsből és ha néha kezén át is jöttek a jelentések, siffréikhez kulcsa nem volt, Bécsbe kellett azokat küldenie megfejtésre. Nincs tehát bizonyítékunk arra, hogy Schmidt, kormányával szemben, valóban hűtlenül viselkedett volna. Ellenkezőleg, feltehetjük azt, hogy éppen kormánya intencióinak ismeretében és túlságos követésében hibázott a magyar érdekekkel szemben, amikor a magyar küldöttek tekintélyét és szavát a török előtt alattomban gyengíteni igyekezett. Nem kellett ehhez talán nyílt szó, elég volt olyan modort felvennie, amely a török előtt mutatta, hogy kormánya nem áll egész erejével a magyar küldött háta mögött, akinek panaszait, követelődzéseit nem kell komolyan venni. Hivatalos utasítása sem volt talán minderre a rezidensnek, de Bécsből bizonyára tájékoztatták a Bellicum hivatalnokai, akik közül a nádor különösen egy D'Asquier nevű tolmácsot nem szenvedhetett, már csak francia származása miatt sem. Esterházy tehát később határozottan követelte Schmidt visszahívását, minden bűnnel, megvesztegetettséggel vádolván őt és súlyos támadásai bizonyára helyükön voltak, ha elsősorban inkább Bécset kellett volna is azoknak találniok, mint a konstantinápolyi rezidentst.¹

De mindezek a kormányzervek csak a legfőbb vezetést követték, amely a császár titkos tanácsának, illetve egy-két bizalmas tanácsosának, elsősorban Trautmanstorff-

¹ A Schmidt elleni támadásokról I. Majláth i. m.; azonkívül 1542. XI. 1. Est. lt. 7. köt. 12. XI. 10. Orsz. Lt. Propos.; 1643. I. 14. Est. lt. 9a) köt. 60.

nak kezében futott össze. Ez volt az a tanács, amelynek tagjait a pozsonyi országgyűlés követői mind "szinte egy-egy orákulum"-nak tartották, borzongással telve az udvari politika mély titkaival szemben, amiről az egykorú irodalom oly rémséges dolgokat tudott mondani. Az újabb történetirodalom azonban III. Ferdinánd tanácsát talán inkább tehetetlennek, mint erkölcsi szempontokon is átgázolva kíméletlenül céljára törtetőnek ismeri fel.¹ A császár ez időkből csaknem teljesen Trauttmannstorff tanácsára bízta magát, aki elsősorban diplomata volt, eléggé békés szándékokkal, de aki a nagy kérdések mélységeit szerette elkerülni.

A magyar országgyűlések állandóan sürgették azt, hogy az ország ügyeit a magyar tanáccsal intézze a király. Időnkint meg is hallgatták ezt a tanácsot, de a döntés mindig a titkos tanácsnál maradt, hiszen alig lehetett tenni az ellen, hogy az uralkodó a maga bizalmas embereit magyar kérdésekben is meg ne hallgassa. Minthogy pedig magyar tanácsos nem mindig volt jelen, a kancellár rendszerint a titkos tanácsban tett jelentést a folyó ügyekről.² E tanácsnak pedig magyar tagja ekkor még nem volt. Esterházy gyakran címezik ugyan titkos tanácsosnak, de a megbeszélésekben csak akkor vett részt, ha az udvarnál volt, vagy pedig az udvar lenn az országgyűléseken. Lippay egyes elejtett megjegyzései némi képet adnak a tanácskozások módjáról. Amikor Esterházy egy ízben elégedetlenkedik javaslatainak megváltoztatása miatt, azt írja, hogy nem tőle függ minden, a német tanácsosok ügyesebbek, mint a magyarok; de állítja, hogy inkább csak a részleteken változtatnak, lényegében többnyire elfogadták a nádor előterjesztéseit az utóbbi időkből, pedig néha általában más véleményen voltak. Bizalmasan írja azonban, hogy a tanácsban neki, „kibékülésük óta, az a híre, hogy túlságosan is keresi kedvét

¹ Koch i. m. és F. Stieve: Abhandlungen, Vorträge und Reden.

- A titkos tanács fennmaradt jegyzőkönyvei ugyan nem említik a kancellárt, de a magyar kancelláriai referátumok némelyikén, bár igen ritkán, fel van jegyezve a jelenvolt titkos tanácsosok névsora. Sennyey és Lippay egyes megjegyzései is arra mutatnak, hogy előttük olvasták fel előterjesztéseiket: Sennyey például egy ízben azt írja, hogy röstellte a nádor elkeseredett felterjesztését felolvasni annyi idegen úr előtt. (1633. XI. 30. Est. lt. 5. köt. 117.)

a nádornak.¹ Amikor egy ízben végre hallgatólagos engedélyt kapott a nádor a török kiütések megboszulására, heves vitákról számol be a kancellár; a tanács tagjai a magyar féktelenkedéseket okolták a török garázdálkodásáért.² Majd, amikor a török valóban fenyegetően folytatta kiütéseit, Lippay is elkeseredett panaszra fakad a tanács ellen: Ezek az emberek magukat sem tudják megoltalmazni, nemhogy minket, magyarokat. Mindenképen utolsó romlás következik ilyen kormányzás alatt, még ha a török nyugton is marad; az egy istenfélelmen kívül egyéb jó nincs ezekben az emberekből. Mindenesül belemerültek a birodalmi hadjáratokba, a fülük sem látszik ki belőle s hallani sem kívánják a mi nyavalyáinkat. Őt fel is szólították, — de nem Őfelsége, csak egyes tanácsosok, — hogy a nádor véleményeit ne olvassa fel egészen, csak velejükben; ne fáraszsa annyival fülüket. De ő ezt nem teszi, eddig sem tette; ha szeretik, ha nem, úntig-fáradtig előadja nyavalyáinkat, ne vethessen aztán a világ se reá, se a nádorra, hogy elmulasztott volna valamit.³

Esterházy ugyancsak nem tartotta orákulumoknak a titkos tanácsosokat és egyre erősebb bíráló alá vette Trautmanstorff politikáját is. Léhának tartja az egész titkos társaságot; verejtékkal, nem pedig játékkal lehet fenntartani az országokat, pedig azok úgy hozzászórtak a szórakozáshoz, hogy már csak az Isten lehet annak orvosa. Építkezésekkel, művészetekkel bajlódhatnak és érdekeket náluk ilyesmikkel lehet elsősorban szerezni. Kéri a kancellárt, egyenesen Őfelségének adja elő az ország bajait, hátha mond valamit arra, minthogy mások a mulatságtól ilyesmire nem érkeznek. Trautmanstorffról sokszor megmondta, hogy jó időre való ugyan miniszternek, de a mostani terheket elméje és vállalai nem bírják. Kifogásolja, hogy mindent maga akar intézni mégis; meg kell osztani munkáját, de alkalmas tanácsosok között. Különösen szerencsétlen választását veti szemére hadvezérekben, amit a történetírás

¹ 1639. VII. 31. Est. lt. 8c) köt. 79.

² 1640. IX. 25. U. o. 3. köt. 68.

³ 1641. VII. 30. U. o. 3. köt. 71.

később szintén nagy hibájául tudott be. Ezek a vezérek-üzletnek tartják a háborút és ők maguk a legnagyobb akadályai a béke létrejöttének. Ha győznek, a kormánnyal együtt "nekidőlnék a semmittevésnek"; nem tudják bekötni a zsák száját, az ellenség újra erőre kap: "Lerázzák a legyet, de az újra visszazáll az édes és meleg vérré". Semmi előrelátás, semmi gondoskodás, az ellenség éjjelnappali serénysége ellenében; amikor kezükben lenne már a siker, akkor rontanak el mindent hanyagsággal, vagy ötlet-szerű kapkodással.

Az 1640. évben a béketárgyalás céljából összeült regensburgi gyűlés folyását csaknem másfél évi tartama alatt feszült figyelemmel kíséri, engedékenységet tanácsol, legnyomatékosabban akkor, ha néha győzelmek híre érkezik. A gyűlés sikertelensége elkészeríti; ő megmondta ezt előre, Őfelségének írásban is beadta, de másoknak más-ként tetszett és az uralkodónak aranyhegyeket ígérve dugták be az ó száját. Szive esik szegény ifjú, jámbor urukon, aki jót akar mindenkivel, bőkezűségével gazdagítja környezetét és íme, a bajban egy igaz embere sincsen.

Válságos pillanatokban hosszabb memorandumokat küld fel a külpolitika teendőiről. Mentegetődzik mindig; ő nem érti az udvar belső és titkos ügyeit és mint sűrű erdőben, úgy tévelyeg talán nézeteivel, de néha az egyszerű természetes ösztön is megtalálja a helyes utat- Tudja, hogy némelyek szerint nincs is köze a birodalmi dolgokhoz, de a császár Magyarországnak koronás királya is egyúttal és az ország végveszélye következhet a keresztény fejedelmek háborúságaiból. Panaszkodik is a kancellárnak, hogy nem tud semmit, csak amit az ír neki és amit a "garasos Zajtun-gok"-ból olvashat és a királyt is kéri, küldessen tudósítá-sokat a nyugati dolgokról.

Javaslaiban feladását kívánja a merev uralkodói igényeknek a választófejedelmekkel szemben, fontos dol-gokban kérdezzék meg mindig őket is és együtt határoz-zanak velük. Elitéli a "Restitutionsedikt"-et, amivel a már-már megbékélt birodalmat újra lánggra borították; az olasz politikát, amivel a franciákat maguk ellen ingerelték. A pápa kibékítését kívánja és különösen azt, hogy a bajor

választónak, "e morosus vén embernek", tetszését igyekezék megnyerni a császár. Miksa bajor választó valóban korának egyik legkiválóbb fejedelme volt, aki országát páratlan erőre és virágzásra emelte, de akit a közös vallásos buzgóság és a közeli rokonság ellenére sem tudott állandóan magához kapcsolni az osztrák uralkodóház. Folytonosan sürgette a nádor a lengyelekkel való szövetkezést is, az uralkodók rokonsága és a közös török veszedelem alapján és ez utóbbi alapon az együttműködést Velencével is.¹

A nádor levelezései arra mutatnak, hogy gyakran saját kezdeményezéseivel is igyekezett valahogyan belenyúlni a külső politika dolgaiba. A bécsi nunciussal és titkárával gyakori levélváltásban állott, sőt a pápához is küldött memorandumokat, a kereszténység kibékítésére kérvén fel őt, hogy azután a pogány ellen fordulhassanak. Az 1639. év őszén pedig a nuncius és a velencei követ közreműködésével azon dolgozott, hogy a császári udvar merevségét megtörve, a béketárgyalásokra a lázadó rajnai pfalzgróft is meghívják. A nuncius, titkárának állítása szerint, Esterházy érdemének tudta be ez "ördögi nehézség" leküzdését. E hízelgő szavak értékét talán némileg csökkentti előttünk az a tény, hogy ugyanezen napokban a nuncius nagyobb kölcsönt vett fel a nádortól, amit, mint Esterházy végrendeletéből tudjuk, sohasem adott meg. Talán ezek az összeköttetések magyarázzák azt, hogy a nádort egy ízben királyi intés érte, mert a nunciushoz valamely belső ügyben jogtalan beavatkozást engedett.² A velencei követre, aki pedig nem volt barátja a magyar törekvéseknek, szintén erősen figyelt a nádor és a követ élénken írja le egy találkozásuk alkalmával, mint sietett hozzá Esterházy, ragadta meg kezét, ajánlotta minden szolgálatát, országa népét, erejét, saját személyét, kardját, életét a köztársaságnak. Egyúttal pedig

¹ 1638. XI. 12., 1639. VI. 13., 1640. IX. 7., 1641. III. 18., IV. 2., IV. 11., VIII. 10.; Kelt nélk. (1642. XI. 15. előtt), 1640. VII. 10. - Est. lt. IXa) csomag, 9a) köt. 51.; 6b) köt. 218., 222., 223., 225., 235.; 9a) köt. 75.; 1641. II. 6. Orsz. Lt. Propos.

² 1639. II. 7., II., 18., VIII. 22., IX. 12.; Év nélk. V. 25.; 1640. VII. 10. Est. lt. III. csomag; 8a) köt. 148., IVa) csomag; 3. köt. 249., 6 b) köt. 329. 1k) köt. 231.

fontos megbeszélésre találkozást is kért tőle és el is ment a követ szállására, de az, hirtelen megbetegedvén, ezúttal nem állhatott rendelkezésére és hogy lett-e folytatása e közeledésnek, arról egyelőre nem tudunk. A velencei követ azonban, aki eddig igen sötét jelentéseket írt haza a nádor és a magyarok szerepéről a kormánnyal szemben, most felhívja a köztársaság figyelmét Esterházy személyére: "Ez a nádor igen nagy személyiség, aranygyapja is van; nagy katona, erős koponya és sokkal súlyosabb dolgokat tudnék mondani róla, semhogy papírra merném bízni azokat".¹

A spanyol követtel is találunk barátságos levélváltásokat a nádor iratai között; még arcképüket is kicserélték egymással hízelgő szólamok kíséretében. A követ támogatását kikérte Esterházy akkor is, ha fenyegető török veszély idején az udvart erélyes készülődésre akarta rábírni.² Valóban állandó és, úgy látszik, gyakorta hasznot is hozó összeköttetést azonban Lengyelországgal tartott fenn, különösen a krakkói vajdával, akivel a törökről szerzett híreket rendszeresen kicserélték, úgy hogy a nádor ily értesülései a bécsi elhatározásoknál is szerepet játszottak. Nemcsak a szomszédság és a közös ellenség, hanem ifjúkorának Lengyelországban töltött ideje is ezekre az összeköttetésekre utalta Esterházyt, aki az udvarnál is állandóan sürgette követségek küldését a lengyelekhez, legalább is a magyar rendek nevében; de az udvar láthatólag itt is túlságosan óvatos akart lenni és ügyelni arra, hogy fel ne keltse a török érzékenységét. A nádornak tehát meg kellett elégednie a lengyel urak barátságáról bizonykodó leveleivel, időnként a lengyel királynak hozzá intézett szíves soraival. Az 1642. év nyarán Kázmér lengyel herceg utazott át Magyarországon, a Bécs melletti fürdőkre és Fülöp Vilmos herceggel együtt hosszabb ideig vendége volt Esterházyinak is. Komoly politikai tanácskozások folytak köztük, amiknek eredményét aztán a császár elé is vitték. Annyit tudunk, hogy a török elleni vállalatról volt szó,

¹ Dispacci 1638. VII. 3., 10. Esterházy újabb udvarias ajánlkö-zásairól 1641. XI. 23.

² 1639. XII. 18., 1640. VIP. 31. Est. lt. 3. köt. 153-4.

amelynek céljaira lengyel részről pénzsegélyt is ígértek volna. De már az ősszel kedvetlenül kellett látniok a terv részeseinek, hogy Bécsben nem találnak megértésre; Esterházy panaszosan kérdi Bécsben, miért halogatják a lengyelek oly előnyös ajánlatának elfogadását. Kázmér herceg pedig a következő évben több levelében emlegeti a nádornak közös titkukat, amely a császár előtt is forgott; a tervre, — mondja, — ha a császár akarta volna, reá lehetett volna venni királyi bátyját is. Így azonban senki se csodálkozzék azon, ha a török végül is erőt vesz mindkét nemzetten.¹

Mindezen kísérletezés a külügy kérdéseiben nem csupán türelmetlenségre, hanem, Esterházy impulsív természetére való tekintettel, hirtelen ébredt reményekre és gyors csalódásokra is mutat. Az 1640. év elején ismét komoly hírek jöttek a törökről és a nádor pár napot levelek írásával tölt el. Bécsben ajánlja a lengyelekkel való gyors szövetséget és Velence megnyerését arra, hogy a török pénzigényeinek megtagadásával szakítson békés politikájával. Ir erről külön Trautmanstorffnak is, de ír Erdélybe is; levelével felkeresi lengyel barátait, a bécsi nunciust, a spanyol és a velencei követet is és szavaiból kitűnik, hogy most már nem csupán a veszély gondolata, hanem az a remény is vezeti munkájában, hogy a török támadás győzelmes keresztény háborúban végződhetik.²

Éppen örökös keserű kifakadásai mutatnak arra, hogy a remény soha belőle ki nem vészett és kínozza őt élete alkonyán is. Panaszkodik nemzetére, amely megkötötte kezét és urát is ellene állatta az országgyűléseken; be is törött a feje, de a sebbe nem olajat, hanem etetőt öntöttek azok is, akiknek leginkább kellene őt segíteniök. Az egész ország terhét ő vele hordoztatják, csak ő munkálkodik, mint a járomba fogott barom, senki sem akarja melléje vetni vállát. Mehetne ő is, van miből élnie, senki szamarának nem

¹ 1641. II. 6., 1642., VIII I, 2.; X. 10.; 1643. XII. 2. Est. lt. 3. köt. 49., 71., 51., 52. és köv. számok.

² 1640. il. 24-27. U. o. 9a) köt. 54.

kellene lennie és talán a veszélyben is utolsónak maradhatna.¹

Ha én nem éltem volna, — folytatja, — ci sem tudják képzelni, hogy milyen állapotban lennének most országostól. És valóban, sohasem lehet majd határozott ítéletet alkotni arról, hogy már az az eredménytelenség is, ami a nádor hosszú működését, nagy terveit kísérte, mennyi eredményt jelentett önmagában is a nemzet számára, amely a kereszténységen átvonult belső szakadást, egy tevékeny, erélyes és önmaga elítéleteit feláldozni kész nádor alatt, a nyugati népekhez viszonyítva a török szomszédságában is aránylag csöndesen élhette át. A felülről jövő vallásos és nemzeti nyomást ellensúlyozni nem tudta a nádor, de bizonyára jórészt az ő érdeme, hogy a végletekig menni nem engedte. Örökké zakatoló szemrehányásai és vádjai miatt talán már szinte mániákusnak nézhették őt néha az udvar köreiben. De azt hisszük, hogy féktelen kitörései az időkfolyamán sem veszítették el hatásukat. Maga is mondja, hogy jól tudja, gonosz embernek tartják őt; és csakugyan inkább bujkáltak, ígéretekkel, szép szavakkal csendesítették, mintsem hogy talán gúnnyal vagy keménységgel mertek volna elbánni vele, könyörgéseivel, vészkiáltásaival, félelmetes jóslásaival sebes tüzekről, amelyek gyorsabban és hatalmasabban lángba borítják majd az országot, mint azt odafönn gondolattal is felérni tudnák.

Várakozás újabb országgyűlésre.

Lósy Imre bíboros, Pázmány utódja az esztergomi érseki székhelyben, mérsékeltebb szellemű főpap volt és levelei úgy mutatják, mintha a bécsi kormányzattal szemben gyakran állott volna egyes kérdésekben a nádor mellé. Az 1638. év nyarán az érsek Nagyszombatba zsinatot hirdetett és ha ez alkalommal Esterházy olyan emlékiratot küldött a főpapok gyülekezetéhez, amely meglehetősen magáévá tette a klérus ellen hangzó vádakot, úgy bizonyára

¹ 1639 VII. 14. Est. It. IXa) csomag.

őszinte volt fogadkozása, hogy mindezzel nem akarja az egyházi rendet sérteni vagy tekintélyét kisebbiteni. Az egyházi javadalmaknak egy személyre való halmozásában, a főpapoknak székhelyükön kívül való tartózkodásában, az egyházmegyék elhanyagolásában látja okát a nép tudatlanságának, az eretnenség terjedésének és az országgyűlésen való elhatalmasodásának. Szemére hányja a főpapoknak pompaszeretetüket, a családjuk számára való vagyongyűjtést, holott végrendekezési jogukat azért kapták, hogy az ország javára használják és csak Pázmány hozta szokásba, hogy más célokra is éljenek azzal. A főpapi kinevezések ügyében az érsek szavának kellene döntenie a királynál és megakadályoznia az idegenek beleavatkozását.¹ Kellemetlen megjegyzések ezek, nem valami tapintatos hangon előadva, hiszen a hívek vadállatokhoz hasonló helyzetért a főpapságot okolja, amelynek tagjai szerinte mohón várják egymás halálát, hogy jobb javadalmakhoz jussanak; az egész felszólalás mindenesetre arra mutat, hogy a nádor Pázmány halála után talán még céltudatosabban igyekezett volna a klérust maga alá gyűrni, saját vezetése alá hajlítani. A kancellár sem kerülhette ki sokáig az újabb összezőrdüléseket a nádorral, aki állandóan sürgette a törvényben előirt magyar tanácsosok alkalmazását mellette. Az 1639. év nyarán Esterházy több ügyben nincs megelégedve Lippay magatartásával és a kancellár mentegetődzése mutatja is, hogy legalább részben nem ok nélkül. Esterházy Draskovichot ajánlotta horvát bánnak és a kancellár nem is tagadja, hogy az udvarban nem akarják, mert Draskovichot a nádor hívének hirdetik. "De ezzel még nem azt mondták, hogy Draskovich öfelsége rosszakarója lenne", — védekezik Lippay, önkénytelenül is hirtelen világgosságot vetve a nádor és az udvar viszonyára.²

"Hozzászoktam én már az ilyen pilulákhoz és ha meg nem is emészthetem, hát lenyelem", — írja Esterházy erről

¹ Kelt. nélk. Est. It. 7. kot. 33. Kivonatosa közli Katona i. m. XXXII.

a 1639. VII. 31., VIII. 2. Est. It. 8c) köt. 79, 6b) köt. 209.

és a hasonló dolgokról. Nagyobb vihar nem keletkezett, a valláskérdés csak néha került felszínre, mint például 1639. végén, amikor a felsőmagyarországi rendek, a király engedélyével, a honvédelemről megbeszélésre jöttek össze és a vallásügyet is szóvá tették, sőt küldöttséggel is akartak a király elé járulni. A nádor megintette őket ezért és az érsekkel együtt javasolta, hogy a gyűlés, illetéktelen beavatkozásáért, némi szóbeli feddést kapjon a kancellár útján.¹ Másrészt azonban a nádor az, aki szükségesnek tartja a rendekkel való gyakori tanácskozást, az egyetértés helyreállítását; Bécsben pedig láthatólag gyanús szemmel kísérték most is, mint Pázmány idején, az ilyen összejöveteleket. Az 1641. év tavaszán is engedélyt kért Esterházy a felvidéki és alföldi megyékkel való tanácskozásra és igen felháborodott, amikor az engedélyt úgy kapta meg, hogy az udvar két megbízottjának jelenlétében tárgyaljon. Együgyűsége, vagyis inkább gyanús hűsége mellé osztották be hozzá a megbízottakat, — mondja, — nem is fogadhatja így a megyéket, ilyen gyanúsággal nem mocskolhatja be magát előttük, inkább kimegy nemzetéből, mintsem ezt elviselje. A kancellár javaslatára maga Trautmanstorff írt magyarázkodó levelet a nádornak; a megbízottakat szerinte csak segítségére és nem ellenőrzésére rendelték volna ki, a tanácskozást különben nem is tartja feltétlen szükségesnek. A nádor a megbeszélés megghiúsultán azonban még inkább elkeseredett: "Támaszt vár a dűlni indult ház, végveszélyt érez a nép. De ha csak beszélünk sem szabad felőle az ott valótetszés szerint, annyival kevésbé lesz szabad cselekedniök. Ha ők úgy látnák és értenék ezt, mint én, — mit meg sem mondhatok nekik, — elhiheti Trautmanstorff uram, nálam is nehezebben viselnék ők azt a velük való beszélésre való tilalmat". Majd később újra panaszkodik; mintha kést ütött volna mellébe Trautmanstorff levele; mint valami bélpoklost, még az emberekkel való érintkezés-től is eltiltják őt. Megbocsásson Trautmanstorff, ehhez

¹ 1639. XII. 28., 1640. I. 28., II. 3., Est. lt. IX. és I. csomag; 8c) köt. 85.

őszinte volt fogadkozása, hogy mindezzel nem akarja az egyházi rendet sérteni vagy tekintélyét kisebbiteni. Az egyházi javadalmaknak egy személyre való halmozásában, a főpapoknak székhelyükön kívül való tartózkodásában, az egyházmegyék elhanyagolásában látja okát a nép tudatlanságának, az eretnenség terjedésének és az országgyűlésen való elhatalmasodásának. Szemére hányja a főpapoknak pompaszeretetüket, a családjuk számára való vagyongyűjtést, holott végrendelkezési jogukat azért kapták, hogy az ország javára használják és csak Pázmány hozta szokásba, hogy más célokra is éljenek azzal. A főpapi kinevezések ügyében az érsek szavának kellene döntenie a királynál és megakadályoznia az idegenek beleavatkozását.¹ Kellemetlen megjegyzések ezek, nem valami tapintatos hangon előadva, hiszen a hívek vadállatokhoz hasonló helyzetért a főpapságot okolja, amelynek tagjai szerint mohón várják egymás halálát, hogy jobb javadalmakhoz jussanak; az egész felszólalás mindenesetre arra mutat, hogy a nádor Pázmány halála után talán még céltudatosabban igyekezett volna a klérust maga alá gyűrni, saját vezetése alá hajlítani. A kancellár sem kerülhette ki sokáig az újabb összezördüléseket a nádorral, aki állandóan sürgette a törvényben előirt magyar tanácsosok alkalmazását mellette. Az 1639. év nyarán Esterházy több ügyben nincs megelégedve Lippay magatartásával és a kancellár mentegetődzése matatja is, hogy legalább részben nem ok nélkül. Esterházy Draskovichot ajánlotta horvát bánnak és a kancellár nem is tagadja, hogy az udvarban nem akarják, mert Draskovichot a nádor hívének hirdetik. "De ezzel még nem azt mondták, hogy Draskovich őfelsége rosszakarója lenne", — védekezik Lippay, önkénytelenül is hirtelen világgosságot vetve a nádor és az udvar viszonyára.²

"Hozzászoktam én már az ilyen pilulákhoz és ha meg nem is emészthetem, hát lenyelem", — írja Esterházy erről

¹ Kelt. nélk. Est. It. 7. köt. 33. Kivonatossan közli Katona i. m. XXXII.

² 1639. VII. 31., VIII. 2. Est. It. 8c) köt. 79, 6b) köt. 209.

és a hasonló dolgokról. Nagyobb vihar nem keletkezett, a valláskérdés csak néha került felszínre, mint például 1639. végén, amikor a felsőmagyarországi rendek, a király engedélyével, a honvédelemről megbeszélésre jöttek össze és a vallásügyet is szóvá tették, sőt küldöttséggel is akartak a király elé járulni. A nádor megintette őket ezért és az érsekekkel együtt javasolta, hogy a gyűlés, illetéktelen beavatkozásáért, némi szóbeli feddést kapjon a kancellár útján.¹ Másrészt azonban a nádor az, aki szükségesnek tartja a rendekkel való gyakori tanácskozást, az egyetértés helyreállítását; Bécsben pedig láthatólag gyanús szemmel kísérték most is, mint Pázmány idején, az ilyen összejöveteleket. Az 1641. év tavaszán is engedélyt kért Esterházy a felvidéki és alföldi megyékkel való tanácskozásra és igen felháborodott, amikor az engedélyt úgy kapta meg, hogy az udvar két megbízottjának jelenlétében tárgyaljon. Együgyűsége, vagyis inkább gyanús hűsége mellé osztották be hozzá a megbízottakat, — mondja, — nem is fogadhatja így a megyéket, ilyen gyanúsággal nem mocskolhatja be magát előttük, inkább kimegy nemzetéből, mintsem ezt elviselje. A kancellár javaslatára maga Trautmanstorff írt magyarázkodó levelet a nádornak; a megbízottakat szerinte csak segítségére és nem ellenőrzésére rendelték volna ki, a tanácskozást különben nem is tartja feltétlen szükségesnek. A nádor a megbeszélés megíúsultán azonban még inkább elkeseredett: "Támaszt vár a dűlni indult ház, végveszélyt érez a nép. De ha csak beszélünk sem szabad felőle az ott valótetszés szerint, annyival kevésbé lesz szabad cselekedniük. Ha ők úgy látnák és értenék ezt, mint én, — mit meg sem mondhatok nekik, — elhiheti Trautmanstorff uram, nálam is nehezebben viselnék ők azt a velük való beszélésre való tilalmat". Majd később újra panaszkodik; mintha kést ütött volna mellébe Trautmanstorff levele; mint valami bélpoklost, még az emberekkel való érintkezéstől is eltiltják őt. Megbocsásson Trautmanstorff, ehhez

¹ 1639. XII. 28., 1640. I. 28., II. 3., Est. lt. IX. és I. csomag • 8 c) köt. 85.

joga van neki, hiszen a rendekkel szemben is hittel van kötelezve.¹

Ugyanekkor, talán ugyanezen ügy kapcsán, Esterházy ismét összetűzött Lippayval is, akinek egy rövid levelében szemére hányja, hogy oktatni akarja őt. Nem lesz hát többé terhére; "az élvmben olvasott leckét mindazáltal megszolgáalom kegyelmednek", — fejezi be végül, búcsúzás nélkül, hirtelen sorait.²

Izgatott hangulatra mutat mindez és azt hisszük, hogy az izgalmat ezúttal is az országgyűlés közeledtének gondolata növelte. A nádor mintegy mentegetődzve írja, hogy ő senkit sem biztatgat az országgyűlés tartásával, de Isten látja, mily nehezen bírja lecsillapítani a rendeket. Megüzente nekik, hogy jó lenne országgyűlés, de a vallásügy kikapcsolásával. Egyúttal figyelmeztet azonban felfelé arra, hogy a vallás kérdése tüzes üszök, ami lánggra lobbanthat mindent, különösen mert az Ausztriából kiűzött protestánsok is bujtogatnak itt; bár hagytak volna inkább otthon békét nekik.³

A mult országgyűlés óta három év telt el már és oda-fönn is számoltak már azzal, hogy az 1641. évre újat kell hirdetniök. Legalább is ezzel megokolva nem akarják engedni, hogy a nádor rendkívüli törvényszéket hirdessen; majd ezért tartják egyelőre halasztandónak Pálffy Pál egy tervét, a katolikus vallás erőszakosabb bevitelére az egyik bányavárosba.⁴ Végre, 1641 nyarán, az udvar hazafelé készülődött a sikertelen regensburgi gyűlésről, mindennap negyven "Ach" sóhajtás közben, mint a kancellár írja: "Bár ide se jöttünk volna".⁵ Nagy csalódás volt ez a nádor számára is, a békének és Magyarország helyreállításának reménye

¹ 1641. III 4., 26., IV. 2., 11. és kelt nélk. Est. lt. 3. köt. 58, 144.; 6b) köt 222., 225., 307., 321. és 1641. IV. 15. előtt; Orsz. Lt. Propos.

1641. IV. 24. Est. lt. 6b) köt. 227.

³ 1641. III. 18., IV. 11., kelt. nélk., VII. 14. Est. lt. 6b) köt. 222., 321., 307., 231.

⁵ 1640. IX. 25. Est. lt. 5. köt. 68.; 1641. IV. 15., Orsz. Lt. Propos.

⁸ 1641..VIII. 13., 20. Est. lt. 3. köt. 73., 74.

ismét a sivár végtelenségbe tűnt el. Esterházy ezeket a hónapokat a Portára küldendő magyar követért való viaskodásban töltötte el és sikertelen kísérletekkel a végek biztosítására. Végső elkeseredését családi szerencsétlensége is növelhette; ez évben elvesztette második nejét, akit nagyon szeretett, majd pár hónapra rá elsőszülött fiát is. "Sírva dúdolja" keserű mondanivalóit: "Nem vagyok fortyogó ifjú", — írja Lippaynak, egy összetűzésük után, — "hanem a hatvan esztendő felé ballagó keresztény és katolikus ember és gyakran áznak szemeim, életem nagy részétől fosztatván meg".¹ A rendek is őt vádolják a vallásügy és a védtelenség miatt, felülről is mindenben akadékosztámasztanak: "Csak én vagyok az elvetett eb, a botrányok köve".²

Ilyen hangulatban kellett 1641. novemberében Bécsbe mennie, az országgyűlésről való tanácskozássra.³ Nem tudni, milyen közvetlen okok alapján, de a tanácskozás végén egy rövid és láthatólag hirtelen fogalmazott iratban ismét előterjesztette lemondását a királynak. Számtalan nehézségeit adta okúl, de főként előrehaladott korát és betegeskedését, ami lehetetlenné teszi tisztének további viselését; kéri tehát a királyt, gondoskodjék még az országgyűlés előtt, utódjáról, amint hogy neki is még az előtt tudatnia kell a rendekkel lemondását.⁴

Lehet, hogy a török; ügyek körül történt valami, ami őt erre a határozott lépésre bírta; a tanács, mint a velencei kövei írja, a török béke meghosszabbításának kérdésével foglalkozott és pedig valószínű viharos viták között, mert a követ szerint ez a tanácskozás kötötte le akkoriban csaknem két héttig az udvar egész figyelmét. Esterházy hosszú memorandumot adott be ez alkalommal, tele keserű panasszal Bécs ellen, amely a magyar sérelmekért a töröktől elégtételt nem sürget, visszatörést nem enged, félelmét a háborútól titkolni nem tudja, gyáva követeinek jelentése után in-

¹ 1641. IV. 2. Est. lt. 6b) köt. 223.

² 1641. VIII. 30. U. o. 6b) köt. 237.

³ 1641. IX. 24. kir. rendelet, U. o. II) köt. 36.; Dispacci, 1641. XI. 16. — A király előterjesztései a tanácskozássra 1641. XI. 11. Diaet.
• 1641. XI. 21. Lit. Palat.

dúl, a török panaszait készséggel meghallgatja és velük együtt gyalázkodik a magyarok felett. A béketárgyalások alatt ismét erélyt kíván, ha kell, rögtöni visszatárlást; magyar biztosokat is a tárgyalásokra és a magyar érdekek határozott megemlítését a szerződésben; a konstantinápolyi rezidenst pedig nyíltan vádolja a magyar küldöttek ellen való aknamunkával: "Hadd tudja meg őfelsége, ha eddig nem tudtam¹

De a lemondás más vitákkal is állhatott összefüggésben. A királyi előterjesztések a tanácskozásra hangsúlyozzák, hogy a király az országgyűlést a honvédelem ügyeiről való határozatokra hívja össze; egyúttal pedig mindjárt fel is vetik a kérdést, hogy a török tárgyalások miatt nem kellene-e a gyűlést elhalasztani. A vallás ügyét az előterjesztések említés nélkül hagyták. A tanács véleménye is az volt, hogy ezt a kérdést ismét a következő országgyűlésre kell halasztani; de közben a nádor intse a katolikus urakat a protestánsokon való erőszakoskodások ellen. És a király nevezzen ki a tisztségekre protestánsokat is, mert ezzel biztosíthatja hűségüket és jó hatásukat a többiekre is.² Elég jelentős dolog volt az, hogy a rendszerint igen alkalmazkodó szellemű magyar tanácsot ilyen határozatokra lehetett bírni; de más oldalról, a velencei követ jelentéseiből, tudjuk, hogy a vallásügy lényegét illetően is hosszú, heves viták folytak, különösen a protestáns lelkeszek zavartalan működéséről és javadalmairól. A követ jelentése a tanács ellenzéki hangidatára mutat ebben a pontban is és nagy nehézségeket jósol előre is az országgyűlés folyamán.³

A tanácskozás végül is mindent függőben hagyott az országgyűlést illetően, tekintettel a török béketárgyalásokra és valószínű, hogy a nádor lemondásának ügyében sem történt egyelőre semmi döntés. A vallás ügyében folyt viták bizonyára Esterházy kezére mutatnak, újabb kísérletre, hogy a kérdést még idején mindenki megnyugvására rendezzék. Így remélhette csak, hogy az országgyűlésen

¹ 1641. XI. 11. Est. lt. 9a) köt. 56. L. Majláth i. in.

² 1641. XI. 11. Diaet.

³ Dispacci 1641. XI. 30.

sikeresen léphet fel végül a honvédelem átalakítására vonatkozó terveivel. Csakugyan át is dolgozta ezekben a hetekben újra régi nagy memorandumait, az ismert elvek megtartásával, lelkes hangú felszólításokkal a nemzet áldozatkészségéhez; a nemzet erejének összefogását ismét a pénzügynek és a hadügynek az ország céljaira való önálló szervezésétől várja, ami olyannyira ellene volt a bécsi kormányservek felfogásának és törekvéseinek.¹

A következő hónapokat a török béketárgyalások foglalták le. Esterháznak nem sikerült a biztosok kiválasztásánál és utasítások elkészítésénél teljes mértékben érvényt szereznie felfogásának, de a Béctől nagynehezen kicsikart fogadott haddal és saját katonaságával a tárgyalások színhelyéhez közel fekvő Újvárba vette be magát, ami Bécsset láthatólag kissé kellemetlenül is érintette. Itt azután állandó összeköttetést tartott a megbízottakkal és ha kellett, fenyegető magatartásával hathatott a törökre is, akik meg voltak győződve arról, hogy többezernyi sereg fölött rendelkezik. A békeszerződés mégis igen színtelenül sikerült csak; de nagy vívmánynak lehetett tekinteni azt, hogy a törökök elvben beleegyeztek bizottságok állításába, amelyek a jogtalanul elfoglalt magyar falvak visszaszáradásáról lettek volna hivatva dönteni.²

A béketárgyalások végeztével, 1642 március végén azután végre kibocsájtották a királyi meghívókat az országgyűlésre, május végére kitűzött terminussal.

Esterházy erre rögtön bucsúiratot küldött szét a megyékhez, tudatván azokkal, hogy megválnak tisztétől, a palatinusság kemény igájától, mit tizenhat évig viselt, "noha, úgy vagyom, nem azzal a gyümölcssel, mint én kívántam volna". Igazi végleges búcsúzás volt ez, nem vádolt már senkit, csak számos akadékaikat adta okúik, főként azonban öregségét, betegségét, sok szomorúságait.³

¹ Közli Toldy, i. m. 1641. XII. 12. kelt alatt; Est. It. 7. köt. 6., csak egyszerűen „Bécs, 1641.” kelt alatt. Pedig Toldy forrása, a „Protliocolluni Esterhazyanus” másolata volt, amely az Est. It. e példányáról készült.

² Majláth i. m.

³ A kir. meghívó 1642. III. 31. Diaet. — A búcsúlevél 1642. IV. 6., Est. It. 8d) köt. 157. és IX a) csomag.

Április végére hívták össze a magyar tanácsot az országgyűlés ügyében; a királyi előterjesztéseket is elkészítették már, amelyek a török béke ügyén kívül csak láthatólag innen-onnan összeszedett apróbb ügyeket vettek fel, a vallás kérdését természetesen most sem említvén.¹

Esterházy, úgy látszik, nem volt jelen e tanácskozásoknál, legalább kezdetben nem, mert április utolsó napján a kancellár sürgősen hívja őt. De már a legközelebbi napokban el is határozták az országgyűlésnek novemberre való halasztását.² A velencei követ szerint két oka volt ennek; a birodalmi harctér ügyei is, — de elsősorban a nádornak lemondását említi. Mert a nádor, — mondja a követ, — nem akarja tovább viselni tisztét, látván, hogy az udvarnál kegyben álló vetélytársainak elnyomása alól nem tud szabadulni, különösen pedig a kancellárétól, aki az uralkodó teljes bizalmát bírja. Ezzel szemben a nádoré az alsóbb rendek és a nép támogatása, ami eddig is mindig sok aggodalomra adott okot.³

Bizonyos volt az, hogy Esterházy most már valóban vágyott a méltóságától való szabadulásra és nem csak politikai fegyverül akarta használni a lemondással való fenyegetődzést. De nyilvánvaló volt az is, hogy mégis erős fegyverré vált az kezében és az udvar az egész országgyűlés csöndes lefolyását látta veszélyben az eddig szokatlan lépés által. A vallás ügyét lehetőleg hallgatásba borították, de mindenki ismerte a nádor felfogását és tarthatott attól, hogy feltűnő távoztával kitörésre kerül mindaz, amit eddig esetről-esetre sikerült valahogyan, a nádor felhasználásával is, alkalmasabb időnkig elfojtva tartani.

Az országgyűlés új terminusáig lefolyt hónapokban azonban egyelőre ismét a török kérdés lépett előtérbe. Konstantinápolyban nem akarták jóváhagyni a török biztosok hozzájárulását a béketanácskozás azon végzéseéhez, amelyek a hódoltatott falvak visszaadására adhattak reményt

¹ Kelt nélk. Füst. It. 9b) köt. 106. — A tanács összehívása 1642. III. 31.-én, április 27.-re. U. o.

² 1642. IV. 30. Est. It. 3. köt. 75.; 1642. V. 5., Diaet.

³ Dispacci, 1642. V. 3.

és így minden megsemmisült, ami a békeszerződésben magyar szempontból eredményt jelentett volna. Bécs szempontjából természetesen csak a béke megkötése volt a fontos és a nádor az egész nyarat ismét a Portán való erélyes fellépésért folytatott küzdelmekben töltötte el, amelyekről, a nádor makacsságáról és az udvar panaszairól a magyarok ellen, a velencei követ jelentéseiből is híven értesülhetünk.¹

Minthogy az utolsó halasztás alkalmával királyi szó biztosította a rendeket a novemberi országgyűlés megtartásáról, lehetetlennek látszott most már tovább is kitérni előle. Esterházyt szeptember végén sürgősen Bécsbe hívták, talán alkudozásokra; tény az, hogy ottjárta után is megmaradtak az országgyűlés kitűzött határideje mellett és az udvar ki is adta rendeleteit szállások készítésére a pozsonyi várban.²

Esterházy komoly elhatározással készült a gyűlésre.

Protestáns ellenfeleit még mindig arról igyekezett meggyőzni, hogy a vallás kérdését, a közjóra való tekintettel, legjobb érintetlenül hagyni, mint ahogy a régi rómaiak is félretettek minden viszályt, ha veszély fenyegette a hazát. De hangsúlyozza, hogy csak az egység tartja meg a nemzetet; "ha összehordhatnám mind öregének, aprajának elméjeket, kedveket, szíveket!" Nem keveset gondolkodott ezen, de gyümölcs nélkül. Végül azonban olyan gondolatokkal fejezi be mondanivalóját, amelyek, ha őszinték, mutatják azt, hogy az ellenreformáció volt vezére most már el akarja temetni régi ambícióit, meg akar nyugodni abban, hogy azok teljesülése nem földi erőktől függ: Nincs hatalmunk, - mondja, — hogy egymásnak hitet adjunk, mert a hit Isten ajándéka; úgy látja, hogy mindkét fél végleg megnyugodott már a maga hitén, nem szabad tehát ellenségesen érezniök egymással szemben.³

Fennmaradt Esterházynak egy irata, nyilván ezekből a hetekből, amelyet a rendekhez szándékozhatott szétküldeni és talán széjjel is küldött.¹ Kérésekkel fordul ebben a me-

¹ Dispacci, 1642. V. 24, VI. 7., VII. 19., VIII. 2., 30.

² U. o. IX. 27, X. 4.

³ Lónyay Zs.-hoz, 1642 VIII. 3. Est. lt. 6 b) 247.

⁴ Kelt nélk. Est. lt. 9b) köt. 124.

gyekhez az országgyűlést illetőleg, mintegy programot ad és pedig, nyíltan ezúttal talán először, a vallás kérdésében is.

E tisztult szellemű irat kéri a megyéket, hogy utasításait a jelen időkhöz alkalmazzák, a szükséghez, a közjó érdekeihez, hogy szép csendesen és megenyhült elmével tárgyalhassanak. Mindent el lehet így intézni és nem okoznánk magunknak hosszú országgyűlést, hosszabbat magánál a kicsiny maradék országnál is.

És azután határozottan kimondja: A vallás kérdése most mindennek az alapja. Elintézése nélkül haszontalan lenne bármi machinatio. Labirintusba kerülünk, amiből kivezető utat sohasem találunk; és a religióval együtt elvész a regio is.

Engedjen hát mindkét fél káros vakbuzgalmából, a buzgalomból, amely nem épít.

Isten bizonyára csak egyetlen igaz vallást akarhat, de nem a világ elvesztésének árán, hanem mindenekelőtt mindeneket jó rendben meg akar tartani, az utolsó napra halasztván az ítélkezést.

Ami nyilvánvalóan törvényes, ahhoz e kérdésben is szigorúan ragaszkodni kell; az ellene elkövetett vétségekre, — mondja, a protestánsok régi követeléseinek megfelelően, — büntetést kell megállapítani; a képtelen, kárhozatos zélustól tartózkodni és az Egyház sérelmes terjesztését megszüntetni.

Ezek a szavak tehát inkább a katolikus félre vonatkoznak, mint ahogyan a továbbiakban is erről a félről szól: A szentszékek túlkapásairól, melyek a vallásszabadságot sértik és fokozzák a lelkek keserűséget; továbbá az ellen, hogy a végek parancsnokainak megválogatásában a vallás legyen a mérvadó az érdem és arravalóság helyett.

A haszontalan veszekedések és viszályok inkább megkeményítik a szívet, mintsem hogy az igaz hit megismerésére hajlítsák azokat. Az ország rendjét fenntartani, egyenlő szívvel és lélekkel a közjón fáradni: Ez legyen törekvésünk, a szívek meglágyítását inkább az Isten igéjére bízván.

Ideális térre kívánja hát vinni a küzdelmet az erő-

szak helyett, amelyet illetőleg katolikus részről látja a nagyobb hibát. Nem tud még mai értelemben vett lelkiismereti szabadságot elképzelni, a szerzett jogok alapján áll, egy kompromisszumos állapotot kivan megrögzíteni, de végleges békét és nyugalmat akar, hogy hozzáfoghassunk a nemzet erejének megújításához.

Erre az egységre akarja építeni többi terveit; irata többi részében régi, kedvelt eszméit sorolja fel nagy vonásokban: A honvédelemről, a végekről, amelyeket az ország erejéből is fenn lehetne tartani; magyar kincstárnokokról, mert a kamarától mind idegen célokra megy az ország pénzcsekéje. Szól az igazságszolgáltatás kérdéseiről, az országos bíróságok fontosságáról a jogegység helyreállítása szempontjából. Kívánja a nádori hatáskörnek teljes helyreállítását is, aminek megtörténtével "nem volna egy bolder állapot annál az országban és a status conservatiójára való füleimen!"

Esterházy tehát, a nyár elején még egyszer tudatván a megyéket tisztétől való megválásáról,¹ kétségen kívül utolsó kísérletet akart tenni régi politikai programjának teljes megvalósítására és az udvarnak s a klérus pártjának ez országgyűlésen csakugyan benne kellett látnia igazi ellenfelét.

Bonyodalmak az 1642. évi országgyűlés előtt.

Az 1642. évi rövid, megghiúsult országgyűlésről több forrásanyag maradt reánk, mint az előző, hónapokig tartott országgyűlésekről. A nádor küzdelmének egyes fordulatait tehát élesebben figyelemmel kísérhetjük.

A török vonakodása a béke meghosszabbításától mindenesetre aggodalmat okozott Bécsben is, bár valószínűleg a nyugati ellenséges diplomácia kezét látták ebben is és a török háborútól komolyan nem tartottak. Tudtak Rákóczy újabb tárgyalásairól is az ellenséges hatalmakkal, ami azonban szintén a nyugati küzdőterre irányíthatta főként figyelmüket. Az igazi aggodalmat az ellenséges fővezérnek, Torstensonnak, megmozdulása okozhatta; a fővezér

¹ Lippay levele, 1642. VI. 11. Nemz. Muz. Jászay hagyat.

pár hónapos megfigyelő szembenállás után, hirtelen kerülvél zavarba hozván a császáriakat, megindította támadását.

Egy hónappal az országgyűlés terminusa előtt, nyilván a király felszólítására, terjedelmes emlékiratot nyújtott be a nádor, amit talán még az előző év végén készített a közeli országgyűlés reményében.¹

A memorandum a jövőendő országgyűlések megkönnyebbítéséről való vélemény címét viseli, de magában foglalja a nádor egész politikai programját. Hangja néhol szélsőségesen ellenzéki, de fölfelé és lefelé egyaránt osztja csapásait; oly államférfiú szava, akit valóban az ország újjáépítésének buzgalma vezet és nem a keserűségekért való elégtételszerzésnek vágya.

Első helyen a vallásügyet említi meg. Erről külön részletes memorandumot ígér, de már most hangsúlyozza, hogy ebben kell látni az egész birodalom alapvető kérdését; intézze hát el őfelsége véglegesen azt még ezen az országgyűlésen, mert különben végső romlás származhatik belőle. És amikor folytatólag a végre nem hajtott törvények pontos végrehajtását kívánja, ismét a vallásügy törvényeit helyezi az első sorba; még a többi, kisebb jelentőségű törvény végre nem hajtása is azért hoz veszélyeket, mert gyanút kelt a vallásügyiek sorsát illetőleg is. Nem szabad különbséget tenni olyan törvények között, amelyeket Őfelsége szabad akaratból és amelyeket kényszer alatt erősített meg, — amely érv a klérus pártjának volt ismert fegyvere. Végrehajtandó minden, amit Őfelsége megerősített, különösen pedig a hitlevél pontjai. Mert, — okolja meg lélektani következtetésekkel, — bármily kicsiny mulasztás is arra izgatja a rendeket, hogy már előre is féltsek és védjék fontosabb jogaikat is és soha eredményes országgyűlést ne engedjenek; örök marad a gyanú, a nemzeti ellenérzés és a védelem keresése az erdélyi fejedelemtől.²

¹ Diaet., 1642. X. 10. Azonosnak látszik az irattal, amit Toldy i. m. Lili. lapján 1641. XII. 12. kelt alatt kivonatossan közöl, Jászay gyűjteményének egy irata alapján.

² A végre nem hajtott törvényekről külön jegyzéket ígér. Az Est. It-ban több ilyen jegyzék van, de keltezés nélkül.

A honvédelem és a végek kérdéseiről szintén külön memorandumot terjeszt az uralkodó elé, ugyanazt, amit már a mult év végén dolgozott ki. Már tíz-tizenkét évvel ezelőtt közölni akarta javaslatait a rendekkel, — írja e memorandumáról, — de akkoriban, mások feljelentése folytán, a boldogult császár, a mult országgyűlésen pedig Őfelsége megakadályozta ebben. Mentetetődző szavakat ejt azután arról, hogy miért nem közölte e javaslatokat előbb az uralkodóval: Nem volt parancsa rá, de különben is meg akarta őrizni jogát, amely minden nemest megillet, hogy szabadon szólalhasson fel az országgyűlésen, a király tekintélyének sérelme nélkül. — Nem érthetjük meg világosan a nádor fogalmazásából, hogy ez a mentetetődzés a mult vagy a mostani országgyűlésre vonatkozik-e; mindenesetre valami vádra mutat, hogy a király előzetes tudomása nélkül akart volna a rendek elé állani javaslataival. Meghiúsították hát eddig javaslatainak előterjesztését; most azonban, — folytatja, — amikor az öregkor terhével vállain, megroppanva oly sok fáradozásban, tisztétől való megválásán gondolkozik, nem akarja, hogy javaslatai vele együtt sirba kerüljenek. Átadja tehát azokat az uralkodónak, a jogszolgáltatás kérdéseiről írt memorandummal együtt. Tárgyaltassa meg a király tanácsosaival; hasznos eredményeket lehet azoktól remélni a többi tartományokra nézve is, a magyar rendekre pedig felemelően hatnának és áldozatkészségre hangolnák őket.¹

Szól az oktávás törvényszékek ritkaságáról, amely, mint tudjuk, állandó ütközőpont volt a nádor és a klérus vezérei között. A törvény kötelezi a királyt azok rendszeres összehívására s kívánja az ország belső rendje is; ép ezért viszik a rendek ügyeiket az országgyűlésekre, akadályozván az országos feladatok elvégzését.

Azután az ország vezető embereinek állandó viszályáról és vetélkedéséről szól, különösen a klérus és a világiak között. A kamara elnöke és a kancellár ellen irányulhatnak

¹ A jogszolgáltatásról írt memorandumra nem sikerült ráakadnunk, hacsak azon dolgozatok valamelyiket nem érti a nádor, amelyek az egyházi bíróságok, a hiteles helyek működéséről az Est. It.-ban több változatban fennmaradtak.

szavai, amikor azok ellen beszél, akik a király kegyébe férközve, mások fölé igyekeznek kerülni, az uralkodót tetszésük szerint irányítják, érdemetleneket emelnek méltóságokra. A kegyenc-uralom káraitól szintén külön iratot ígér az uralkodónak.¹ Főként az egyházi méltóságok betöltésénél tapasztalhatni ezeket a bajokat; nem akar Őfelsége tekintélye ellen szólni, de gyakran nem az érdem, hanem a befolyásosak kegye a döntő az ilyen kinevezéseknél. Így temetik el az erényt, a tehetséget, aminek nagy oka az is, hogy a származást és a vagyont túlságosan tekintetbe véve, lehetetlenné teszik az igazi arravaló emberek érvényesülését.

Végül a központi kormányzat ellen fordul. Az ország mostani kormányzásának módja, — írja, — a nemzet teljes elidegenítésére vezet és a gyanúra, hogy nem fenntartására, hanem romlására irányú. Általános a kiáltás az ország elhagyottságáról és a vád, hogy Őfelsége miniszterei nem törődnek vele és kevésre becsülik azt, sőt hogy minden alkalmat felhasználnak gyöngítésére. Nehéz minden bajon rövid idő alatt segíteni, de hogy a nemzet, annyi nyomorúság terhe alatt, valami rosszra ne határozza el magát, kéri az uralkodót, fordítsa felénk is gondoskodását és tegye meg idején mindazt; amit csak megtehet.

E fölfelé szóló észrevételekkel vegyesen azonban az ország rendeinek mulasztásait is felsorolja, igen erélyes rendszabályokat javasolva. Végre nem hajtott törvények a rendek hibája folytán, különösen az adók kivetése körül; a megyék jogtalan elűzése a főurak tekintélyének rovására; a főúri birtokokon lakó nemesek igyekezete uraik bíraskodása alól való szabadulásra: Mindezek nagy károkat okoznak és megoldásukat a főrend tekintélyének teljes helyreállításával képzelel el a nádor. Bőven szól az alsóház megrendszabályozásáról is az országgyűléseken, a megyék utasításainak ellenőrzéséről, a magánösszejövetelek letiltásáról szigorú büntetések terhe alatt, amiről különben ugyancsak külön memorandumot nyújt be, valószínűleg az 1637,-i országgyűlésre készültnek újabb átdolgozását.

Távol áll tehát a népszerűség keresésétől ezúttal is;

¹ Nem tudunk nyomára akadni.

a szerencsétlen viszonyok között tengődő országot akarja idegen célok uralmától, belső viszályoktól mentesítve, önálló és egységes vezetés alá fogni.

A kancellár, aki ezidőben, talán többször is, személyesen is járt a nádornál, előterjesztéseiben igen változó bírálattal kísérte a nádor iratát.¹

Dicséretére válik Lippaynak, hogy a honvédelemről szóló memorandum tárgyalásánál, a nemzeti önfenntartás e nagy kérdésében csaknem feltétlenül a nádor mellé áll, még a bécsi kormányzervekkel, sőt a magyar kamarával szemben is. Aláhúzza a sötét képet, amit a nádor az ország védtelenségéről festett és felháborodva említ, hogy c napokban a Bellicum fejvesztés terhe alatt még a török támadással szemben való védekezéstől is eltiltotta volna a magyar végeket: Ilyesmi okozza aztán annyi magyar szerencsétlenségét és az ország nagy részének elvesztését. A kamara hanyagságát is elismeri, a végek fizetése körül való visszaéléseket és maga is azt kívánja, hogy a rendelkezésre álló jövedelmeket a kamara közvetítése nélkül egyenesen juttassák el a végekre. A javaslatokkal, amelyeket a nádor az ország jövedelmeinek növelésére előterjesztett, jórészt egyetért és kívánja, hogy az országgyűlésen tanácskozás alá vegyék azokat; sőt azt a véleményt is megkockáztatja, hogy a török támadások visszaverését illetőleg végre már határozott álláspontot kellene elfoglalni és megfontolás alá venni, hogy minden török kiütést ne toroljunk-e vissza rögtön hasonlóval.

Annál feltűnőbb ez, mert pár nappal előbb élesen válaszolt a nádornak arra a megemlékezésére, hogy nagy memorandumainak előterjesztését miként akadályozták meg az előző országgyűléseken. "Panaszok hangján és formájában voltak azok fogalmazva, Őfelsége jogainak sérelmére voltak és mintegy propositióknak hangzottak, amiket Őfelsége szokott a rendeknek előterjeszteni. Ezért utasította vissza őket ismétlen is Őfelsége. Szabadságában áll azonban a nádornak bizalmasan, mint hű miniszterhez illik, minden említett javaslatát Őfelsége elé terjeszteni."

¹ Diaet. 1642. X. 10, 15.

Lippay egyéb irataiból is kitűnik, hogy bízott a nádor hazafias érzületében és méltányolta fáradozásait a török veszedelem elhárítására. A püspök merev vallásos felfogásban túltett Pázmányon is; rendeltetését nyilván abban látta, hogy makacsul ellenszegüljön mindennek, ami egyháza jövőjét és terjedését veszélyeztette volna. De nem volt oly hatalmas egyéniség, mint Pázmány, nem érezte magát együttesen a katolikus vallás és a magyar nemzet gondviselészerű államférfiújának; a nádor útjai nem keresztelték hát az övéit élethivatásának betöltésében. Ezért, nem volt annyira ellenére, ha az ország vezetését, különösen a honvédelem ügyében, a nádor ragadja kezeibe. A bécsi kormánynál szava nem volt oly hatalmas, mint Pázmányé és ezért erősebben tapasztalnia kellett az idegen kormányzat súlyát; nem fedte hát testével Bécset annyira, mint Pázmány, aki önmagában bízva, egyelőre támogatta a kormány nyugatra néző politikáját. A mult országgyűlés óta ebben a tekintetben keserű csalódásokon ment át a kancellár is és a nádor módjára ő sem akart várni már a honvédelem kérdésének rendezésével; kivédvén tehát nagy elődjét és pártját a nádor szemrehányásai alól a javaslatok letiltása dolgában, most láthatólag utat kívánt volna engedni Esterházy régi terveinek. Ha az uralkodó miniszterei, — mondja tehát tovább előterjesztéseiben, — hibákat követtek el a kormányzás körül, őfelsége szívesen orvosolja azokat akár az országgyűlésen, akár másutt; különösen ezen az országgyűlésen, amelynek főként a honvédelem és a végek ügyeinek rendezése lesz a feladata.

Ezek a szavak azonban arra is mutatnak, hogy a többi égetően sürgős kérdést, tehát a vallás ügyét is, ezúttal sem szánta a kancellár az országgyűlés elé.

Egyelőre nem tér ki a vallás kérdésére, várja a külön memorandumot, amit a nádor arról ígért. De a végrehajthatlan törvényekről szólván, máris megjegyzi, hogy igen megfontolandó, melyeknek végrehajtását rendelje el a király; amit "nem lehet" végrehajtani, arról ne is történjék rendelkezés. Természetesen helyesli mindazt, amit Esterházy az országgyűlés rendszabályozására javasol, de itt is éleset csíp a nádoron, mihelyt valamely pontnak háttérében olyas-

mit sejthet, ami a nádornak a rendekkel való egyetértését segíthetné elő. Magánösszejöveteleket, — mondja, — tartanak az országgyűlésen: 1. Az eretnekek; 2. a nádor; 3. néha az egyháziak is, de maguk között; 4. néha a kamara is; 5. egyes esetekben őfelsége parancsára külön meghívottak. Az első két esetben, — írja, — megtilthatok az összejövetelek. Tehát a nádornál tartott összejövetelek is, amelyeket, mint szavaiból kitetszik, szerinte nem mindig a magához hasonlókkal szokott tartani a nádor, a klérus módjára, hanem gyakran az első pontban említettekkel, a protestáns ellenzék vezéréivel. Ugyancsak hozzájárulna a törvényesékek gyakoribb tartásához is, de úgy, hogy csak főurakkal és főpapokkal közöljék azok összehívását, ne pedig az egész országgal. Ez a feltétel tehát ismét azt akarja megakadályozni, hogy az ilyen törvénykezés kisebb országgyűléssé váljék, a nádor vezetése alatt. — Viszályokról a főurak, vagy az egyháziak és világiak között, hála Istennek, nem tud a kancellár. Legfeljebb a nádor és Pálffy Pál között, — mondja és hozzáteszi, de azután mégis törli előterjesztéséből: "És némely mágnás között, akik meglehetősen elvannak keseredve Pálffy ellen". Nemcsak Magyarországon található a hiba, — folytatja tovább, — hanem az egész világ folyása az, hogy a származás és a vagyon dönt a tisztességek betöltésénél. És az egyházi méltóságok betöltésének pontján élesen felel a nádornak: Eddig mindig lelkiismeretesen és érdem szerint emeltek mindenkit egyházi méltóságra, ezt még a nádor sem tagadhatja, aki azt kívánná, hogy csak a teljesen hozzá csatlakozókat nevezzék ki; Őfelsége különben mindig meg fogja tudni védeni jogát e ki nevezésekre, amely jog az apostoli széktől és apostoli királyainktól származott át reá.

Látnivaló volt tehát, hogy a kancellár szívesen kezére járna a nádornak egyéb terveiben, de rögtön kemény ellenzékévé válik, mihelyt az a katolikus vallás és egyház érdekeit akarná érinteni és ez ellenállásban kész az udvarra s a bécsi kormányzatra is támaszkodni, amelyek számára kényelmetlenek voltak Esterházy törekvései a honvédelem dolgában és más országos ügyekben is.

A kancellár későbbi előterjesztései között sem talál-

hatni referátumát a nádornak vallásügyi memorandumáról, pedig az is beérkezett hozzá, valószínűleg még az országgyűlést megelőző tárgyalások idején.¹ Tudomásunk szerint ez az egyetlen fennmaradt irat, amelyben a nádor pontosan körvonalazza álláspontját a vallás kérdésében; előadásának nem csupán tartalma, hanem módja és hangja is jellemzően mutatja be az udvar és a kormányzat felfogását és szellemét is ezzel a végzetes kérdéssel szemben.

A memorandumot a király elé szánta a nádor, tehát ezért is, de meggyőződésből is, erősen katolikus szellemenben fogalmazta meg azt. Az igaz katolikus hittől való elszakadás átka okozta szerinte Magyarország romlását, az egyenetlenségnek természetes ellenségünk, a török veszi csak hasznát és gyűlölködésünk közepette lassanként megsemmisíti maradék országunkat is. De az igaz hit ellenségeinek szívében oly mély gyökeret vert már meggyőződésük, hogy azt Őfelsége hatalmi szava sem irthatja ki soha. Összefoglalja tehát az uralkodó előtt az ellenfél követeléseit, amelyek a mult országgyűléseket is megghiúsították és kéri, kegyeskedjék a kérdés orvoslásának módjairól még idején gondoskodni.

Részletes vizsgálat alá veszi a vallásügyre vonatkozó törvényeket és okiratokat és a protestáns félnek azok értelmezésére alapított igényeit. Vázlatot ad az ország állapotáról a vallás szempontjából; még mindig sok főúr protestáns, de protestáns a nemesség, a városok és a köznép túlnyomó nagy része is. Városaikban nem tűrnek katolikus templomokat, még magánosoknál is csak néhol engednek meg katolikus istentiszteletet. Szörnyű dolgok ezek, — mondja, — és a katolikus vallás terjesztése szempontjából rendkívül ártalmasak; de Őfelsége nem élhet itt azokkal az eszközökkel, mint egyéb tartományaiban, részben a törvényes engedmények, részben pedig a török szomszédsága miatt. Féltő, hogy ha a fát meg akarjuk hajlítani, egészen kitörlik az és a vallással együtt elvész az ország is.

¹ A memorandum egy keltezés nélküli példánya Bécsben van, (St. Comitalia) ami bizonyítja, hogy csakugyan felküldte azt a nádor. Másik példánya, ugyancsak keltezés nélkül, Est. lt. 9a) közt. 83.

Mit lehet hát tenni mégis ez ügyben?

Isten irgalmához és segítségéhez kell fordulni, igéjének meggyőző hatalmához. Állítsanak gimnáziumokat, mint azt Őfelsége már meg is kezdte, az ifjúság nevelésére és egyúttal megtérítésére is az Isten igéjének hirdetésével. Késztesse Őfelsége azokat az egyháziakat is, akik talán hanyagabbak e tekintetben, hogy növendékeket tartsanak el az iskolákban és akadémiákon. Ezt a módot látja a legjobbnak az ellenfél visszavezetésére az egyház kebelébe, az ország fenntartására és boldogulására.

Az igaz vallás terjesztésének ez útjain kívül helyes és jogos dolog az, ha Őfelsége minden olyan pontban, amelyben nem kötik a törvények és engedmények, tekintélyével élve, gátat vet az ellenzék túlzó követelődzéseinek. Minden kicsiny panaszból, a tények megvizsgálása nélkül, nagy lármát csapnak odaát, katolikus urak jobbágyainál az ügyvéd szerepét játsszák, holott a földesúr és jobbágya dolgaiba csak a legfőbb hatóságok avatkozhatnak; az országgyűléseken a parasztok vallási sérelmeit minden országos ügy előtt akarják tárgyalni: Mindez a törvények és régi szokások ellen való, intse le hát őket Őfelsége. A magánösszejöveteleket is tiltja a törvény, pedig az országgyűléseken az eretnekek, a többiek sérelmes kizárásával, bizalmas megbeszéléseket tartanak; kereken ki kell jelenteni, hogy Őfelsége nem engedheti meg ezt többé. Követelik maguknak az evangélikus status elnevezést. Talán megnyugodnának abban, hogy egymásközt evangélikusoknak nevezzék magukat, de a katolikusoktól nem várhatják azt; a status névre pedig nincs joguk, mert az az országnak négy statusra alapított alkotmányát forgatná fel.

Bizonyos hivatalos nyomást tehát fenn akar tartani, ha nem is az ellenfél vallásgyakorlatának megszorítására, de legalább izgatásainak és politikai elhatalmasodásának megakadályozására. Másrészt azonban, óvatos szavakkal, figyelmezteti az uralkodót, hogy mindez csak úgy lehetséges, ha az ellenfél kellő jogvédelmet lát mindabban, amire a vallástörvények szerint valóban igénye lehet. Igazat ad nekik, hogy nincs hová forduljanak sérelmeikkel, pedig, ha már törvény van valamiről, az ellene vétők büntetéséről

is gondoskodni kell. Ajánlja, hogy maga az uralkodó vállalja az ítélkezést ilyen ügyekben, de ígéretet erről csak szóval és általánosságokban mozgó egyszerű irattal tegyen, ne pedig diploma formájában, vagy országos törvénnyel.

Ugyanílyen szigorral bírálja a következtetéseket, amelyek a protestánsok a vallástörvényekből akarnak levonni. A bécsi béke szövegében ő is felhasználja azt az utólag belecsusztatott megjegyzést, amely a vallásgyakorlat szabadságát csak a katolikus vallás sérelme nélkül engedné meg. Mátyás főhercegnek erről kiadott magyarázó levelét ő sem tartja érvényesnek, mert nem koronázott királytól származik az. Végül azonban, siető fordulattal, jórészt mégis igazat ad az ellenzék követeléseinek. A szabad vallásgyakorlat az ország rendei és a falvak lakosai számára kétségtelenül engedélyezve van, az pedig az Isten ígéjének hirdetése nélkül nem lehetséges; tehát a katolikus földesúrnak meg kell tőrnie a prédikátorokat parasztjai között. És rendelve van, hogy vallásában senki, földesura se zavarja a parasztot; ennél fogva a katolikus földesúr valóban nem kényszerítheti saját hitére protestáns jobbágyait.

Az ellenreformáció legerősebb eszközeit, a prédikátorok elűzését és a paraszt kényszerítését, törvényellenesnek mondja ki tehát.

De láthatólag még nagyobb zavarban van, amikor a parasztoknak a templomokhoz való jogáról kell szólnia. Pedig maga is többször kiemeli, hogy ez a pont, amely a legtöbb vitát és izgalmat okozza; Bethlen felkelésének is ebben látja okát.

Szeretné megoldani ezt a kérdést, de nem csupán vallásos, hanem jogi érzéke is tiltja, hogy a protestánsok javára történjék a megoldás.

Kimutatja, hogy csak a bécsi béke szövegében és Mátyás biztosító levelében található említést a templomokról. Az előbbi inkább a katolikus fél javára szólna, a Bocskay-felkelésben elvett templomok kölcsönös visszaadását rendelve el; már pedig akkoriban a protestánsok tényleg visszakapták templomaik nagy részét, de a katolikusok templomai jobbra az ő kezükön maradtak. Mátyás levele pedig, mint kifejtette, nem érvényes és a katolikusok ak-

kor s azután is mindig tiltakoztak kötelező ereje ellen. A többi törvény, "nyilván az isteni irgalom közreműködésével", sehol sem vette fel a templomok ügyét. A protestánsok ugyan azt vitatják, hogy a vallásgyakorlat magában foglalja a templomok használatát is; de ép ők, különösen a kálvinisták, cáfolnak rá erre, amikor istentiszteletükkel nem keresik fel a templomokat, hanem sokszor inkább magánházaknál tartják meg azokat.

Következtetése tehát az, hogy a törvények még az ország rendeinek sem adnak sehol kifejezetten jogot a templomokhoz, annál kevésbé a protestáns parasztnak arra, hogy a katolikus kegyúr templomait a maguk használatára foglalják le.

De hát e kérdés körül fordul meg mégis a megegyezés sikere. A templomra való igényüket elsősorban Mátyás levelére alapítják a protestánsok. "Nem látszik tehát tanácsosnak", — zárja le fejtegetéseit ismét meglehetősen váratlan fordulattal a nádor, — "e diploma érvénytelenítéséhez folyamodni és erejét teljességgel megtámadni." Őfelsége súlyos nehézségekkel küzd, jobb időkre kell tehát elhalasztani a dolgot és egyelőre csupán annak hangoztatását kísérelni meg, hogy Mátyás levele csak a rendeknek ad jogot a templomokhoz, a katolikus urak parasztjainak jogát tehát ne erőltesse az ellenfél.

A szellemi forradalmat, amely lehetővé tette, hogy a földesúr alatt máshitű alattvalók, máshitű lelkészek vezetésével éljenek vallásuknak, elismeri hát a nádor. De a földtulajdonához kötött társadalmi és jogi rend csorbításába, amit a parasztnak templomhasználatára jelentett, nem nyugodhat bele véglegesen. Bizonytalan szavai azonban mégis arra mutatnak, hogy ebben a pontban is alkura hajlandó, az egység és béke érdekében; az elv határozott feladása nélkül akarta valószínűleg nyugvópontra vinni a kérdést, sejtetőleg úgy, mint azt az 1638.-i országgyűlésen is tervezték, külön bizottsággal és vizsgálattal az egyes vitás templomok dolgában.

Lehetetlen, hogy másként gondolta volna, bármily élesen fordul is a protestánsok igényei ellen; hiszen egész irata mindvégig azt hangoztatja, hogy a templomok ügyé-

nek megoldása nélkül a vallás kérdését el nem intézhetni. Befejezésül aztán megismétli, hogy a parasztok szabad vallásgyakorlata kétségtelenül a törvényeken alapszik és az ellenfél inkább az egész országot is veszélybe és végromlásba viszi, semhogy ebből engedjen. Az erdélyi fejedelmet maguk mögött érzik és félő, hogy ha biztosítást nem kapnak igényeikről, igen súlyos dolgokra határozzák el magukat, igazolásául használván a parasztok templomainak sorsát is; mert a lelkek valóban mélyen el vannak keseredve és ennek következményeit az ország nagy kárára fogjuk majd tapasztalni.

Radikális megoldást tehát nem jelentett Esterházy tervezete; nem valamelyik félnek győzelmét vagy megsemmisítését, hanem az egységes munkára való reális alapot kereste általa. Elítélte protestáns ellenfeleinek túlzásait, szemelláthatólag inkább politikai, hatalmi mozgató okokat és nem ideális meggyőződést látván azokban. Másrészt pedig előadásának óvatos, tapogatózó modora, amely végül is csupán a kétségtelenül érvényes törvények megtartását illetőleg emelkedett határozott hangokra és erőteljes figyelmeztetésekre, mutatja azt, hogy a klérus és az udvar ellenében a vallás ügyében alapjában véve milyen elemi tételekért is kellett küzdenie.

Említettük, hogy a kancellár előterjesztései között, melyek ez országgyűlésről hiánytalanul fennmaradtak, nincs nyoma annak, hogy a nádor vallásügyi memorandumát is sorra vette volna; bizonyára azzal a meggyőződéssel tette azt félre, hogy ez a kérdés úgy sem kerül az országgyűlésre. De a királynak bizonyára szólt a nádor állásfoglalásáról. Tudjuk, hogy október vége felé a nádorhoz küldték újra nemcsak a kancellárt, hanem az uralkodó gyóntatóját, Gans pátert is.¹ A velencei követ egyik későbbi jelentése Trautmanstorff egy bizalmas közléséről számol be, amelyben a miniszter a császár jezsuitáinak megmozdulásáról beszélt, mert a magyarok, minden rangú és rendű, szabaddá akarják tenni országukat, a protestánsok ki akarják erőszakolni, hogy prédikátoraik akadálytalanul működhessenek a

városokban és falvakban, Mátyás főherceg levele értelmében, sőt a katolikus földesurak kegyúri jogait is meg akarják támadni, Őfelsége gyalázatára. E veszélyek kikerülésére, — mondja a követjelentés, — több ízben a nádorhoz küldték a császár gyóntatóját és az ígérte is, hogy csendesíteni fogja a rendeket; de a jezsuiták nem sokat remélnek, meg vannak győződve arról, hogy maga a nádor is meglehetősen egyetért a többivel.¹

A kancellár előterjesztéseiben részletesen beszámol küldetéséről a nádorhoz, aki betegsége miatt nem mehetett fel Bécsbe. Mint az előterjesztés mutatja, most már azzal a megbízatással ment le a nádorhoz, hogy meggyőzze őt az országgyűlés elhalasztásának szükségéről és jogos voltáról. A császárnak ugyanis, — adták okul, — sürgősen a csehországi seregekhez kell utaznia, mert a hadjárat nem folyik a várt sikerrel és ezért tartani lehet attól, hogy a rendek az országgyűlésen a vallás kérdésében valami alkalmatlan határozatra merészkednek. Minthogy azonban a király szavát adta az országgyűlés tartására, úgy lehetne megoldani a kérdést, hogy az országgyűlést rábírájk a sérelmek félretételére s arra, hogy egyedül csak a honvédelem ügyeivel foglalkozzék.²

Esterházyt csakugyan ágyban találta a kancellár, de már enyhülő betegséggel.

A kancellár küldetése láthatólag izgalomba hozta őt; ismét az annyszor alkalmazott fogás az ország nagy kérdéseinek kikerülésére, amelyhez ismét az ő szolgálatait kívánják, mint az előző országgyűléseken.

Nem tudta megérteni, hogy miért lenne szükséges az országgyűlés elhalasztása. Ő maga is viharos lefolyásúnak jósolta azt, különösen a vallás kérdése miatt és mindazon hibák miatt, amiket jelentéseiben már előterjesztett a királynak. A hadi helyzettől tették függővé az országgyűlést és erről az oldalról sincs kellő eredmény. De őfelsége hitlevelével, több törvénnyel és végül királyi szavával kötelezte magát az országgyűlés megtartására és csak botránnyal le-

¹ Dispacci, 1642. XI. 22.

² 1642. X. 27. Diaet.

Hajnal István: Esterházy Miklós nádor lemondása.

hetne a rendeket reményükben megcsalni. A végek állapota, a fenyegető török veszély miatt, sem ajánlhat mást, mint hogy a két rossz között a kisebbet választva, tartsák meg az országgyűlést. Nem tudja felfogni, milyen elégséges ok lenne arra, hogy a királyi ígéretet ne teljesítsék; ha Őfelsége utazni akar, annál szükségesebb, hogy rendben hagyja hátra az országot, már pedig a magyarok másként, mint országgyűlésen, nem hajlandók gondoskodni a védelemről.

Ő maga kívánná legjobban, hogy másról, mint a honvédelemről, ne tárgyaljanak, de alig hiszi, hogy rá lehessen erre venni a rendeket. Mert a számtalan törvény, melynek végrehajtását elmulasztották, oly tömegét adja a panaszoknak, hogy orvoslás nélkül nem maradhatunk tovább, különösen pedig a vallásügy elintézését nem lehet tovább félretenni. Ő, amíg a rendek előtt még tekintélye volt és Őfelségénél is bizalomban állott, vállalkozhatott hasonló szolgáltatokra az országgyűléseken, nevezetesen 1630-ban, amikor Pázmány javaslatára tizennégy nap alatt végzett a rendekkel; most azonban alig tudná módját, mint lehetne ilyesmit végbevinni. És különösen azért, mert az első nehézség éppen az ő személyéhez fűződik, mert semmiesetre sem fog elállani szándékától, hogy keserves hivataláról a rendek és Őfelsége előtt is lemondjon és utódának kijelölését ne kérje.

Ezt a nehézséget követni fogja a vallásügy és egyéb ügyek bonyodalma, amiket mind előszámlálni nincs most sem ideje, sem pedig egészsége nem engedi. Ha felgyógyul, szívesen adja elő mindezt Őfelségének is. Vagy talán inkább semptei birtokára megy, ahol a felvidéki megyékre hatni próbálna, hogy az országgyűlést, az uralkodó szándékai szerint, lehetőleg rövidre fogják. — Mint a későbbiekből kitűnik, a nádor, kemény beszéde ellenére is, valóban nem törekedett tökéletes váltság előidézésére és a rendeket csakugyan nem izgatni, hanem csendesíteni szándékozott volna, bár feltűnő volt, hogy az udvarhoz való utazásra nem tett biztos ígéretet, pedig Bécs jelentékenyen közelebb volt Kismartonhoz, mint semptei birtoka, ahová utazni akart.

A kancellár tehát nem sok bizalommal távozhatott el

a nádortól és a szorult helyzetben, csavaros észjárással, kibúvót ajánlott a királynak: Tudatni kell kategorikusan a nádorral, hogy Őfelsége nagy elfoglaltsága ellenére is akar rövid, csak a honvédelemmel foglalkozó országgyűlést. Ha azonban a magyarok nem akarnak ilyen gyűlést, kész azt alkalmasabb időkre halasztani. Ezzel, — mondja a kancellár, — eleget tesz a király adott szavának, mert a halasztás nem az ő, hanem a rendek akaratán múlt; a vallásügy tárgyalásának veszélyét így elkerülik és egyéb panaszokat, engedmények kicsikarását is, amelyeknek vitái mellett a honvédelemre sor úgysem kerülhetne.¹

Ilyen értelemben írt hát a király a nádornak: Bízik ügyességében, hogy a rendeket rövid országgyűlésre fogja bírni, mert különben lehetetlen volna most annak megtartása. Egyúttal pedig átküldi a konstantinápolyi rezidens újabb jelentését a Porta megátalkodottságáról a békeszerződés dolgában; már ez maga is arra int, hogy az országgyűlés csakis a honvédelemnek szentelje figyelmét. És hívja a nádort, jöjjön Bécsbe, ha egészsége engedi, mind ezekről és más dolgokról személyes megbeszélésre.²

A Porta magatartása a tárgyalásokban csakugyan keletlenül hathatott, de mégis feltűnő, hogy most és a következő napokban milyen erősen hangsúlyozta az udvar a nádor előtt a török kérdés fontosságát. A kancellár is levelet írt neki, amelyben szidja a rezidens gaz jelentéseit, szidja a Bellicumot is, amely ebben a mi bőrünkben járó dolgokban még csak véleményünket sem kéri, hanem a tanácsban is úgy nyilatkozott, hogy csak a határozat után kell közölni velünk a befejezett tényeket. A török pedig berzenkedik, soha utolsó romlástól annyi félelemre nem volt ok, mint mostan.³

Igaz, hogy Lippay a török ügyekre máskor is nagy gondot fordított, de most szemmelláthatólag szívesen tolt azokat előtérbe, mintha szándékosan erre a küzdőtérre akarta volna csábítani Esterházyt a valláskérdés alkalmat-

¹ Diact. 1642. X. 27.

² 1642. X. 27. Diact.

³ 1642. X. 29. Est. It. 5. köt. 79.

lanságai helyett. Csak levele végén sürgeti meg, mi lesz a rövid országgyűléssel, készülődjék-e Pozsonyba a király?

A nádor, — írja pár nap múlva a kancellár, — ajánlkozása ellenére ezúttal sem jöhetett személyesen Bécsbe, betegsége miatt; de semptei útjáról is lemondott. — És Esterházy, maga helyett, valóban csak újabb memorandumot küldött Bécsbe az országgyűlés és a török tárgyalás kérdéseiről.¹

Máris kételkednek sokan, — mondja, — az országgyűlés megtartásában, a királyi szó ellenére is, mert a meghívók szétküldésében hibák történtek; s ő maga sem volt abban a helyzetben, hogy ezeket a kétségeket eloszlathatta volna. A megyék előzetes megdolgozásával, hogy csak rövid országgyűlést tartsanak, elkéstünk már és így csak az összegyűlt rendek között lehet már ez irányban működni. Kész erre a célra szolgálatait felajánlani, bár az a szándéka, hogy súlyos és kényszerítő okok miatt felmentesse magát tisztének kötelezettségeitől, mint azt Őfelségének is már idején jelentette.

Talán rá lehet venni a rendeket, — mondja most már valamivel biztatóbban, mint azelőtt, — hogy rövid gyűlésre szorítkozzanak, bár Őfelsége annyi ígérete után bizonyára erősen ragaszkodnak majd a törvények végrehajtásához, szabadságuk alapját látván azokban. Ha ilyen ellenkezés esetén egyszerűen szét akarnánk küldeni őket, megeshetik, hogy az eretnek szellemtől megrontott rész ártalmas határozatokra merészkedik; és különben is általános lesz a gyanú, hogy a halasztgatásokkal oly időkre várnak, amikor Őfelsége ígéreteinek beváltását a vallás kérdésében és egyéb ügyekben egyáltalán megtagadhatják. És ha mit sem végezve kell távozniok, úgy látják, hogy Őfelsége egyéb elfoglaltságai miatt sem a végekkel, sem az országgal nem törődik; óriási zavar támadhat idebenn, a szomszéd tartományoknak is és az egész kereszténységnek roppant kárára. Ha feloszlátás helyett ellenkezésüket akarnánk megtörni, a klérus és a főrend segítségével, nagy tűz támadhat abból az országban, hiszen a nemesség és a protestánsok, Rákóczy támogatásával hátuk mögött, túlnyomó erőt jelentenek, a

klérus és a katolikus urak elvesznének közöttük. A megoldás más módja az lenne, hogy a távollevő király helyett a nádor, mint helytartója, vezesse az országgyűlést, amire azonban sem ő nem vállalkozik, sem másnak nem ajánlja azt, mert csak a viszályok és veszélyek növekedése származnék belőle.

Erőszakos, eljárásokat nem javasol tehát; ellenkezés esetén inkább megnyugtatóra kell igyekezni. Mégpedig úgy, hogy Őfelsége mégis tárgyalasson ezen az országgyűlésen mindent, aminek elintézése nem kíván nagyobb idővesztést, gondoskodjék az ország biztonságáról; továbbá a vallásügyben adjon meg a rendeknek egyes dolgokat, amik nem jelentenek új engedményeket, vagy a régiek kiterjesztését. Mert így lehet csak őket hűségben megtartani, aminek, — bár mások másként vélik, — a jelen helyzetben igen nagy érdekét látja.

Biztosítások nélkül nem akar tehát még most sem engedni a nádor, de azért harcias hangulata némileg elmosódott már és ennek talán nem kevésbé volt oka a török ügyeknek eléje vetett kérdése is.

Egész szenvedéllyel veti magát erre a kérdésre, iratának nagyobb részét erre szánván. A Porta magatartásáért a rezident teszi felelőssé, aki inkább a török, mint Őfelsége érdekeit szolgálja és az amúgy is sok hibával folyt szőnyi béketárgyalás minden remélhető eredményét meghiusítja. Mentegetődzik szavaiért a nádor: Bevallja, kemény beszéd ez, nem szívesen mondja s nem is tenné, ha Őfelsége parancsa nem kívánta volna. Láthatólag súlyosan kellett éreznie, hogy sok gyűlöletet szerzett már magának odafönn a török ügyekbe való avatkozásáért, amelyekkel magyar érdekekből keresztezte a birodalmi politika érdekeit. "Ha szabad beszélnem és mások sértődése nélkül nyilatkoznom," — mondja: Írjanak Schmidt rezidensnek, hogy itthon van rá szükség, jöjjön haza; helyette pedig küldjék oda a magyar Szelepchényit, aki esetleg véglegesen is utóda maradhatna.

Olyasféleképen hangzik tehát ez az egész felterjesztés, mintha a nádor mérsékelné egyéb követeléseit és az udvar szorult helyzetét a törökkel szemben való politika

megváltoztatására akarná első sorban felhasználni. De azért megismételte kijelentését lemondásának szándékáról, bár jól tudhatta, hogy az udvar zavarának nem is utolsó oka az, hiszen a lemondás önmagában is felfordulást idézhetne elő az országgyűlésen.

A kancellárt ki is hozta sodrából a nádor makacssága. Előterjesztésében némi szemrehányással említi, hogy Esterházy, betegségét adván okul, ígérete ellenére sem jött fel személyesen.¹ Azokra, amiket Esterházy az ellenzéki rendek lecsendesítésére most már oly sok mérséklettel terjesztett elő, csak a király határozott akaratának megismétlésével kíván felelni, hogy az országgyűlés a honvédelmen kívül semmi mást ne tárgyaljon, különben elhalasztja Őfelsége. És ismét mellékelni kívánja a konstantinápolyi rezidens egy újabb kedvezőtlen jelentését, ami már önmagában is elég súlyos ok lehet arra, hogy a rendek csak a honvédelemről tárgyaljanak.

Végül pedig megrovó szavakat javasol a nádor lemondó szándékait illetően: "Ha a lemondásról ez országgyűlésen említést tenne, az botrányokra adna okot és alkalmat a rendek között, kiktől Őfelsége, a nádor közreműködésével is, azt kívánja, hogy minden zavaró ügyet tegyenek félre. Bár elsősorban a palatinus feladata lenne a többiek megfélékezése is, mégis ő az, aki feltámasztja ezt az oly izgató és a jelen időben oly alkalmatlan kérdést, amiből sok más dolog és nagy idővesztés következhet."

Nem is akar vállalkozni arra Lippay, hogy újra ő menjen le a nádorhoz; ő már többször járt lenn, küldjenek most mást, aki talán nagyobb hatással lehet reá. A királyi válasz azonban mégis csak kihagyta a megrovó szavakat, csak némi szelid szemrehányást tett azért, hogy a nádor nem jött Bécsbe és előterjesztéseire csupán azt felelte, hogy a rendeknek rövid országgyűlésre való készítése körül elvárja Esterházynek teljes buzgó közreműködését.²

1 Orsz. It. Propos. 1642. XI. 2.

2 Diaet. 1642. XI. 2. és XI. 3.

A meghiúsult országgyűlés.

A nádorhoz való küldetésre mégis csak a kancellárnak kellett újra vállalkoznia. A küldetés eredményéről nem tudunk, aminthogy itt körülbelül egy heti időköz eseményeiről nem szólnak semmit a reánk maradt iratok. Mintha nagy csönd támadt volna és tanácstalanság. Ekkor rendítette meg az udvart annak a híre, hogy Torstenson Lipcse mellett borzalmasan tönkrevverte a császári seregeket.¹

November 9.-én, tehát az országgyűlés terminusa előtt két nappal, a nádorhoz való egy újabb küldetéséről számol be ismét a kancellár. Most már azzal ment le hozzá, hogy a lipcsei szerencsétlenség miatt az országgyűlést egyáltalán le kellene mondani. És kérdi az uralkodó a nádortól, hogy az ellenség fenyegető előnyomulásával szemben milyen segítségre lehet számítani Magyarország részéről?

Egyúttal pedig újra felszólítja őt, hogy, ha egészsége engedi, jöjjön fel Bécsbe személyes tanácskozássra.²

Esterházy ismét azt felelte, hogy bármint szeretné is, betegsége miatt nem mehet fel Bécsbe. És többször és nyomatékosan hangsúlyozta, hogy az országgyűlést nem lehet minden megnyugtató intézkedés nélkül szétküldeni; ennek veszélyeit már előző jelentéseiben előadta. Tartson rövid országgyűlést Őfelsége és legalább annyit tegyen meg a vallásügy kérdésében, hogy a parasztok prédikátorainak szabad működését biztosítsa és ígérje meg, hogy a jövő országgyűlésig nem vesznek el új templomokat a protestánsoktól, hanem minden a mostani állapotban marad. És azután fogjanak is hozzá mindjárt a törvények és ígéretek eddig elmulasztott végrehajtásához; akkor rövidesen eredményes országgyűlésekre lehet számítani.

Küldjön hát le a király az összegyűlt rendekhez megbízottakat, akik előadják a váratlanul támadt nehézségeket, az említett biztosításokkal, Őfelsége kívánságát fejezve ki a gyűlés elhalasztására. A rendek erre kérni fogják, leg-

¹ 1642 november 2.-án.

² Diaet. 1642. XI. 10., 14.

alább pár napra jöjjön le közéjük Őfelsége, ők csak a honvédelemről fognak tárgyalni. Tíz nap alatt végezni lehetne ilymódon. Máskülönben, országgyűlés nélkül, az adók és vámjövedelmek megajánlása is elmarad, az ellenség közeledtére belső mozgalmak támadhatnak és ha a felső megyék a szükségben valahol tanácskozásra jönnének össze, sokkal rosszabbakat is szóvá tennének, mint az országgyűlésen, sőt valami konspirációnak vethetnék meg alapját. Nem hiszi azt, hogy a fenyegető ellenséggel szemben az országtól bármi segílyt lehessen várni, az eretnekek hangulata és a törökkel szemben való védtelenség miatt. De ha Őfelsége személyesen jönne közéjük, a főpapok és főurak bizonyára hajlandók lennének önkéntes segítségre; ő maga sem lesz köztük az utolsó, bár szörnyű adósságait nem titkolhatja. És ha az országgyűlés a végekre új katonaságot ad, veszély esetén talán azt is fel lehet használni; felkelést is lehetne hirdetni, amit, ha a vezérek hívek, esetleg, de csak rövid időre, a határokon kívül is ki lehetne vinni.

Újra követelte azonban a konstantinápolyi rezidens visszahívását, mert annak rosszakarata az oka a török fenyegető makacsságának a békeszerződés ügyében.

Egyúttal pedig a legélesebb bírálat alá vette megint a központi kormányzás módját, bár ő, — mondja, — az ügyekbe csak igen kevésbé van beavatva. Sürgette ismét a német választókkal való baráti és nem parancsoló tárgyalásokat, különösen a szász és bajor választó megnyerését. A lengyel szövetséget, csodálkozván, hogy a Kázmér herceg útján tett előnyös ajánlatot, — amit az, mint tudjuk, Esterházyval beszélt meg a múlt hónapokban, — még most sem fogadták el, holott két kézzel kellett volna kapni rajta. Felhívta a figyelmet Velencére és ajánlotta a pápához való folyamodást; ha Őfelsége, a pápa ellenséges hangulata miatt, nem akarna hozzá követet küldeni, küldjön legalább Magyarország nevében valakit, aki előadja, hogy az országot sok szenvedése végre is a török előtt való hódolásra készítheti és akkor nyitva lesz a pogány útja akár Olaszországba is.

Kifogásolta az örökös tartományok kormányzásának

módját is. Jó szóval kellene azokat áldozatkészségre bírni, különösen a főurakat, kik nagy adományokat kaptak; nem pedig örökös zaklatásokkal, mint a miniszterek teszik, akiknek kezén azután a rengeteg pénz- és véráldozat szétfolyik haszontalanul.

A kancellár azonban megmaradt véleményénél, hogy az országgyűlés megtartása csak veszélyt hozhat és hogy legjobb lett volna azt már előre lemondani. De most már késő, a terminus itt van; meg kell várni tehát, míg a rendek meglehetősen számban egybegyűltek és azután megbízottakat küldeni a halasztással, egy éven belül új országgyűlés ígéretével. Ha ezután a rendek mégis igen kérnék, hogy legalább pár napra jöjjön le a király és kellő biztosítást adnak, hogy csak a honvédelemről fognak tárgyalni, úgy menjen le Őfelsége, ha az ellenséges veszély nem lesz közeli.

A rezidens dolgát a kancellár is figyelmébe ajánlotta az uralkodónak, valamint a nádor javaslatait a külpolitikát illetőleg is, hangsúlyozván, hogy jó lenne már reményt mutatni Magyarországnak arra, hogy a kereszténységnek a török ellen való egyesülésére hamarosan számíthatunk.

Máskülönben azonban hallgat azokról a biztosítékokról, amiket a nádor a vallás ügyében a rendek megnyugtására kívánt. A király tehát úgy írt a nádornak, hogy elküldi megbízottait Pozsonyba a halasztás hírével és a rendek magatartásától teszi függővé, lemenjen-e ő maga is közéjük pár napra, kizárólag a végek ügyeiről való tanácskozásra.¹

Ezúttal is felszólította a király Esterházyt, most már határozottabban, mint eddig, hogy mielőtt az országgyűlésre menne, jöjjön fel előbb hozzá Bécsbe. De a nádor azt válaszolta, hogy, ha fel is tudna jutni, egészségi állapota olyan, hogy a királlyal személyesen nem, csak közvetítő útján tudna tárgyalni. Azonkívül a megyei követek már gyülekeznek, igen ellenzéki hangulatban és ha ő most

¹ Diact. 1642. XI. 10

Bécsbe menne, gyanússá válnék előttük, nem tudna kel-
lően hatni rájuk.¹

E sok vonakodásból nyilvánvaló, hogy elhatározásának függetlenségét féltette az udvarnál való megjelenésétől a nádor, hiszen két nap múlva már Pozsonyba utazott, betegsége miatt tehát Bécsbe is mehetett volna. Irásos válaszában az országgyűlést illetőleg ismét előadja, hogy nézete szerint nehéz lenne a sérelmek tárgyalását egészen ki-
különböztetni; a rendek nagy várakozással készültek a gyűlésre, a megyék utasításai szélsőségesebbek, mint valaha. Nem szabad tehát rideg eszközökkel végezni velük, a törvények közül, amit lehet, mindjárt végre kell hajtani és a vallásügyben is adjon Őfelsége valami biztosítást nekik azzal az ígérettel, hogy a végleges elintézésig nem enged több templomfoglalást katolikus részről. Amely sérelmet pedig röviden el lehet intézni, üljenek össze még az országgyűlésen a tanácsosok és bírák és intézzék el rögtön. Így talán rá lehet venni a rendeket, hogy némileg megnyugodjanak, máskülönben azonban nem hiszi, hogy oly sok panaszkodó között üdvös dologra hajlíthatók lennének.

Eztán csakugyan egyenesen Pozsonyba ment a nádor, a gyülekező rendek közé, anélkül, hogy Bécsbe látogatott volna.

Itt már erősen vártak rá.

A veszprémi püspök azt írja a királynak, siessenek a rendeket rábírnival a halasztásra, mielőtt a nádor megérkezik: "És amit írok, nem ok nélkül írom!" Két nap múlva ismét sürgeti a király küldötteit, mert különben a rendek összebeszélnek maguk között: "De még nagyobb veszélytől félek, jön a nádor és saját kényére fogja hangolni az embereket!" A perszónális is gyors cselekvést kíván; nem kell időt engedni a tárgyalásokra, különösen mert híre jár, hogy a nádor le akar mondani tisztéről, "vagy azért, hogy újabb birtokokat csikarjon ki Őfelségétől, vagy azért, hogy hatalmát kénye szerint mindenekre kiterjessze; vagy mindkét okból." "Ha alkalmat engedünk neki a lemon-

¹ Orsz. lt. Propos. 1642. XI. 13., a kancellár XI. 17. előterjesztésében.

dásra e zavaros pillanatban, ki kell majd békíteniük öt és pedig kimondhatatlan elégtételére."

Igy irnak tehát a nádorról a királynak és míg Esterházy minden alkalommal azt hangsúlyozta, hogy a követek tele elkeseredéssel gyülekeznek, szélsőséges utasításokkal, — a püspök és a perszonális egyértelműleg a rendek jó hangulatáról beszélnek. Hogy azok már előre is belenyugodtak a gyűlés elhalasztásába és kérik maguk is, történjék meg az mielőbb, sőt áldozatkészségükről is biztosításokat adtak az ellenséges veszéllyel szemben. Homonnayt, — írja a veszprémi püspök a nádor egyik főúri párthivéről, — már előbb kérték, terjessze Őfelsége elé áldozatkész ajánlkozásukat, de az elhallgatta a dolgot.

Az esztergomi érseki szék, Lósy halálával, röviddel előbb megüresedett és az említett levelek mind sürgetik az új érsek rögtöni kinevezését, mert különben nincs senki, aki a nádor tevékenységét eredményesen ellensúlyozhatná és Őfelsége érdekeit valódi buzgalommal képviselhetné.¹

Közben többszáz főnyi bandériumának élén, ünnepélyes fogadtatások között, bevonult a nádor Pozsonyba. A főurak közül alig volt még ott valaki, a királyi meghívók fogalmazásában esett hiba folytán. Esterházy nem mondja ki, de soraiból kiérzik a gyanú, hogy a kancellária nem akaratlanul követte el a hibát, okot remélvén a főrendek távolmaradásából is az országgyűlés elhalasztására.

Az ellenzéki követek naplójából tudjuk, hogy a nádor, mint máskor is szokás volt, előzetes megbeszélésekre hívta össze a rendek vezetőit. Már az első alkalommal vázolta előttük a király súlyos helyzetét a lipcsei vereség miatt, rögtön hangsúlyozván azt is, hogy máris új nagy sereget állítanak össze és hogy a végső győzelem nem lehet kétséges. Kérdezősködött tehát tőlük, mint vélekednének, nem lehetne-e egyelőre elhalasztani az országgyűlést. A naplójegyzetekből az tűnik ki tehát, hogy a nádor oly lojálisán és ügyesen igyekezett eleget tenni a király szándékainak, hogy maga a kancellár sem csinálhatta volna a dolgot különben. De az ellenzéknek még mérsékelt vezérei is kijelen-

¹ Diaet. 1642. XI. 14., 16.; Propos, 1642. XI. 17. (Öt levél.)

tették, hogy itt a végső szükség, oly óriási a panasz, hogy tovább várni nem lehet. Könyöröggön tehát a nádor Őfelségénél, tartson országgyűlést, hogy kétségbeesetten ne kelljen hazatérniük és valami nagy baj ne származzék ebből az országban.¹

Mást aligha beszélhetett a rendekkel a nádor ez alkalmmal, mert a naplók nem jegyeznek fel semmi többet, holott a nádor későbbi bizalmas elkeseredett nyilatkozatairól hiven leszámolnak.

Nem akart tehát alattomban izgatni Esterházy, mint ahogyan a főpapok gyanították. Pozsonyba érkeztekora maga is írt Bécsbe és ígérte munkáját a rendeknek köteles hűségben tartására.² Majd beszámolt a követekkel való első tárgyalásáról is. Semmivel sem túlozta válaszukat, amit naplójukból ismerünk; nem akarta tehát mindenáron megfélemlíteni az uralkodót. Nehéz feladatnak mondja azt, hogy minden kielégítés nélkül rábírák a rendeket a rövid országgyűlésre, sérelmeik félretételére; Rákóczy most hívta meg az összes megyéket fia esküvőjére, félő, hogy ez a mennyegző válik majd országgyűléssé. De, — mondja, — tudomására jutott, hogy Őfelsége azokat, amiket ő előbb az országgyűlést illetőleg írt, kedvetlenül és némi méltatlankodással vette. Jóhiszeműleg tette ő azt és igaz előrelátásból. Bár nem theológus, kész kimutatni, hogy a törvények a vallásügyben már többet engedtek meg a protestánsoknak, mint amit ő javasolt és hogy az ő tervezetei kevesebb gonoszt tartalmaznak, mint amit diplomák biztosítottak már az ellenfélnek. A kérdés erőltetését az országgyűlésen "kész vagyok mindazonáltal abban hagynom, mint ahogy én minden egyéb opiniómat is az Őfelsége lábaihoz teszem s azt mívelem, amit Őfelsége parancsol. Csak Isten adja jó gyümölcsét".³

A kancellár ugyanis közben tudatta a nádorral, hogy a király hajlandó elfogadni javaslatát és az országgyűlés után a bírakat mindjárt Pozsonyban tartani egyes sérelmek

¹ Szemére Pál naplója, 1642. XI. 18. (Orsz. Lt., Kovachicli más.)

² Propos. 1642. XI. 16.

³ Kelt nélk. Est. lt. 9 b) köt. 178.

elintézésére, örömet végrehajtja a törvényeket, amiket "végrehajtani lehet", rövid országgyűlést is szívesen tart, de csak a végek ügyében, különben pedig minél hamarabb felosztatja azt. "A religio dolgát azonban, igen szeretettel kérem, Nagyságod többé ne is említse, mert magának is lelki sérelmére vagyon Nagyságodnak, őfelsége előtt is, el nem hinné Nagyságod, mely nem kedves", — írja egyik levelében, majd a másikban, az uralkodó határozatait közölvén: "A religio dolgában készebb Őfelsége Magyarországtól távol lenni, hogysen valamit is engedni".¹

Trautmanstorff is írt és szóval is üzent Esterháznak.² A miniszter, tudjuk, nem volt a szélsőségek embere, a vallás kérdésében sem, ami az ő diplomáciai céljaira csak akadályokat jelentett; a velencei követ irataiból is úgy tűnik ki, mintha az udvar jezsuitáinak mozgolódása a nádor fellépésével szemben nem lett volna ínyérc.³ Ő katonaságot szeretett volna kapni az országgyűléstől, a velencei jelentés szerint vagy hatezer embert és a vallás dolgában tán hajlandó lett volna ezért némi engedékenységre. A nádor tudhatta ezt és már előbb üzeneteket küldött neki; most pedig, mint a miniszter rövid levele is mutatja, valószínűleg olyan szóbeli választ kapott, amely kérlelte őt, hogy a harctéri helyzetre való tekintettel ne okozzon zavart a vallásügy erőltetésével és csak valami hadi segítség kieszközlésén buzgólkodjék.

Megismétlődését látjuk tehát annak, amit a nádor magatartásában a mult országgyűléseken is tapasztaltunk. Fölfele folytatott előzetes viaskodás után lefelé, a rendekkel szemben ismét egész őszinteséggel meg akarta kísérelni ura akaratának érvényesítését, követve ebben saját mély vallásos meggyőződését is, amely eltiltotta attól, hogy az ellenzékkel való szövetkezéssel a vallás ügyében nyílt szakadást okozzon, vagy pedig határozott győzelemre segítse a protestánsokat, a mérsékelt megegyezés helyett. Különösen e pillanatban, a lipcsei szerencsétlenség idején, olyan sikert

¹ 1642. XI. 16., 17. Est. lt. 5. köt. 69., 81.

² 1642. XI. 17. Est. lt. 5. köt. 138.

³ Dispacci, 1642. XI. 22.

hozhatott volna a protestánsokra az ő határozott csatlakozása, ami neki magának is valóban "lelki sérelmére" lett volna.

A rendekkel való első tárgyalás után két napra mégis teljes erővel tört ki elkeseredése. Először találjuk nyomát annak, hogy az ellenzék vezérei előtt őszintén és a vallásügyet illetőleg is feltárta keserűségét. Két mérsékelt, sok országgyűlést járt ellenzéki követet magához hivatott és, — mint a naplók írják, — csaknem zokogásban törve ki, szólt előttük sérelmeiről, nádori tekintélyének lerontásáról, amiért tisztéről le is akar köszönni. íme, alávaló módon denunciálták most is őt Őfelsége előtt, — mondotta; — és kiöntötte panaszait a klérus, a németek, a végek kapitányai ellen, közölvén a követekkel titoktartás alatt iratait, amiket mindezekről az uralkodóhoz már előbb intézett. És másnap ismét tanácskozott velük sérelmeiről, "csodálatos levelet mutatván elő a vallásügy kérdéseiről".¹

Ugy látszik, a nádor tudomást szerzett a püspök és a személyes denunció leveleiről. A kancelláriában valóban kivonatot készítettek róluk a királynál való referátum céljaira, valószínűleg a titkos tanács előtt is felolvasták azokat; a nádornak mégis lehettek itt vagy ott bizalmasai, akik figyelmeztetést küldhettek neki.

Két-három napig tehát mintha végzetes lépésekre készült volna elkeseredésében Esterházy.

Negyednap azonban megérkezett az újonnan kinevezett esztergomi érsek, a volt kancellárnak, Lippaynak személyében. Bécsben csakugyan siettek hát megfogadni a nádor háta mögül jött sürgető tanácsokat, két nap alatt megtörtént a kinevezés és Esterházy országgyűlési ellen-súlyának leküldése.²

¹ Szemere naplója, 1642. XI. 20., 21.

² Esterházyt is megkérdezték a kinevezést illetőleg, de nem tudjuk, kit ajánlott. Lippay azonban egy levelében megköszönte neki jóakarátát ez ügyben. Valószínű, hogy a nádor csakugyan őt ajánlotta, mint valóban a legtehetségesebb főpapot; talán arra is gondolt, hogy érseknek kevésbé veszélyes lesz, mint kancellárnak. De az is lehet, hogy Lippay szavainak gúnyos értelme volt, mert Esterházy azt javasolta, hogy a kinevezés alkalmával kötelezzék az új érseket meghatározott nagyobb szolgáltatásokra a honvédelem és az iskolák céljaira. 1642. XI. 12., 16. Est. lt. 11) köt. 75.; 3. köt. 69.; 1642. XI. 13. Diaet.

Az érsek nagy dísszel vonult be Pozsonyba és már az ünnepi ebéden sokat foglalkozott a többi főpapokkal együtt az ellenzék meghívott vezéreivel. Másnap pedig órákhosszat tanácskozott négyszemközt Esterházyval, majd aztán a többi tanácsosok bevonásával is; titokban tartott határozatukat az új kancellár, Bosnyák István, vitte fel mindjárt Bécsbe.¹

A nádor és az érsek tanácskozása igen viharos lehetett, mert Esterházy most már újólag biztosítékokat kívánt a felosztatás ellenében a rendek megnyugtatóására. Kölcsönös vádak sem hiányoztak, például a meghívókban esett hibák ügyében; az irat egy példányát vitájuk közben szerezték be az egyik ellenzéki követőtől. De a legmérgesebb kérdés, a vallás dolga, tölthette be az órákig tartó vita jórészét; Esterházy e napon készült iratában ismét ez a kérdés viszi a főszerepet.

Talán a fenyegetésekig is elmehettek egymással szemben, mert a nádor irata élete veszélyéről is beszél.

Esterházy ugyanis a tanácskozás után saját emberét is felküldötte Bécsbe, külön jelentésével.²

Sokat javított és változtatott ez irat fogalmazványai-ban, ami szintén izgatott hangulatára mutat. Lippay úgy vélte, az országgyűlés helyett az egyes országrészekben részleges gyűléseket lehetne tartani a honvédelem céljaira. De a nádor szerint csak nehézségek következnének ebből, mert a rendek elsősorban a vallásügy elintézéséhez fognak mégis ragaszkodni és a törvények végrehajtásához. S ha aztán Őfelsége visszautasítaná őket, csak súlyosabbá válik azzal a helyzet; soha semmit, a közjót illetőleg, el nem lehet érni majd náluk, mert a vallás dolgát minden közjón felül állónak tartják, nem nyugosznak meg soha követeléseikben, mint ahogyan most is csaknem minden megye utasítása erre kötelezi a követeket, becsületük vesztének terhe alatt is.

Nem lehet tehát most egyszerűen szétküldeni őket, mert szakadásra kerül a dolog, csak gyűlölség és viszály

¹ Szemere naplója, 1642. XI. 24.

² E jelentés fogalmazványai: 1642. XI. 24. Est. lt. 9a) köt. 58.; 9b) köt. 112., 171.

támad belőle. A halasztást úgy tanácsolja tehát, hogy Őfelsége jóhiszeműsége ellen semmi gyanú se támadhasson és hogy a halasztás iratában legyen benn egyúttal már az új országgyűlés kihirdetése is és pedig már húsvétra, vagy még előbbre, szigorú büntetéssel a késedelmezők ellen. Végül pedig nem szabad csak egyszerűen a halasztás hírével hazaengedni a követeket, mert különben talán soha újra nem lehet majd őket összehívni; adjon nekik Őfelsége biztatást a sérelmek orvoslásáról, dolgoztassa ki ezekre a tervezeteket az új országgyűlésig, úgy, hogy az már csak a határozathozatalra üljön össze.

Iratának végén pedig, szenvedő hangon, mint aki nagy izgalmakon és összeütközéseken esett át, ismét előterjeszti lemondását a királynak.

Kora és betegsége, — írja, — megtörték őt, napról-napra inkább éreznie kell, hogy nem alkalmas már tiszte terheinek viselésére és reméli, az uralkodó sem lesz ellene, ha hivatalától megválnak, minthogy alkalmatlan volta Őfelsége és az ország érdekeire is károkat hozhat. Testi szenvedéseihez járul még az oly sok támadás és sérelem, amiket, míg ifjabb volt, el tudott viselni, de most már, hajlott korról, alig védheti meg magát ellenségeinek rágalmaival szemben. "őreg ember vagyok, Felség, gyűlöletes tisztre állítva és nyugalomra vágyom a nádori hivatal oly sok fáradsága után, mit híven s a legmélyebb alázattal immár tizenhat évig viseltem, kész lévén életem kevés hátralevő napjait hivatalon kívül is Őfelsége és a közjó érdekeinek szentelni. Hiszen vannak fiatalok, kikben elég a lélek és erő a szolgálatra, én pedig lelkem, becsületem, sőt életem vesztélyével is nem állhatom meg helyemet tovább. Eleget tűrtem már és viseltem mások gyűlöletét, olyanokét is, kik tán nem voltak méltók, hogy ellenem támadjanak."

"Könyörgök tehát ismét és ismét, köteles alázattal és földig boruló hódolattal, elégedjék meg Felséged eddigi hív szolgálataimmal, bocsásson el, ne kegyelme megvonásával, hanem elnézéssel tévedéseimmel szemben és gondoskodjék alkalmas utódomról még ez országgyűlésen."

Lemondásának kérdése körül is bizonyára volt vitája Lippayval, aki a nádor ez elhatározásában, mint tudjuk, az

izgatás szándékát látta. Esterházy, úgy látszik, felfordulást okozni most sem akart, de mégis szabad kezét a régi politikai terveikért való munkálkodásra. A következő napokban ismételten magához hívatta a rendek vezéreit. Beszélt nekik az ország elhagyatottságáról, a végek romlásáról; majd átadta nekik a honvédelemről és a török ügyről még az előző év végén szerkesztett nagy memorandumát, amit most októberben a király elé is terjesztett; tárgyalt velük a vallásügyről és a módokról, hogy miként egyezhetnének meg békével e kérdésben az ellenfelek; közölte velük végül régi tervezetét is az országgyűlés rendjének szabályozásáról. Tehát eléjük adott mindent, aminek közlésétől az előző országgyűléseken eltiltották és amiket most is, "mint hű miniszterhez illik", csak a király elé lett volna szabad bizalmasan terjesztenie.

A rendek érdeklődést mutattak, felolvasták maguk között a memorandumokat, dicsérték azokat, — de egyéb nem történt. A kormány és a katolikus ellenpárt hatalmas emberét láthatták a nádorban; bizonyára elismerték jó szándékait, becsülték fáradozásait, de igazi bizalomra nem tudtak iránta melegedni.¹

November 29.-én megérkeztek a király küldöttei, két titkos tanácsosa.

Utasításuknak első fogalmazványa még arról szólt, hogy a rendeket rövid országgyűlés tartására bírják, csak a honvédelem ügyeinek tárgyalására és az eddigieknél nagyobb áldozatokra; minden egyéb viszályt hozó ügyet tegyenek félre.² A végső szöveg, valószínűleg a nádor és az érsek vitájának és felterjesztéseinek hatása alatt, már a gyűlés elhalasztásának határozott bejelentésével kezdte, kísérve igen hosszú mentegetődzésekkel és bizonyítékok felsorolásával arra, hogy a királynak egész az országgyűlés terminusáig eltökélt szándéka volt a rendek közé jönnie, tehát nem más ok, mint a lipcsei szerencsétlenség és egyéb sürgős ügyek kényszerítették szándékának megváltoztatására. Ígéri, hogy a legelső alkalommal, egy éven belül min-

¹ Szemere naplója, I(542. XI. 25—28.

² Kelt nélkül, Diaet.

denképen, megtartja a gyűlést és "a mostani halasztásért akkor híveit annál nagyobb kielégítésükkel fogja kárpótolni és szükségleteikről gondoskodni".¹

Ez az utolsó homályos mondat lett volna tehát hivatva helyettesíteni azt, amit a nádor kívánt: Hogy a rendeket biztosítsák előre is sérelmeik elintézéséről. Az utasítás végső szövege tehát már letett a reményről, hogy a rendeket rövid gyűlésre bírják és a tavasszal adott királyi szóról elfelejtkezve, halasztást rendelt. Másrészt azonban feladatul tette a küldötteknek, tapogatódzanak a rendeknél a honvédelem ügyeit, tehát áldozatkészségüket illetőleg és ha azok csakis ezekre a célokra rövid pár napos gyűlést kívánának, jelentsék azt rögtön az uralkodónak.

A nádor lemondását illetőleg is meghozták a király választát. A legnagyobb méltánnyal szól az hosszú és hű szolgálatairól, amelyekre csak megelégedéssel gondol vissza mindig az uralkodó; bőven eleget tett már a nádor minden kötelezettségének, de azért elvárja a király, hogy a jelen zavaros pillanatban nem teszi még nehezebbé a közügyek tárgyalását lemondásával, amit országgyűlésen kívül amúgy sem lehetne elintézni.

A levél első fogalmazása ez utolsó megjegyzés helyén úgy szól, hogy a nádor halassza el lemondását a jövő országgyűlésig; úgy látszik azonban, hogy az egy éven belül tartandó országgyűlésre sem merték azután előre vállalni a nádorválság veszélyeit.²

A titkos tanácsosok utasítása is bőven megemlékezett a lemondás ügyéről. A nádorral közölniök kellett, igen hízelgő biztosításokkal, a király legteljesebb elégedettségét szolgálataival; de kívánja az uralkodó, hogy a jelen helyzetet ne tegye súlyosabbá lemondásával és tartsa meg tisztét, amit annyi éven át oly dicséretreméltóan viselt. "Ha mindezeket és egyéb idevágó dolgokat megmagyarázván neki", — folytatja az utasítás, — "mégis ragaszkodni akarna szándékához, tudatni kell vele, hogy Őfelsége a jelen pillanatban lemondását semmiképen sem fogadhatja el. Ha

¹ 1642. XI. 26. St. Comititalia.

² 1642. XI. 26. Diaet. és St. Comititalia.

pedig a nádor még ezután is megátalkodnék szándékában és Őfelsége kegyes és atyai intésében meg nem nyugodnék, ki kell jelenteni neki, hogy lemondása csakis az Őfelségével való ellenszegüléssel történhetnék meg, amitől azonban minden lehető módon óvni kell őket.¹

A küldöttek előadták tehát a rendeknek az elhalasztó üzenetet, a nádor és az érsek is nagy megnyugtató beszédet tartott és Esterházy a következő napokban hosszan tárgyalt a vezetőemberekkel, hogy miként lehetne mégis az ország védelméről gondoskodni. De azok azt mondták, hogy a sérelmek elintézése nélkül semmi másról sem tárgyalhatnak; nem tilthatják meg Őfelségének, hogy eloszlassa a gyűlést, adót azonban ők anélkül nem ajánlhatnak meg. A főrendek még egy kísérletet tettek, átüzentek az alsóházhoz, kérik meg a királyt, jöjjön le pár napra a honvédelem ügyeinek tárgyalására, de tagadó feleletet kaptak. Ahhoz viszont a főrendek nem járultak hozzá, hogy az egyes országrészek tarthassanak összejöveteleket, állítólag a védelem kérdéseiről; az ilyen gyülekezéseket veszélyeseknek tartották akkor a kormány körében.²

A király biztosainak tehát ebből a szempontból eredménytelenül kellett visszatérniök, de, mint a velencei követ jelentése mutatja, Bécsben örvendetes eredménynek tartották már azt is, hogy a gyűlést nyugodt szétoszlásra sikerült bírniök.³

Kétségtelen tehát, hogy az ország fennmaradásának érdekeit ezúttal is feláldozta az udvar azért, hogy a vallás kérdésében engedékenységre ne kelljen kényszerülnie. Esterházy régi meggyőződését igazolta ez országgyűlésnek sorsa is; amíg a vallás dolgában méltányos kiegyezés nincs, addig az országot újraépítő munka soha kezdetét nem veheti.

A nádor nem titkolta keserűségét. Az utolsó két napon ismét együtt volt az ellenzék embereivel, panaszkodott előttük tisztének sérelmeiről, a török ügyekről és panaszkodott

¹ 1642. XI. 26. St. Comititalia.

² Szemere naplója, 1642. XI. 30. XII. 3.

³ Dispacci, 1642. XII. 13.

a király biztosainak fellépéséről is. Úgy látszik tehát, lemondása ügyében a biztosoknak utasításuk végső, fenyegető pontját is alkalmazniuk kellett a nádor makacssága ellen. De Esterházy még ezután sem nyugodott meg; mégis csak a rendek elé terjesztette lemondásának ügyét. Azok visszautasították lemondását és a jövő országgyűlésre halasztották, kérvén őt, hogy addig is éljen tisztével teljes hatalommal.¹

Ugyanezen a napon beszámolt a nádor a királynak is a gyűlés sikeres feloszlásáról.- Irata végén ismét említi öregségét, testi-lelki fáradtságát, hogy már csaknem végső enyészetét érzi; Őfelsége parancsára viselnie kell mégis tovább a terheket és viseli is hajlíthatlanul. Hogy azonban Őfelsége és az ország kárára közben egészen össze ne ropanjon, kéri alázattal, az új országgyűlés összehívása alkalmával gondoskodják idején megfelelő utódjáról erre a számára már oly idegenné vált méltóságra.

* * *

Ez tehát Esterházy utolsó lemondásának története. A következő évre tervezett országgyűlést már Rákóczy támadásának előkészületei mosták el, a nádornak helyén kellett maradnia, végigküzdenie a belső háborút. Viselte tehát tisztét még három évig, egész haláláig.

De ha már nádornak kellett maradnia, nem úgy értette dolgát, hogy csak névleg maradjon az.

A királytól az országgyűlés szétesztése után dicséretet kapott hű és ügyes magatartásáért. Pár nap múlva pedig értesítést, hogy a konstantinápolyi rezidenst, betegsége miatt, visszahívják, bár helyette ismét németet, Greifenclau nevűt, küldenek oda.³

Úgy látszik, Lippay Pozsonyban ezt az ellenértéket ki-

¹ Szemere naplója, 1642. XII. 2., 2.

² Tört. Tár., 1891. évf. 512. 1. Varju Elemér közlése Eredetije a Nemz. Múzeum levéltárának törzsanyagában. Esterházy ez újabb kérése felmentéséért, úgy látszik, elintézés nélkül maradt, legalább is az uralkodó dec. 7.-i válasza nem emlékezik meg róla.

³ 1642. XII. 7., 15. Est. lt. 20. köt. 77., 79.

nálta fel a nádornak az országgyűlés elhalasztásában való megnyugvásáért és valóban ez lehetett egyik oka annak, hogy Esterházy keserűséggel bár, de még ez egyszer engedett szélső elhatározásaiból.

Lippay, az érsek, különben is igyekezett módokat találni arra, hogy a vallásügy miatt elmaradt országgyűlésnek a magyar érdekek ne vallják kárát.

Országos nagy tanácskozást javasolt ebből a célból, természetesen csak a honvédelem ügyeinek tárgyalására. Egyébként pedig már pár hétre a kancellári tiszttől való megválása után némi ellenzéki szellem érzik ki irataiból, különösen kancellár-utódának rovására. Erősen emlegeti, hogy az ő távozta óta igen késedelmesen intézik a magyar ügyeket az udvarnál; és hogy a török követséget illetőleg halogatják a kedvező határozatok kivitelét, amiket még neki sikerült kieszközölnie. Majd felsóhajt, hogy az ő idejében a *Bellicum* ellenében a magyar tanácsból jelölték kinevezésre az összes főkapitányokat, nem, mint mostanában; és zúgolódik, Esterházy módjára, Trautmanstorff és a központi kormányzat tehetetlensége ellen.¹

Keserősége, — mint egész működése bizonyítja, — őszinte lehetett. De a mély szakadék, amely őt, mint Pázmányt is, a nádor politikájától elválasztotta, nem engedte meg ezután sem együttes munkájukat az ország belső és külső biztonságának helyreállítására.

Esterházy nem sok jót remélt a tanácskozásoktól, ellenezte is azokat; az országgyűlésnek ilymódon való megkerülését és a belső bajoknak orvoslás nélkül való továbbhurcolását nem helyeselhetette. A nádor és a primás elsőségének kérdése is ismét felmerült azzal kapcsolatban, hogy ki vezesse ezeket a gyűléseket; az udvar, az érsek új méltóságára való tekintettel, ezúttal a nádor mellett döntött.²

Bár Esterházyval már másolatát is közölték az uralkodó rendeletének, amely a *Bellicumot* a rezidens leváltatására utasította, a dolog mégsem akart sehogyan sem előre haladni. A haditanács, úgy látszik, körömszakadtáig

¹ 1643 I. 23. X. 19.; 1644. I. 11. Est. lt. 5. köt. 82., 85., 90.

² 1643. I. 31., II. 3. U. o. 8a) köt. 63.; 11. köt. 5.

védte meghitt emberét a nádorral szemben; bizonyára volt oka arra, hogy őt árulónak ne tartsa azért, mert a magyar érdekek érvényesülésének útját állotta odalenn.

Az 1642. év végén az uralkodó ismét a nádor véleményét kérte, összefoglalóan a magyar ügyekről.¹ Esterházy betegsége miatt megint nem ment Bécsbe, sőt az írásos felelettel is késlekednie kellett. Az 1643. év januárjának derekán azonban hosszú és valóban hatalmas erővel fogalmazott memorandumban fejtette ki újra egész álláspontját.²

Sem részleges, sem országos gyűlésen, — mondja, — nem lehet mit sem várni a rendektől még a legnehezebb helyzetben sem, hiszen sokan örülnek is, ha zavart látnak és panaszra okuk lehet, ha pedig hadfogadásra rá is állának, nem tudhatni, mire fordítanak katonáikat. És megmarad ez az idegenkedés mindaddig, míg törvényes igényeik teljesítését nem látják, különösen pedig a vallás kérdésében. Többször hangsúlyozta ő már ezt, de senkit sem lát, ki a nehézségek megoldására igyekeznék, csak azt látja, hogy mindent jobb időkre akarnak halasztani, közben pedig a jó idők nem jönnek, hanem mindig rosszabbak, a gyűlölködés és a zavar növekedése. És ő nem is tudja eléggé megérteni, miért is kell mindazzal, amit az országnak megígértek, törvénnyel és diplomákkal megerősítettek, jobb időkre várni? Hiszen e várakozás nem semmisíti meg azok érvényét és Őfelsége a rendek beleegyezése nélkül jobb időkből sem cselekedhet azok ellenére. Erőszakot nem hozhat reánk, mert más ez ország állapota, mint a többieké; a törököt kellene előbb kiverni mellőlünk, mert a nemzet annál keres az elnyomás ellen menedéket.

Ezért akart ő, — folytatja, — a múlt pozsonyi országgyűlésen a valláskérdés kiegyenlítéséhez nyúlni. De az országgyűlést feloszlatták, kár is most már beszélni róla; az a kérdés, mit lehetne a mostani helyzetben tenni? Csalódik az, aki úgy hiszi, hogy ő a vallásügyben új engedményeket kívánna; nem az uralkodó tekintélyének sérelmére akarja ő

1 1642. XII. 31. Est. It. 20. köt. 82.

2 1643. I. 14. U. o. 7. köt. 5.; 9a) köt. 60 ; 9b) köt. 172. Közli Toldy i. in. 389. 1.

azt elintézni, sem megterhelésével Őfelsége lelkiismeretének és egyúttal saját maga lelkének megterhelésével is. Meg kell állapítani végre, hogy mit engedtek meg már törvényesen az ellenfélnek és mit nem és hogy mit lehet az ígéretekben valóban beváltani és mit nem. Egész lelkével kéri a királyt, hívja össze magyar tanácsosait -Pozsonyba, lehető teljes számban, küldje le maga is két belső és titkos tanácsosát, valamint két theológust is; és ezek állapítsák meg, hogy a vallásügyben és más ügyekben is mit kell és mit lehet valósággal végrehajtani. Most még van idő erre és ha valóban komolyan hozzáfognak, tapasztalni fogják, hogy úgy országgyűlést, mint egyéb gyűléseket, veszély nélkül lehet majd összehívni; tapasztalni fogja Őfelsége hű magyarjainak áldozatkészségét és ragaszkodását. Mert bárki mit mondjon, nem becsülendő le a magyar fegyver, erő és vitézség, hisz örök harchoz és fáradsághoz van szokva ez a nemzet.

Félünk Rákóczytól, aki valóban szövetségei keres ellenünk. De soha támadni nem mer, ha a mi magyarjaink, kibékítve, melléje nem állanak; sőt a valláskérdés kiegyenlítésével még a fejedelem is lehet ellenséges szándékairól, bizalom ébred benne és szükség esetén falán még segítségére is számíthatunk.

Igy szól tehát a nádor a vallás ügyéről, mint az ország jövőjének alapvető kérdéséről, amelynek megoldása megoldaná talán még az erdélyi kérdést is. Ismét és ismét hangsúlyozza tanácsainak jóhiszemű voltát és figyelmeztet, kezdjenek a munkához, még a kikelet előtt, míg Rákóczy meg nem indul és késő nem lesz már minden.

Ezután a török kérdésre tér át és kíméletlen erővel ront rá ismét a konstantinápolyi rezidensre, újabb jelentéseiből bizonyígtatván árulásait. Úgy volt már, hogy visszahívják s ime, semmi sem történt; be kell vallania, meg nem foghatja, miként intézhetik az egész kereszténységnek oly fontos ügyeit egyetlen ily korrupt ember jelentései alapján. Szelepchényi küldetését kívánja ismét, hogy az tiszta helyzetet teremtsen ott és a töröknél a békeszerződés elismerése érdekében erélyesen fellépjen.

Könyörög, hallgassa meg mindezekben tanácsát az

uralkodó, békítse ki a nemzetet úgy a vallás kérdésében, mint más szabadságainak biztosításában, mert különben semmi jót sem jósolhat és nem láthatja lehetőségét annak sem, hogy ő maga megfeleljen tisztének és kötelességeinek.

A felterjesztés Bécsben nem maradt egészen hatás nélkül.

A konstantinápolyi rezidensnek most már pár napon belül elküldték a határozatot visszahívásáról.¹ Majd, egy hónap múlva, csakugyan elindult az új rezidens, a német Greiffenclau, de Szelepchényi kíséretében. Schmidt odalenn erősen méltatlankodott, bujtogatta a törököt is utóda ellen, de Greiffenclau váratlan keménységgel lépett fel ellene, eltiltotta minden külön tárgyalástól a törökkel és egy hivatalnokát fel is függesztette állásától. Nem tudni, milyen okokból járt el ilyen kíméletlenül; a Bellicum ugyanis fel volt háborodva, amikor minderről híreket kapott és védelmébe vette régi rezidensét, aki magyar ellenségeinek tulajdonította sorsát és visszajöttekor állítólag nem is mert előbb Budáról határaink felé tovább utazni, míg bécsi barátai bántatlanságról nem biztosították.²

A vallás kérdésében is mutatkozott valami igyekezet Bécsben; sietve kértek kimerítő tervezetet a nádortól, aki azután az országgyűlésre készült tervezeteire hivatkozott. De máris panaszkodott, hogy, mint hallja, azzal vádolják, hogy ő az egyedüli, aki e kérdést sürgeti, ok nélkül és a vallás ellenségeinek pártját fogván.³

Nem is történt semmi és ez a kérdés maradt végzete Esterházy Miklós nádornak, aki valamikor a katolikus ellenreformáció szárnyain indult neki, ifjú bizalommal, hosszú közéleti szerepének.

Rákóczy felkelése megindult és a vádak nagyrésze a nádor fejére zúdult. Keményen állta végig a harcot ő, védte meggyőződésének és vallásának igazát.

Senki sem tudta, hogy a különböző ellenfelek között

¹ Az utasítás jan. 24.-én kelt. St. Turcica, Schmidt jel. 1643. III. 28.

² Schmidt leváltásáról szóló iratok, 1643., tavaszán és nyarán St. Turcica.

³ Lit. Palat. 1643. I. 25.

milyen önzetlen és meleg érzések, az alkotásnak milyen mély ösztöne vezették ezt az elfogultnak, hatalmaskodónak látszó embert.

A vita részesei fölött nehéz itélkezni, elítélni sem az új vallás szabadságvágyát, sem a klérus földöntúli lendületét nem lehet; szomorú dolog lenne, ha az emberiség régi nagy ideáloktól szenvedély és küzdelem nélkül tudna újakhoz állani. A nádor tiszteletreméltó szerepe közöttük ezideig nem állott teljes megvilágításban az utókor előtt; pedig emlékének felidézésében csak vigaszt és tanulságot találhat, minden különbség nélkül, az egész mai magyar nemzedék.

Tartalomjegyzék.

	Lap
<i>Bevezetés</i>	3
<i>I, Pázmány és Esterházy.</i>	
A két ellenfél	5
Az 1630. évi országgyűlés. Esterházy nagy memoranduma11
Küzdelmek az 1634/5. évi országgyűlés előtt.	19
Az 1634.5. évi országgyűlés és következményei...	29
Esterházy politikája és egyénisége.	50
<i>II. Küzdelmek a kormányzattal szemben az erdélyi támadás idejéig.</i>	
Az 1637 8. évi országgyűlés	74
A nádor és a központi kormányzat.	92
Várakozás újabb országgyűlésre.	107
Bonyodalmak az 1642. évi országgyűlés előtt	117
A meghiúsult országgyűlés.	135

